

LATA
1819 - 1821

SEKSTERNY

WYKŁADÓW KOWIEŃSKICH

ADAMA MICKIEWICZA

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
CENTRINĖ BIBLIOTEKA

ADOMO MICKEVIČIAUS KAUNO MOKYKLOJE DĖSTYTI DALYKAI 1819—1821

Paruošė
Vladas Abramavičius

VALSTYBINĖ
POLITINĖS IR MOKSLINĖS LITERATŪROS LEIDYKLA
VILNIUS — 1956

AKADEMIA NAUK LITEWSKIEJ SRR
CENTRALNA BIBLIOTEKA

SEKSTERNY WYKŁADÓW KOWIEŃSKICH ADAMA MICKIEWICZA 1819—1821

Opracował
Władysław Abramowicz

PAŃSTWOWE
WYDAWNICTWO LITERATURY POLITYCZNEJ I NAUKOWEJ
WILNIUS — 1956

ЗАПИСИ ПО ПРЕДМЕТАМ ПРЕПОДАВАЕМЫМ
А. МИЦКЕВИЧЕМ В КОВЕНСКОЙ ШКОЛЕ
в 1819—1821 гг.

На польском языке

Госполитнаучиздат Литовской ССР, 1956 г.

Redaktor *I. Tarasiejski*
Okładkę projektował art. mal. *E. Łoś*
Techn. redaktor *W. Czeczite*
Korektor *Z. Raczyńska*

Wydawn. Nr 3970. Nakład 1 000 egz.
Podpisano do druku 5.XI.1956. LW 14834.
Papier 84×108/32=2,4375 ark. 7,9 ark. druk., 8,18 ark. wydawn.
+ 10 wkł. 41 343 zn. w 1 ark. druk. Cena Rb. 4,—

Drukarnia państw. „Wajzdas" Wilnius, Strazdelio 2. Zam. Nr 1934.

ADOMO MICKEVIČIAUS KAUNO MOKYKLOJE DĖSTYTI DALYKAI

Genialaus lenkų poeto Adomo Mickevičiaus ryšiai su Lietuva yra tokie glaudūs, jog šimtmečiui praėjus nuo jo mirties Tarybų Lietuvos mokslinių bibliotekų rinkiniuose vis dar teberandama naujos medžiagos, liečiančios „Odės jaunystei" autoriaus ankstyviausią gyvenimo ir darbo laikotarpį. Tarybų Lietuvos mokslinių bibliotekų rankraštynai, šalia žinomų Mickevičiaus autografų bei rankraščių artimiausių jo draugų — Jono Čečoto, Tomo Zano, Anupro Petraškevičiaus, Mykolo Rūkevičiaus, Juozo Chodzkos, Dionizo Chlevinskio, Juozo Kovalevskio, Igno Domeikos, Juozo Ježovskio, Prano Malevskio, Tado Lozinskio ir kitų Filomatų draugijos narių, turi savo turtinguose rinkiniuose po įvairius fondus išbarstytų pavienių rankraščių ir dokumentų, kurie ne vienam Mickevičiaus kūrybos tyrinėtojui gali būti naujų faktų ir išvadų šaltinis.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyriuje yra įvairios medžiagos, susijusios su Mickevičiaus vardu. Ta medžiaga rodo, kokius Lietuvos dainiaus kūrinius labiausiai mėgo mūsų krašto skaitytojai, kokie iš rankų į rankas plito nuorašuose, užrašuose, albumuose, štambuchuose, Lietuvos jaunimo mėgiamiausių dainų ir eilėraščių rinkiniuose, kokie buvo verčiami į lietuvių ir baltarusių kalbas. Yra kai kurių autorių prisiminimų,

kritinių pastabų, atsiliepimų ir net poezijos kūrinių apie Adomą Mickevičių. Iš vertėjų lietuvių, pavyzdžiui, minėtini Valerijono Zagurskio-Ažukalnio 1863 m. rankraščiai, iš baltarusių — Vinco Dunino-Marcinkevičiaus „Pono Tado" pirmosios giesmės vertimo 1858 m. autografas. Be to, Centrinės bibliotekos rankraščių skyriuje yra pluoštelis medžiagos apie „Akademinę Kauno mokyklą", kurioje, kaip žinoma, Adomas Mickevičius mokytojavo (1819—1821 m. ir po metų pertraukos dar 1822—1823 m.), dėstydamas „literatūrą, istoriją ir teisę".

Domėdamasis Adomo Mickevičiaus Vilniaus—Kauno laikotarpio gyvenimu ir kūryba, kaip Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos darbuotojas, turėjau galimybę, be kita ko, išaiškinti ir ištirti Kauno mokyklos mokinio Bernardo Kęstučio Gedimino 1819—1821 mokslo metų užrašus — vadinamus „seksternus", kurių tarpe, be matematikos mokytojo Juozo Nelavickio dėstytų dalykų, yra užrašyti ir kai kurie Adomo Mickevičiaus dėstyti dalykai. Šiame leidinyje jie ir skelbiami pirmą kartą.

Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius gavo tuos užrašus 1948 m. iš Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto. Remiantis tų seksternų viršeliuose išlikusiomis senomis inventorinėmis lipdėmis, galima nustatyti, kad jie yra kilę iš kadaise veikusios Vilniuje Mokslų bičiulių draugijos Mickevičiaus skyriaus. Draugijai juos padovanojo apie 1908 m. viena B. Gedimino giminaitė Jadvyga Skaržinskienė iš Alovės vienkiemio, Poterionių valsčiaus netoli Alytaus. Apie tai viename tų seksternų viršelyje yra pastaba, parašyta pieštuku tos draugijos Mickevičiaus skyriaus steigėjo dr. Vlado Zahorskio ranka. Viso seksternų yra keturi sąsiuviniai, kurių smulkesnis aprašymas duotas prierašuose.

Tie seksternai turi jau savo istoriją. Yra žinių, kad jų skaičius buvo žymiai didesnis. To paties mokinio Gedimino

seksternų dalis yra patekusi taip pat į „Adomo Mickevičiaus muziejų Paryžiuje“. Iš Lietuvos juos išgabeno dar 1872 m. poeto sūnaus Vladislovo Mickevičiaus žmona, kuri čia buvo atvykusi rinkti medžiagos apie poeto gyvenimą Lietuvoje. Kodėl mokinio palikuonys neatidavė į Paryžių visų seksternų, o tik jų dalį — neaišku. Šimtųjų metinių nuo Adomo Mickevičiaus gimimo sukakties proga, 1898 m. poeto sūnus turimus seksternus iš Paryžiaus nusiuntė į Lvovą Aukštųjų mokyklų mokytojų draugijai, kad jie būtų paskelbti. Seksternus išspausdino dr. Boleslovas Mankovskis žurnalo „Muzeum“ XIV tome. Tai buvo trys sąsiuviniai: 1. Lenkų literatūros kursas; 2. Retorikos kursas; 3. Graikų literatūros istorijos pradžia. Leidėjas įžangos žodyje pasisakė, kad tuose seksternuose viskas „ne tik paremta tuometiniais veikalais ir vadovėliais, bet daugelyje atvejų iš jų išrašyta beveik pažodžiui. Ir taip lenkų literatūros kursas yra paprastas, pažodinis iš F. Bentkovskio lenkų literatūros istorijos išrašas“ (509 psl.). Toliau jis pareiškia nerimą, esą „dėl tos beveik vergiškos priklausomybės nuo kitų veikalų“, jam gali būti padarytas priekaištas „kam skelbia dalykus, kurie yra tik paprasti mokymo pratimai, atkartojimas to, kas jau buvo išspausdinta“. Ir savo pasiteisinimui priduria, jog skelbia juos vien tik iš pagarbos didžiausiam lenkų poetui „kaip neabejotiną istorinį šaltinį“ (511 psl.). Konstatuodamas pastebėtą rašysenos skirtumą tarp seksternų viršelių ir pačių seksternų, leidėjas daro prielaidą, bene „pats Vladislovas Mickevičius būsiąs ant sąsiuvinių viršelių užrašęs pavadinimus, pažymėdamas klases ir mokslo metus“.

Leidėjo išvados dėl jauno mokytojo-filomato „vergiško“ pažodiškumo naudojantis spausdintaisiais veikalais, lygiai kaip ir jo įtarimas Vladislovą Mickevičių galėjus savo ranka parašyti pavadinimus seksternų viršeliuose, atrodo be gilesnio pamato. Įtarimo poeto sūnaus, kad jis galėjęs padirbinėti mokinio seksternų viršelius, pagrįstu-

mą ar nepagrįstumą galima būtų lengvai išaiškinti, palyginus Vilniuje ir Paryžiuje saugomų seksternų originalus. Pagal Adomo Levako „Adomo Mickevičiaus muziejaus rankraščių katalogą“ trys B. Gedimino šeimos atiduotų seksternų sąsiuviniai dar 1931 m. buvo „Paryžiaus lenkų bibliotekoje“ (smulkmenos prierašuose).

Tuo būdu Vilniaus seksternų publikaciją reikia vertinti kaip būtiną jau paskelbtos medžiagos apie Adomą Mickevičių — „Akademinės Kauno mokyklos“ mokytoją papildymą.

Jeigu Paryžiaus seksternų tekstai, kaip matėme iš jų leidėjo įvertinimo, duoda tik neoriginalios poeto minties teorinį kursą, tai Vilniaus seksternai parodo gana įvairią savarankiškai parinktą medžiagą, kuria jaunas pedagogas grindė praktinį darbą su mokiniais.

Medžiaga šioje publikacijoje išdėstyta pagal mokinio sąsiuvinių chronologiją: pirmiausia III klasės, vėliau — IV klasės. Lenkiškas tekstas duodamas dabartine rašyba. Pirmo ir antro sąsiuvinių lotyniški tekstai publikuojami tiksliai pagal rankraštį, tai yra kartu su klaidomis, kurių mokytojas neištaisė. Du brūkšniai tekste (//) reiškia rankraščio puslapio pradžią.

Pirmas ir antras sąsiuviniai skirti lenkų-lotynų gramatikos namų darbams, vadinamoms „okupacijoms“, dviem kalbom — lotynų ir lenkų. Šiuos pratimus tenka priskirti ne tik prie gramatikos, bet ir prie literatūros programos dėstymo. Pirmasis namų darbas: „Apie lotynų kalbos pradžią ir išsivystymą“ ir antrasis: „Kai kurie dorybių ir minties kilnumo pavyzdžiai, paimti iš romėnų tautos istorijos“ buvo paties Adomo Mickevičiaus peržiūrėti. Tą patvirtina ištaisytos mokinio klaidos abiejuose tekstuose ir mokytojo parašyti įvertinimo pažymiai. Apskritai, Adomo Mickevičiaus ranka ištaisytų mokinio klaidų yra 34, o įvertinimo pažymių — 16 (valde optime — 4; valde — 1; bene — 7; gerų (lenkiškai) — 1; diligenter — 3). Temų parinkimas

šiems mokinių darbams ryškiai parodo ir mokytojo pamėgtus dalykus. Iš Romos istorijos paimtas pavyzdys apie Virginijos mirtį kažkaip nejučiomis primena „Gražiną", kurią poetas tuomet kūrė. Kiti „dorybės ir minties kilnumo pavyzdžiai" tiesiogiai atspindi filomatų ideologiją, jų liberališką, tuomet pažangią programą formuoti naują „politinį žmogų". Tie tekstai kaip tik ir yra Mickevičiaus pedagogo-filomato nuoširdžiausio uolumo pavyzdžiai. Juk 1819/20 metais filomatai ir buvo pradėję plačiai nagrinėti savo narių tarpe „jaunimo auklėjimo" klausimą: redagavo instrukciją „žinioms apie mokyklas rinkti", rašė ir savo susirinkimuose skaitė pranešimus apie tautos pralaimėjimo priežastis, apie patriotizmą, tėvynės meilę, apie būtinumą „pasiaukoti visuomenės labui", apie „nuo jaunimo išauklėjimo priklausančią krašto laimę". Ryšium su tais siekimais filomatas Kazys Piaseckis 1820 metų gegužės mėnesį rašė, kad „didelė mūsų draugų dalis eina mokytojauti". Vėliau dekabristų judėjime pasižymėjęs Mykolas Rūkevičius jaunime matė „krašto būsimosios gerovės viltį", o filomatas Adomas Dzieventkevičius dar 1820 metų pradžioje sakė draugams: „Istorijoje turime įvairių valstybių smukimo pavyzdžių, bet visų pralaimėjimų ir visiško jų išnykimo priežastis slypi vien tik pakrikusiame, nesveikame jaunimo auklėjime... Sugedusių papročių tauta, kuri savo asmeninę laimę vertina labiau už visuomenės reikalą, lengvai nugalima... Iš pralaimėjimo turime prikelti tautą, auklėdami naująją kartą drausmingumo ir tėvynės meilės dvasia... Taurūs siekimai įgalina įvykdyti sunkiausius uždavinius ir skatina pasiryžimą visiškai atsiduoti krašto gerovei" (LRK-160, 3 lapas). Tai buvo pagrindiniai filomatų šūkiai jų švietimo darbe. Tais šūkiais vadovavosi ir Mickevičius pedagogas.

Trečiame sąsiuvinyje turime Romos istorijos dėstymo santrauką, apimančią laikotarpį nuo legendarinių laikų iki Cezario mirties. Šis kursas visai nėra svetimų minčių „ver-

giškas pažodiškumas". Mickevičius — Joachimo Lelevelio mokinys, aišku, naudojasi iš savo profesoriaus-demokrato įsisavintomis žiniomis, kartoja kai kuriuos būdingesnius Lelevelio formulavimus, tačiau jis tai daro savaip, pasakyčiau, ne tiek kaip istorikas, kiek kaip poetas. Pavyzdžiui, Lelevelio „Senovės istorijoje" (211 psl.) skaitome sakinį: „Pompejus tikras, kad nuo jo treptelėjimo ims legionai dygti iš žemės, nė nemanė, kad Cezaris išdrįs peržengti Rubikoną". O mokinys iš Mickevičiaus žodžių užsirašė: „Jis sakė, kad jam treptelėjus, kariuomenė iš žemės ims dygti". Galima būtų čia sugretinti ir daugiau panašių pavyzdžių, tačiau visi jie byloja apie tai, kad A. Mickevičius, dėstydamas istoriją, naudojosi daugiau ne data, ne sausu fakto suminėjimu, bet poetiniais paveikslais, kuriuos stengėsi piešti paprasčiausiais žodžiais, nė valandėlei neužmiršdamas savo pagrindinio filomato uždavinio. Jis neslepia simpatijos nuskriaustiesiems, kovojantiems už savo teises, pabrėžia plebėjų kovos teisingumą dėl žemės perdalijimo, gyvomis spalvomis nupiešia Spartako talentą, visai nekopijuodamas nei Lelevelio, nei Goldšmito, nors Goldšmito (XVIII a. anglų rašytojas) vadovėlis nuo 1814 m. buvo specialiai skirtas vidurinėms mokykloms. Ypač daug vietos Mickevičius skiria visuomeninės nelygybės faktams, neigiamų tipų charakteristikai, iškeldamas galingųjų žvėrišką elgimąsi su žmonėmis, demaskuoja jų žudynes, gobšumą, parsidavėliškumą, šnipinėjimą; moko kritiškai vertinti istorinius faktus; giria vyriškumą, drąsą, dorovę, tėvynės meilę. Įsidėmėtinas taip pat kai kurių Lelevelio žodžių ir net atskirų posakių pamėgimas, kaip: „tuo tarpu", „suvargę jūroje", „sumušė", „sulygino su žeme" ir pan.

Ketvirtas sąsiuvinis turinio atžvilgiu yra pats įvairiausias. Be kelių teorinio pobūdžio pastabų apie stilių, šnekamąją kalbą, laiškus, dialogus ir apsakymus kaip apie literatūrinės formos žanrus, sąsiuvinyje yra daug pavyz-

džių retorikai. Yra net trys Cicerono kalbos, išverstos į lenkų kalbą. Mickevičius parodo mokiniams Ciceroną kaip puikų oratorių, tačiau vadina jį „tuščiu pagyrūnu" ir tokiam įvertinimui pateisinti cituoja jo kalbą, pasakytą prieš tribūną Rulių, rėmusį atnaujintą žemės perdalijimo projektą. Cicerono kalbos prieš Katiliną tekstas taip pat įsidėmėtinas dėl eilės retorinių pastabų, kaip antai: „su ironija", „greitai", „pratęsti", „rimtai", „nenutraukti balso" ir pan. Šios pastabos byloja, kiek dėmesio, mokydamas vaikus, Adomas Mickevičius skyrė gyvosios kalbos estetikai. To laikotarpio retorikos mokslo padėties įvertinimą Mickevičius yra davęs laiške Ježovskiui (1819. XII.1.); jis rašė: „Atrodo, kad ligi šiol sistemingos retorikos neturime; dalykai dėstomi aklai ir be jokio pamatavimo; tiksliai nepažymėta, kas būtent turi priklausyti iškalbai arba vadinamajai retorikai; čia daug dalykų įterpta iš poetikos, daug iš logikos — daugiausia nereikalingų ir painių" (Raštai, Varšuva, 1955, XIV t., 60 psl.). Paneigęs „svetimą darbą", poetas norėjo „pelnyti pagyrimą" ir rinko medžiagą retorikai, kaip pats ją suprato, „rašydamas perlenktuose lapuose prieš pamokas". Laiške Tomui Zanui (1820.I.6.) poetas rašė: „Nupirk, susimildamas, 10 egz. Cicerono „Oratoriaus". Iš to veikalo „Ad Marcum Brutum Orator", išleisto Vilniuje 1809 m., Mickevičius tinkamesnius tekstus atrinkdavo darbui su mokiniais. Be to, Livijaus, Tacito, Liudviko Osinskio ir kitų autorių tekstus taip pat Kauno mokytojas pats parinkdavo.

Iš grynai literatūrinių dalykų minėtini visų pirma eilėraščiai, kuriais Mickevičius ugdė estetinį mokinių skonį, skiepijo tikros poezijos pamėgimą. Štai Simonas Šimonovičius (1558—1629), Batoro įbajorintas Lvovo miestietis, pirmasis lenkų literatūros istorijoje liaudies gyvenimo vaizdų autorius. Jaunystėje jis taip pat mokytojavo Lvove, mylėjo liaudį, rašė paprasta kalba kaimo idiles. Dėl to ir

Kauno mokytojo-filomato jam parodyta simpatija yra pilnai suprantama.

Toliau seka Juozas Baltramiejus Zimorovičius (1597—1682), taip pat Lvovo miestietis, tėvynainio Šimonovičiaus pavyzdžiu savo kūrybą grindęs liaudies motyvais, praeityje pagarsėjęs „Naujų rusiškų idilių visų luomų pramogai" autorius. Mickevičius didžiai vertino poeto Zimorovičiaus kūrybą už tai, kad jis grožį matė žodžio paprastume, kad savo idilėse ir ypač „Odėje saulei" talentingai šį grožį perteikė. Jaunas poetas-romantikas iš šių autorių geresnių kūrinių sėmėsi pavyzdžius ne tik mokiniams, bet ir sau. Įtikinamai apie tai byloja mokinio seksternuose užrašytas Mickevičiaus lenkų kalbos įvertinimas, pagal kurį „apie Varšuvą kalba labai aukštai, Žemaitijoje labai žemai, geriausiai apie Lvovą" (4 sąsiuvinis „O rozmowie potocznej").

Apie Igno Krasickio (1735—1801) poveikį iš vieno eiliuoto laiško nedaug tegalima spręsti, nors iš seksternų turinio matome, kad ir šio poeto kūryba Mickevičius buvo rimtai susidomėjęs. Jis ypač gerai vertina Krasickį kaip laiškų autorių. Pranciškus Dionizas Kniazninas (1750—1807), melodingiausių XVIII a. lyrinių dainų atstovas, patraukdavo Mickevičių savo eiliavimo sklandumu, liaudiškumo ir alegoriškumo mišiniu; visa tai netrukus pasireiškė ir „Vėlinių" antroje bei ketvirtoje dalyse. Sprendžiant iš seksternuose išlikusių kūrinių kiekio, daug simpatijos jaunas mokytojas turėjo rodyti Stanislovui Trembeckiui (1730—1812) — žymiausiam XVIII a. lenkų poetui, liberalizmo atstovui lenkų literatūroje. Gerai orientuodamasis tuometinės Europos politikoje ir nujausdamas gresiantį Lenkijai pavojų iš Vakarų, Trembeckis buvo sąjungos su gimininga rusų tauta šalininkas. Didelis minties ir formos poezijoje novatorius, jis pasižymėjo ypač lafonteniško pobūdžio pasakėčiomis. „Pelė, katinas ir gai-

dys" — viena iš puikiausių jo pasakėčių lenkų literatūroje. Trembeckio kūryba turėjo nemažo poveikio besiformuojančiam Adomo Mickevičiaus poetiniam genijui Kauno laikotarpiu.

Keletą pastabų reikia padaryti ir dėl mokinio užrašuose atrastų (1819/20 ir 1820/21 m.) spaudinių. Tai „Akademinėje Kauno mokykloje dėstytų mokslo dalykų programa viešam priešatostoginiam egzaminui" (smulkiau prierašuose). Tai yra per mokslo metus dėstytų dalykų programinės santraukos, duodančios gana tikslų mokyklos darbo vaizdą visose klasėse. Iš programų aiškėja, kad Adomo Mickevičiaus dėstyta tik vyresniųjų klasių mokiniams, pradedant III klase, pagaliau tai patvirtina ir mokinio seksternai.

Lotynų-lenkų kalbų gramatiką II klasėje dėstė rusų kalbos ir literatūros mokytojas Baltramiejus Abrahamovičius. Kiti visuomeninių mokslų dalykai, išskyrus rusų kalbą ir literatūrą, prancūzų kalbą ir religiją, pradedant III klase, priklausė jau Adomui Mickevičiui. Vadinant dalykus programų terminologija, Mickevičius dėstė: gramatiką, senovės istoriją, moralės mokslą, retoriką, prigimtinę (gamtos) teisę, visuotinę istoriją, politinę teisę (ekonomiką), poetiką ir literatūrą.

Laiškuose draugams poetas dažnai nusiskųsdavo esąs labai perkrautas darbu. Jis 1819 m. spalio mėnesio gale rašė Ježovskiui iš Kauno: „Nuo pat savo literatūrinio gyvenimo pradžios dar tiek darbo niekad nesu turėjęs". Programoje išvardyti dalykai įtikina, kad poetas turėjo pagrindą nusiskųsti. Mokslas trečioje ir ketvirtoje klasėse truko po dvejus metus, kitaip sakant — trečioje klasėje mokiniai išeidavo III ir IV klasių programą, o ketvirtoje — V ir VI klasių programą. Pagaliau geriausiai tai išaiškina pats Mickevičius savo laiške Ježovskiui: „Kiekvienoje klasėje du skyriai arba dvi klasės, taigi ir iš ryto ir po pietų dviem

dalykams ruoštis reikia; be to, dar rašto darbai, tris kartus per savaitę okupacijų (III) klasėje diktavimas, jų taisymas, veizėk, kiek turiu ant sprando!"

Mokinio Gedimino „okupacijose" parašytų pažymių kiekis patvirtina Mickevičiaus žodžių teisingumą.

Ne mažiau dėmesio ir reikšmės Kauno mokytojas skyrė dar savo seksternų, iš kurių vėliau mokiniams dėstė, ruošimui. „Vienintelis mokyklinio darbo atlyginimas, — guodėsi poetas laiške Ježovskiui (1819 m. spalio mėn. 6 d.), — yra nauda ir mokinių meilė; viena seka paskui kita. Pasiryžau vesti pamokas kiek galima geriausiai, iš čia rašymo devynios galybės... Šitie metai praeis rašant pavienius seksternus, kitais teks pagalvoti apie jų sutvarkymą. Tai yra dalykas, kuris akademiškai dėstant atrodo lengvas ir sisteminis, bet mokykloje — sunkiausias. Dažnai įžangos, duodamos žemesnėse klasėse, yra sunkesnės už pačią teoriją. Dažnai mažmožiai 3-je ir 4-je klasėse turi remtis svarbesnių dalykų pažinojimu". Kauno mokytojas tikėjosi vėliau savo seksternus išleisti atskira knyga. Tai patvirtina poeto raštas (1822.III.29.) Adomui Čartoriskiui: „Būdamas Kaune, — rašo Mickevičius, — dar pirmaisiais mokytojavimo metais aš ant greitųjų paruošiau trims aukštesniosioms klasėms literatūros seksternus, ištaisydamas mokymo patyrimu ankstyvesnes mintis šioje srityje". Prie savo seksternų Kauno mokyklos mokytojas galvojo dar pridėti mokymo programą, apimančią retoriką, poetiką ir estetikos pradžią.

Mickevičiaus seksternai susilaukė Vilniaus universiteto mokyklų vizitatoriaus Jono Chodzkos gero įvertinimo. Kai 1822 metais poetas buvo paleistas atostogų sveikatai pataisyti, o mokykloje jo dalykus dėstė Mikalojus Kozlovskis, vizitacijos akte Chodzka padarė tokį įrašą: „Seksternų tarpe geriausi yra Adomo Mickevičiaus pernai parengti retorikos, poetikos, estetikos ir lenkų literatūros mokslų seksternai, kuriuose, trumpai ir aiškiai, atsižvelgiant į

mokinių pasiruošimo lygį, išdėstytos pagrindinės kiekvienos mokslų šakos žinios ir padaryti tikslūs jų apibrėžimai. Mokiniai, mokytojo rūpestingumo ir įtakos dėka pažadinti bei paskatinti, noriai mokėsi, rodė gerą pažangumą. Šiais metais mokiniai viešai nusiskundžia, kad dabartinis mokytojas Mikalojus Kozlovskis, turėdamas jau savo pirmtako paruoštus visus seksternus, jais naudodamasis, jokios pažangos nedaro" (Kallenbach, A. Mickiewicz, 1 t., p. 231—232).

Taip gerai Chodzkos įvertinti Adomo Mickevičiaus seksternai iki mūsų dienų, deja, originaluose neišliko.

Tų seksternų turinį perteikia mokinio Gedimino užrašai ir čia aptartos spausdintosios egzaminų programos. Jeigu mokinio seksternai, susidarę iš namų darbų arba, kaip juos Mickevičius vadina, iš „okupacijų" ir užrašų pamokų metu, netiesiogine forma tik perteikia mokytojo dėstytą turinį, tai spausdintose egzaminų programose esančias poeto dėstytų dalykų santraukas reikia laikyti tiesioginiais tekstais, dokumentais, kuriuos parengė pats Mickevičius.

Yra žinomas neigiamas Adomo Mickevičiaus Kauno mokyklos mokinių gabumų įvertinimas. Ypač vyresniųjų klasių mokiniai, anot Mickevičiaus, turėjo užkietėjusius „žemaičių pakaušius", kuriuose šviesesnės kibirkšties poetas nesitikėjo įžiebti. Apskritai, mokykloje mokinių skaičius nebuvo didelis. „Mokykla nedidelė, taigi ir talentų ne per daugiausia, — rašo poetas filomatui Ježovskiui. — Vos vienas, o gal du panašesni į žmones, bet ir tie pritapo prie manęs. Raginu, duodu knygas, skaito... Iki šiol jie nežinojo, kas tai yra rašyti. Be jokio sužadinimo, visa mokykla, atrodo, merdėja arba snaudžia, kiekvienas mokinys kalba tykiai, bailiai ir iš lėto, kiekvienas mokytojas taip pat... Apskrityje ir mokykloje skurdas paskutinis; vyresnėje klasėje, tai yra penktoje ir šeštoje, tik vienas mokinys gyvena iš savo lėšų; kitus išlaiko guvernerija (verčiasi

privačiomis pamokomis, V. A.), ir po pamokų, kai išeina iš mokyklos, ima duonos ieškoti" (Raštai, XIV t., 32 psl.). Tik žemesnėse klasėse Adomas Mickevičius matė gabesnių mokinių. Ježovskiui jis rašė, kad „žemesnėje klasėje matomos gražios viltys".

Prie gabesnių priklausė ir mokinys B. Gediminas. Jo pavardė, dar prieš pradedant Mickevičiui mokytojauti, 1819 m. vasaros egzaminų programose buvo jau atspausdinta pirmaujančių mokinių sąraše. Kaip pirmūnas jis minimas ir 1820—1821 metų vasaros egzaminų programose. Iš to galima padaryti teisingą išvadą, kad Mickevičius, dėdamas „gražias viltis" į žemesnių klasių mokinius, visų pirma turėjo pastebėti berniuką B. Gediminą. Tų išvadų teisingumą patvirtina dar vienas faktas: 1820 m. birželio 30 dieną „Akademinėje Kauno mokykloje" įvyko viešas mokinių pasirodymas. Mokyklos direktorius Stanislovas Dobrovolskis gavo per paštą „iš paslaptingos rankos" siuntinį knygų — mokiniams pirmūnams premijuoti. Kokia „paslaptinga ranka" atsiuntė šias knygas, žinojo tik filomatas Mickevičius. Iškilmes atidarė III klasės mokinys Bernardas Gediminas, kuris ta proga pasakė tinkamą kalbą. Kalbos tekstą jam buvo parašęs Adomas Mickevičius. Apie tas iškilmes yra net straipsnelis, atspausdintas tuometiniame Vilniaus laikraštyje „Kuryer Litewski" (1820.VII.21 priede nr. 87), anot kurio, „išdalinus premijas, mokytojui Adomui Mickevičiui teko užbaigti iškilmes savo gražiu balsu pasakyta kalba". Šių egzaminų programa, jei tikėsime Bernardo Gedimino ranka padarytu prierašu (žr. iliustraciją), vėliau buvo konfiskuota. Šie faktai leidžia padaryti išvadą, kad mokinys Bernardas Gediminas jau tuomet buvo vertas Adomo Mickevičiaus ypatingo dėmesio.

Dėl to ir mokinio seksternus reikėtų laikyti esant artimiausiais mokytojo originalų. Mickevičius jam rašė kalbas, o anot Chmieliovskio, net savo seksternus duodavo jam

persirašyti. Neturint Adomo Mickevičiaus seksternų originalų, mokinio Bernardo Gedimino seksternus pagrįstai galima laikyti kaip netiesioginį, bet vis dėlto kaip patį patikimiausią Adomo Mickevičiaus Kauno mokykloje dėstytų dalykų šaltinį. Juo labiau, kad tų seksternų dalis yra paties mokytojo peržiūrėta ir nuosava ranka įvertinta.

Bernardas Gediminas, matyti, sąmoningai apipavidalino ir subrošiūravo savo seksternus, uždėjo viršelius, padarė atitinkamus įrašus, norėdamas tuo būdu juos apsaugoti ateičiai, perduoti įpėdiniams, nes žinojo savo mokytojų, ypač Adomo Mickevičiaus istorinę reikšmę. Šitaip, mano manymu, ir reikėtų aiškinti berniuko rašysenos skirtumą seksternų tekste nuo rašysenos suaugusio vyro — jų viršeliuose.

Tie seksternai yra vertinga pažintinė medžiaga visų pirma dėl to, kad ligšiolinėje, palyginti, gausioje literatūroje apie Adomą Mickevičių jo mokytojavimo Kaune laikotarpis tėra mažiausiai ištirtas. Šios padėties nepakeitė ir Liaudies Lenkijos Mokslų akademijos Mickevičiaus metų baigiamosios jubiliejinės sesijos rezultatai.

Mokinio Gedimino seksternai žymiai papildo ligi šiol žinomą faktinę medžiagą apie Mickevičių — „Akademinės Kauno mokyklos“ mokytoją. Tų faktų šviesoje tiksliau išryškėja ne viena poeto pradinės pedagoginės praktikos detalė, aiškėja kai kurios poeto pažiūros į antikinę istoriją, į lenkų kalbą, jo idėjiniai ryšiai su seniausiais pažangiaisiais ir XIX a. pradžioje užmirštaisiais lenkų literatūros atstovais, darosi giliau suvokiama vėlesniojo Mickevičiaus — Lozanos universiteto profesoriaus erudicija. Šių seksternų medžiaga taip pat akivaizdžiai parodo kokią didžiulę reikšmę poetas skyrė gyvajam meniniam žodžiui.

Adomo Mickevičiaus Kauno mokykloje dėstytų dalykų seksternai — tai ankstyviausias istorinis dokumentas pačių

pirmųjų poeto žingsnių, kuriuos savo pedagoginiame darbe statė kuklus mokytojas-filomatas, nuoširdžiai siekdamas „snaudžiantį“ lenkų, rusų ir lietuvių jaunimą pažadinti iš miego nemirtingosios „Odės jaunystei“ žodžių ugnimi, skatindamas pastūmėti „žemės rutulį nauju keliu!“

1956.VI.15.

Jadwiga Skarżyńska z Oławy p. Patarańce

Seksterna szkolne

Klassa III drugoletnich czyli IV.

z roku 1820 na 1821.

Kowno.

Bernarda Giedymina

Spisanie na lekcyiach z ustnego wykładu Nauczyciela Adama Mickiewicza o Stylu. Z przykładami do wymowy, wyiątków z Cycerona – bayek z Trembeckiego, – allegoryi z Kniaźnina, ody z Zimorowicza, sielanek z Szymonowicza i Zimorowicza, powieści z Liwiusza, Waleriusza i Tacyta, mowy Lud. Osińskiego i listów Krasickiego i Pani i księgi.

Zeszyt 4, karta 1. Okładka z uwagą ołówkiem: Jadwiga Skarżyńska z Oławy, p. Patarańce.

SEKSTERNY WYKŁADÓW KOWIEŃSKICH ADAMA MICKIEWICZA

Więzie genialnego poety polskiego Adama Mickiewicza z Litwą są tak głębokie, że nawet w sto lat po jego zgonie odkrywamy w zbiorach bibliotek Litwy Radzieckiej wciąż jeszcze nowe materiały dotyczące młodzieńczego okresu życia i pracy autora „Ody do młodości". Działy rękopisów bibliotek naukowych Litwy Radzieckiej obok znanych autografów Mickiewicza oraz rękopisów najbliższych przyjaciół poety — Jana Czeczota, Tomasza Zana, Onufrego Pietraszkiewicza, Michała Rukiewicza, Józefa Chodźki, Dionizego Chlewińskiego, Józefa Kowalewskiego, Ignacego Domejki, Józefa Jeżowskiego, Franciszka Malewskiego, Tadeusza Łozińskiego i innych członków Towarzystwa Filomatów, posiadają w swych bogatych zbiorach pojedyncze, po różnych kolekcjach rozsiane dokumenty i rękopisy, które w sumie posłużyć mogą niejednemu badaczowi jako źródło nowych faktów i wniosków.

W dziale rękopisów Centralnej Biblioteki Akademii Nauk Litewskiej SRR przechowuje się różne materiały związane z imieniem Mickiewicza. Można się z nich przekonać, jakie utwory pieśniarza Litwy były najbardziej lubiane przez czytelników naszego kraju, jakie rozpowszechniały się z rąk do rąk w odpisach, sztambuchach, albumach, zbiorach najulubieńszych pieśni i wierszy młodzieży Litwy, jakie przekładano na języki litewski i białoruski. Są wspomnienia,

wypowiedzi, uwagi krytyczne, a nawet utwory poetyckie niektórych autorów o Adamie Mickiewiczu. Spośród tłumaczeń na język litewski wymienić tu można na przykład rękopisy Waleriana Zagórskiego-Ażukalnisa z 1863 r., a na język białoruski — autograf przekładu pierwszej księgi „Pana Tadeusza" Wincentego Dunin-Marcinkiewicza z 1858 r. Poza tym w dziale rękopisów są pewne materiały dotyczące „Szkoły Akademickiej Kowieńskiej", w której, jak wiadomo, Adam Mickiewicz (w latach 1819—1821 i po rocznej przerwie w latach 1822—1823) był nauczycielem literatury, historii i prawa.

Interesując się wileńsko-kowieńskim okresem życia i twórczości Adama Mickiewicza, jako współpracownik Centralnej Biblioteki Akademii Nauk Litewskiej SRR, miałem możność między innymi zbadać notatki, czyli tak zwane „seksterny", ucznia szkoły kowieńskiej Bernarda Kiejstuta Giedymina z lat 1819—1821 i przygotować je do niniejszej publikacji.

Do działu rękopisów Centralnej Biblioteki seksterny te wpłynęły w 1948 r. z Instytutu Języka Litewskiego i Literatury Akademii Nauk Litewskiej SRR. Na podstawie nalepki inwentarzowej omawianych seksternów można stwierdzić, iż pochodzą one z działu mickiewiczowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, dokąd były oddane około 1908 r. przez spadkobierczynię mienia Bernarda Giedymina Jadwigę Skarżyńską. Zresztą świadczy o tym notatka ołówkiem na okładce jednego z seksternów skreślona ręką dr. Władysława Zahorskiego — założyciela działu mickiewiczowskiego w zbiorach wspomnianego towarzystwa (opis zewnętrzny poszczególnych seksternów patrz w przypisach i uwagach). Ogółem jest ich cztery bruliony.

Seksterny te mają już swoją historię. Są dane, że było ich więcej. Część seksternów uczniowskich tegoż pochodzenia trafiła do „Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu". Wywiozła je z Litwy bawiąca tu jeszcze w 1872 r. Włady-

sławowa Mickiewiczowa — żona syna poety. Dlaczego krewni Giedymina nie oddali do Paryża wszystkich seksternów, a tylko część — pozostaje zagadką. W setną rocznicę urodzin Adama Mickiewicza w 1898 r. syn poety posiadane seksterny przesłał z Paryża do Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych we Lwowie celem ich opublikowania. W opracowaniu dr. Bolesława Mańkowskiego ukazały się one w XIV roczniku „Muzeum". Są to trzy zeszyty: 1. Wykłady historii literatury polskiej; 2. Kurs wymowy; 3. Początki historii literatury greckiej. Wydawca w słowie wstępnym otwarcie oświadczył, iż wszystko w tych seksternach „nie tylko jest oparte na dziełach i podręcznikach współczesnych, ale w znacznej części wzięte z nich wprost prawie dosłownie. I tak wykłady o literaturze polskiej są prostym, dosłownym wyciągiem z Historii literatury polskiej F. Bentkowskiego" (*str. 509*). Dalej wydawca wyraża obawę, że „wobec tej stwierdzonej niewolniczej niemal zależności od dzieł innych" może się spotkać z zarzutem, dlaczego ogłasza drukiem rzeczy, które są „tylko prostymi ćwiczeniami szkolnymi, powtórzeniem tego, co już było drukowane". I na usprawiedliwienie dodaje, że ogłasza je jedynie przez pietyzm do największego poety polskiego „jako niewątpliwy dokument historyczny" (*str. 511*). Stwierdzając spostrzeżoną różnicę między charakterem pisma na okładkach seksternów a charakterem pisma samych seksternów, wydawca wyraził przypuszczenie, że może sam „Wł. Mickiewicz zaopatrzył zeszyty w napisy z wyszczególnieniem klasy i roku wykładów".

Wnioski wydawcy budzą jednak wątpliwość zarówno co do „niewolniczej dosłowności" powtarzania przez młodego nauczyciela tekstów drukowanych, jak też co do zaopatrzenia w napisy okładek seksternów przez Wł. Mickiewicza. Słuszność lub bezpodstawność pomawiania syna poety o podrabianie okładek seksternów ucznia można by było nietrudno ustalić na podstawie porównania oryginałów sekster-

nów wileńskich z paryskimi, które, jak podaje Adam Lewak w „Katalogu rękopisów Muzeum Adama Mickiewicza", jeszcze w 1931 r. znajdowały się w Bibliotece Polskiej w Paryżu (szczegóły patrz w przypisach i uwagach).

Publikację zatem seksternów wileńskich traktować należy jako niezbędne uzupełnienie materiałów już ogłoszonych o Adamie Mickiewiczu — nauczycielu „Szkoły Akademickiej Kowieńskiej".

O ile teksty seksternów paryskich, jak widzimy z oceny ich wydawcy, są tylko teoretycznym wykładem nieoryginalnych myśli poety, o tyle seksterny wileńskie dają dość różnorodny, samodzielnie dobrany materiał, w oparciu o który młody pedagog prowadził praktyczne zajęcia z uczniami.

Materiał ten w niniejszej publikacji rozmieszczony został chronologicznie według zeszytów ucznia, najpierw z nauki w klasie III, potem zaś w klasie IV. Teksty polskie podaje się w pisowni współczesnej. Teksty łacińskie zeszytu pierwszego i drugiego publikuje się ściśle według rękopisu, tj. wraz z błędami, których nauczyciel nie poprawił. Dwie kreski w tekście (//) oznaczają początek stronicy rękopisu.

Zeszyty pierwszy i drugi zawierają wypracowania domowe z gramatyki polsko-łacińskiej, czyli tak zwane „okupacje" o dwu tekstach — łacińskim i polskim. Ćwiczenia te zaliczyć wypada nie tylko do programu z gramatyki, lecz także do wykładów z literatury. Wypracowanie pierwsze: „O początkach i postępie języka łacińskiego", a także drugie: „Przykłady niektóre cnót i wielkości umysłu z dziejów ludu Rzymskiego wyjęte" były przez Adama Mickiewicza przejrzane. Przekonują nas o tym poprawione błędy w obu tekstach oraz własnoręcznie skreślone oceny nauczyciela. Ogółem ręką Adama Mickiewicza jest poprawionych błędów 34, postawionych zaś ocen — 16 (*Valde optime* — 4; *Valde* — 1; *Bene* — 7; *Dobrych* — 1; *Diligenter* — 3). Dobór tematów do tych opracowań uczniowskich dobitnie świadczy o upodobaniu nauczyciela. Z dziejów Rzymu wzięty przykład o

śmierci Wirginii mimo woli przypomina „Grażynę", nad którą poeta wówczas pracował. Pozostałe „przykłady cnót i wielkości umysłu" są niezaprzeczonym odblaskiem ideologii filomatów, ich postępowego programu kształtowania nowego „człowieka politycznego". Teksty te są właśnie przykładem żarliwości Mickiewicza-pedagoga i filomaty. Właśnie w 1819/20 r. filomaci rozpoczęli szeroko omawiać sprawę „wychowania młodzi": opracowywali instrukcję „o zbieraniu wiadomości o szkołach", pisali i wygłaszali referaty o przyczynach klęski narodowej, o patriotyzmie, miłości ojczyzny, o doniosłości poświęcenia się dla sprawy ogółu, o „szczęśliwości krajowej od wychowania młodzieży zawisłej". W związku z tymi dążeniami filomata Kazimierz Piasecki w maju 1820 r. stwierdzał, że „wielka część naszych kolegów poświęca się stanowi nauczycielskiemu". Późniejszy dekabrysta Michał Rukiewicz w młodzieży widział „jedyną przyszłej pomyślności kraju nadzieję", a filomata Adam Dziewiątkowicz jeszcze w styczniu 1820 r. mówił kolegom: „W dziejach mamy przykłady upadku państw różnymi wprawdzie sposoby, ale w jednym początku znajdujących swe klęski i całkowite zniszczenie, to jest w niekarnym i zepsutym wychowaniu młodzi... Łatwe jest zwycięstwo nad ludem skażonych obyczajów, ubóstwiającym bardziej osobiste szczęście nad interes ogólny... Z klęski mamy podźwignąć naród przez wychowanie młodego pokolenia w duchu karności i miłości ojczyzny... Szlachetne usiłowania czynią zdolnymi do wykonania najtrudniejszych przedsięwzięć i ochoczymi do zupełnego poświęcenia się dla dobra kraju". *(LRK-160, k. 3)*. Były to główne hasła filomatów w dziedzinie pracy oświatowej. Tymi właśnie hasłami kierował się Mickiewicz jako pedagog.

W zeszycie trzecim mamy streszczenie ustnego wykładu historii Rzymu, obejmującej okres od czasów legendarnych do śmierci Cezara. Kurs ten bynajmniej nie jest „niewolniczą dosłownością" obcych myśli. Mickiewicz — uczeń Lele-

wela, bezwzględnie korzysta z wiedzy nabytej od swego profesora-demokraty, niejednokrotnie powtarza bardziej charakterystyczne sformułowania Lelewela, lecz czyni to po swojemu, powiedziałbym nawet, że nie tyle występuje jako historyk, ile raczej jako poeta. Na przykład w „Dziejach starożytnych" Lelewela (*na str. 211*) czytamy: „Pompej pewny, że za tupnięciem jego będą z ziemi legie występować, nie przypuszczał, by się Cezar poważył Rubikon przebywać". A uczeń z ustnego wykładu Mickiewicza zapisał: „Mówił, że gdy on tupnie, wojsko będzie wychodzić z ziemi". Są także inne ciekawe analogie świadczące dobitnie o tym, że Mickiewicz wykładając historię, operuje przeważnie nie datą, nie suchym stwierdzeniem faktu, lecz obrazami poetyckimi, które maluje językiem prostym, nie zapominając przy tym ani na chwilę o obowiązku głównym filomaty. Nie tai sympatii do strony pokrzywdzonej, walczącej o swe prawa, podkreśla słuszność walki plebejuszów o podział gruntów, w żywych barwach maluje talent Spartakusa, bynajmniej nie kopiując ani Lelewela ani Goldsmitha, pomimo, że podręcznik Goldsmitha był dla szkół średnich specjalnie przeznaczony. Wiele uwagi poświęca Mickiewicz faktom nierówności społecznej, zwłaszcza charakterystyce typów ujemnych, uwypuklając niecne postępki silnych — morderstwo, chciwość, przekupstwo, szpiegostwo, uczy krytycznego patrzenia na fakty historyczne, chwali męstwo, cnotę, miłość ojczyzny. Uderza także upodobanie pewnych słów i zwrotów Lelewela, jak: *„tymczasem"*, *„skołatani na morzu"*, *„zbił"*, *„zgładził"* itp.

Zeszyt czwarty pod względem treści jest najbardziej różnorodny. Poza kilkoma teoretycznymi uwagami o stylu, rozmowie potocznej, listach, dialogach i powieści, jako o rodzajach formy literackiej, zeszyt zawiera sporo przykładów do wymowy. W przekładzie polskim są aż trzy mowy Cycerona, którego Adam Mickiewicz przedstawia uczniom jako świetnego mówcę, lecz jednocześnie nazywa go „próżnym

samochwalcą“ i na dowód słuszności tej oceny przytacza mowę Cycerona przeciwko trybunowi Rullusowi, który popierał wznowiony projekt o podziale gruntów. Tekst mowy Cycerona przeciwko Katylinie zasługuje także na specjalne wyróżnienie dlatego, że poszczególne jej zwroty zaopatrzone są w uwagi retoryczne: *„z ironią“, „prędko“, „przedłużyć“, „z powagą“, „nie zawieszać głosu“* itp. Uwagi te świadczą, jak wielką wagę przywiązywał Adam Mickiewicz do estetyki żywego słowa. Są one częściowym dopełnieniem danej przez Mickiewicza (*w liście do Jeżowskiego z 1.XII.1819 r.*) oceny stanu nauki o wymowie: „Zda mi się, iż dotąd nie mamy systematycznej retoryki, że przedmioty wykonywane na oślep i bez żadnej pewności, że nie oznaczono ściśle, co ma należeć do nauki wymowy właściwie, czyli do tak zwanej retoryki; stąd wiele rzeczy wtrącono z poetyki, wiele z logiki, najwięcej niepotrzebnych i żmudnych“. *(Dzieła, W-a, 1955, t. XIV, str. 60).* Po tej „naganie cudzej pracy“, poeta chciał „zasłużyć na pochwałę“ i zbierał materiały do retoryki jak ją sam pojmował, pisząc „półarkuszówkami przed lekcją“. W liście do Tomasza Zana (*z 6.I.1820 r.*) prosił: „Kup, zmiłuj się, 10 egz. Cycerona „Orator“ “. Z tego właśnie dziełka „Ad M. Brutum Orator“ Mickiewicz wybierał odpowiedniejsze fragmenty do przerabiania z uczniami w szkole. Przypuszczać należy, że teksty Tacyta, Liwiusza, Ludwika Osińskiego i innych autorów poeta także sam dobierał.

Spośród rzeczy czysto literackich wymienić należy przede wszystkim wiersze, na których nauczyciel rozwijał w uczniach zamiłowanie do poezji. Oto Szymon Szymonowic (1558—1629), uszlachcony przez Batorego mieszczanin lwowski, pierwszy w literaturze polskiej autor obrazów z życia ludu. W młodości był nauczycielem młodzieży lwowskiej, kochał lud, pisał językiem prostym liryczne sielanki, więc sympatia kowieńskiego nauczyciela-filomaty do Szymonowica jest każdemu zrozumiała. Po nim idzie Józef Bartłomiej Zimorowic (1597—1682), także mieszczanin

lwowski, również szukający oparcia swej twórczości w motywach ludowych, autor „Sielanek nowych ruskich różnym stanom dla zabawy" przeznaczonych. Cieszył się zasłużonym autorytetem u młodego Mickiewicza dzięki temu, że widział piękno w prostocie słowa, dzięki „Odzie do słońca" i „Pasterkom", w których to piękno z talentem wykazał. Twórczość tych autorów, jak nietrudno się przekonać, była wzorem dla poety. Najwymowniej świadczy o tym zapisana w seksternach ucznia mickiewiczowska ocena języka polskiego, którym „mówią około Warszawy górnie bardzo, koło Żmudzi nisko bardzo, najlepiej koło Lwowa". (Patrz: O rozmowie potocznej).

O wpływie Ignacego Krasickiego (1735—1801) niewiele można sądzić z jednego wierszowanego listu, aczkolwiek skądinąd wiemy, iż twórczość tego poety była przedmiotem poważnego zainteresowania Mickiewicza. Franciszek Dionizy Kniaźnin (1750—1807) — autor liryk, najbardziej melodyjnych piosenek XVIII wieku, pociągał Mickiewicza gładkością wiersza, mieszaniną ludowości i alegoryczności, co niebawem znalazło swój wyraz w drugiej i czwartej częściach „Dziadów". Sądząc z ilości wykorzystanych utworów, wielką sympatią musiał się cieszyć Stanisław Trembecki (1730—1812) — jeden z najwybitniejszych przedstawicieli liberalizmu w literaturze polskiej XVIII wieku. Jako działacz społeczny był stronnikiem sojuszu z Rosją — narodem współplemiennym, by się móc oprzeć agresji z Zachodu. Wielki nowator myśli i formy w poezji, celował zwłaszcza w bajkach charakteru lafontainowskiego. „Mysz, kot i kogut" — to jedna z najświetniejszych bajek w literaturze polskiej. Twórczość Trembeckiego wywarła niemały wpływ na kształtowanie się geniuszu poetyckiego Adama Mickiewicza w okresie kowieńskim.

Wreszcie kilka uwag należy się także drukom odnalezionym przy seksternach ucznia: „Materie nauk w szkole akademickiej kowieńskiej dawanych na publiczny przed-

wakacyjny egzamin zebrane" z lat 1819/20 i 1820/21 (szczegóły patrz w przypisach). Są to programy z treścią całorocznych wykładów, które malują dość dokładny obraz pracy we wszystkich klasach szkoły. Z programów tych widzimy, że Adam Mickiewicz wykładał tylko uczniom klas starszych, poczynając od klasy III, co zresztą potwierdzają i same seksterny.

Gramatykę łacińsko-polską w klasie II wykładał nauczyciel języka rosyjskiego i literatury Bartłomiej Abrahamowicz. Reszta przedmiotów nauk humanistycznych w szkole od klasy III począwszy, z wyjątkiem języka rosyjskiego, francuskiego i religii, należała do Adama Mickiewicza. Zgodnie z programem, Mickiewicz wykładał: gramatykę, historię starożytną, naukę moralną, retorykę, prawo przyrodzone, historię powszechną, prawo polityczne, poetykę, literaturę.

W listach do przyjaciół poeta często się uskarżał na nawał pracy. W końcu października 1819 r. pisał z Kowna Jeżowskiemu: „Jeszcze od początku mego życia literackiego tyle pracy nigdy nie miałem". Przedmioty wymienione w programie przekonują, iż poeta miał podstawę do uskarżania się. Nauka w klasach trzeciej i czwartej trwała po dwa lata (czyli że w klasie trzeciej przechodzono program klas III i IV, a w czwartej — program klas V i VI). Najlepiej zresztą wyjaśnia to sam Mickiewicz we wspomnianym liście: „W każdej klasie dwa podziały, czyli dwie klasy raczej, a zatem i rano i po obiedzie na dwa trzeba gotować się przedmioty; do tegoż pisanie, dyktowanie okupacyj (wypracowań pisemnych dla uczni) trzy razy na tydzień w klasie niższej, poprawianie ich — uważ, ile mam na karku!" Ilość postawionych ocen na „okupacjach" Giedymina także potwierdza słuszność słów Mickiewicza.

Sporo czasu i pracy poświęcał nauczyciel kowieński przygotowaniu także swych seksternów, z których później uczniom wykładał. „Jedyną prac szkolnych nagrodą — pociesza się poeta w liście do Jeżowskiego *(z 9 października*

1819 r.) — jest pożytek i miłość uczniów; jedno idzie za drugim. Postanowiłem dawać lekcje jak można najlepiej, stąd pisania moc niezmierna... Ten rok zejdzie na pisaniu pojedynczych seksternów, na przyszły pomyślę o układzie. Jest to rzecz, jak w dawaniu akademickim łatwa i systematyczna, tak w szkolnym najtrudniejsza. Często wstępy, mające (się) dawać w niższych klasach, są trudniejsze od samej teorii. Często drobnostki w 3-ciej i 4-tej klasie opierają się na poznaniu większych rzeczy". Nauczyciel kowieński zamierzał później wydać swe seksterny w postaci podręcznika. Przekonuje nas o tym list poety do Adama Czartoryskiego (*z 29.III.1822 r.*), w którym czytamy: „W czasie pobytu w Kownie ułożyłem na prędce, bo w pierwszym zaraz roku, seksterna literatury dla trzech klas wyższych, prostując dawne w tej mierze myśli doświadczeniem szkolnym". Poza tym, do seksternów Adam Mickiewicz zamierzał dodać program, obejmujący retorykę, poetykę i początki estetyki.

Seksterny Mickiewicza doczekały się wysokiej oceny wizytatora szkół Uniwersytetu Wileńskiego Jana Chodźki, który w 1822 r., w czasie, gdy Mickiewicz był na urlopie zdrowotnym, a w szkole kowieńskiej zastępował go Mikołaj Kozłowski, do aktu wizyty wpisał: „Między seksternami najlepiej ułożone, zastosowane do pojęcia uczniów i granice nauki określające, jej zasady gruntownie, zwięźle i krótko wyjaśniające, są seksterna, ułożone w przeszłym roku przez JP Adama Mickiewicza w przedmiocie nauki retoryki, poetyki, estetyki i literatury polskiej; wpływem i gorliwością tego nauczyciela podniesieni, rozwinięci i zachęceni uczniowie przykładają się do tych nauk z ochotą i znaczny poczynili postęp. W tym roku powszechne jest uskarżanie się uczni, że nauczyciel teraźniejszy, JP Mikołaj Kozłowski, mając wszelkie już od poprzednika przygotowanie, nie przykłada starania i pracy do dobrego seksternów wykładu". *(Kallenbach J., Adam Mickiewicz, t. 1, str. 232).*

Oryginały seksternów mickiewiczowskich, którym tak chlubne świadectwo wypisał Chodźko, do naszych czasów, niestety, nie zachowały się.

Odtwarzają je notatki ucznia Bernarda Giedymina oraz załączone do nich drukowane programy egzaminacyjne. Jeżeli seksterny uczniowskie powstałe z wypracowań domowych (czyli okupacyj, jak je zresztą sam Mickiewicz nazywa) i notatek z ustnego wykładu nauczyciela na lekcji, tylko w formie pośredniej odtwarzają treść wykładów, to drukowane w programach egzaminacyjnych streszczenia wykładanych przez poetę przedmiotów należy uważać za bezpośrednie teksty, dokumenty, które Mickiewicz własnoręcznie przygotował.

Na ogół znana jest ujemna ocena Mickiewicza zdolności uczniów szkoły kowieńskiej. Zwłaszcza u uczniów klas starszych, zdaniem poety, były zatwardziałe „żmudzkie łby", w których, pomimo pokładanych starań, nie widział nadziei rozpalenia jaśniejszej iskry. Ogólna ilość uczniów w szkole nie była duża. „Szkoła nieliczna, a zatem i talentów niewiele — donosi poeta Jeżowskiemu. — Ledwie jeden, albo dwa do ludzi podobnych, i ci się do mnie przywiązali. Zachęcam, daję książki, czytają... Dotychczas nie znali co to pisać. Bez żadnego zachęcania cała szkoła, zda się, że umiera, albo zasypia; każdy uczeń gada cicho, lękliwie i powoli, każdy nauczyciel toż samo... Ubóstwo w powiecie i w szkole ostatnie; w wyższej klasie, to jest piątej i szóstej, jeden tylko własnym utrzymuje się kosztem, reszta żyje z guwernerii [*korepetycji*] i przymuszona, wyszedłszy ze szkół, chleba szukać". (*Dzieła, t. XIV, str. 32*). Tylko w niższych klasach Adam Mickiewicz widział uczniów zdolniejszych. Poeta pisał do Jeżowskiego: „wszakże w niższej klasie widać piękne nadzieje".

Do tych zdolniejszych uczniów w niższej klasie należał także Bernard Giedymin. Jeszcze przed przyjściem Adama Mickiewicza do szkoły, podczas egzaminów przedwa-

kacyjnych 1819 r., Giedymin, będąc uczniem klasy II, wyróżnił się jako celujący i zasłużył na publiczną pochwałę. Wśród przodujących uczniów nazwisko jego figuruje w programach egzaminacyjnych także za czasów Mickiewicza. Można wyciągnąć z tego słuszny wniosek, że Adam Mickiewicz, widząc „piękne nadzieje w klasie niższej", powinien był je spostrzec przede wszystkim w Bernardzie Giedyminie. Słuszność takiego przypuszczenia potwierdza jeszcze jeden fakt. Oto 30 czerwca 1820 r. odbył się w szkole kowieńskiej publiczny popis uczniów. Na imię dyrektora szkoły Stanisława Dobrowolskiego „z tajemnej ręki" przysłano nagrody — książki dla rozdania celującym uczniom. Jaka „tajemna ręka" te książki przysłała — wiedział tylko Mickiewicz-filomata. Zagajenie uroczystości powierzone zostało uczniowi klasy III Bernardowi Giedyminowi, który wygłosił specjalne przemówienie. Tekst mowy ucznia napisany był przez Adama Mickiewicza. O tych uroczystościach była nawet wzmianka w ówczesnym „Kuryerze Litewskim" *(Dodatek nr. 87 z 21.VII.1820 r.)*, według którego przypadło w udziale nauczycielowi Adamowi Mickiewiczowi „swym pięknym głosem" po rozdaniu nagród „zamknąć akt stosowną mową". Program tej uroczystości, jeśli wierzyć notatce skreślonej ręką Giedymina (patrz ilustrację), później został skonfiskowany. Fakty te każą przypuszczać, że Bernard Giedymin już wówczas jako uczeń musiał być godny wyboru i wyróżnienia przez Adama Mickiewicza.

Dlatego też i seksterny tego ucznia należałoby uważać za najbliższe oryginału. Mickiewicz pisał mu mowy, a według świadectwa Chmielowskiego, dawał nawet przepisywać swoje własne seksterny. Wobec braku oryginalnych seksternów poety, notatki Bernarda Giedymina słusznie można by było przyjąć co prawda za pośrednie, lecz jednocześnie za najbliższe i najbardziej wiarygodne źródło wykładanych przez Adama Mickiewicza przedmiotów w szkole kowień-

skiej. Tym bardziej, że część ich została sprawdzona i oceniona własną ręką poety.

Uczeń Giedymin zszył swe seksterny, zaopatrzył w okładki i stosowne napisy, pragnąc w ten sposób przekazać je potomstwu. Uczynił to nie od razu po ukończeniu szkoły, lecz później, gdy się przekonał o historycznej wartości swych nauczycieli, a zwłaszcza Adama Mickiewicza, i gdy postanowił zachować je na pamiątkę dla dzieci. Stąd, moim zdaniem, pochodzi i różnica między charakterem pisma chłopca — w tekście seksternów, a charakterem pisma dorosłego człowieka — na ich okładkach.

Seksterny są cennym materiałem źródłowym przede wszystkim dlatego, że w dotychczasowej dość bogatej literaturze o Mickiewiczu okres jego pracy nauczycielskiej w Kownie jest bodajże najmniej zbadany. Stan ten najlepiej potwierdziły wyniki jubileuszowej sesji Roku Mickiewiczowskiego w Polsce Ludowej. Seksterny Giedymina znacznie uzupełniają znane dotąd materiały faktyczne o Mickiewiczu — nauczycielu szkoły akademickiej kowieńskiej. W świetle tych faktów dokładniej się zarysowuje niejeden szczegół pierwszej praktyki pedagogicznej poety, wyjaśniają się pewne szczegóły poglądu poety na historię starożytną, na język polski, zrozumialsza staje się erudycja późniejszego profesora w Lozannie. Seksterny ucznia głębiej ujawniają tę ogromną wagę, jaką poeta przywiązywał do sztuki żywego słowa.

Seksterny wykładów kowieńskich Adama Mickiewicza — to najwcześniejszy dokument historyczny pierwszego okresu działalności skromnego nauczyciela, który „drzemiących chłopców“ — Polaków, Litwinów i Rosjan budził z uśpienia nieśmiertelną Odą do młodości, zachęcając do pchnięcia „bryły świata na nowe tory!“

15.VI.1956.

ZESZYT PIERWSZY[1]

ODPISY NA ZADANIA NAUCZYCIELA ADAMA MICKIEWICZA Z GRAMATYKI I HISTORII STAROŻYTNEJ

k. 3 // Okupacje klasy trzeciej pisane z r. 1819 na 1820 w szkołach kowieńskich przez Giedymina.

k. 3a // **O początkach i postępie języka łacińskiego.** Od jakiego narodu początki języka łacińskiego wyprowadzić należy, pisarze co do tego względu różnią się w zdaniach. Są tacy, którzy mniemają, że język łaciński od niemieckiego pochodzi, i dowodów tego zdania zasięgają częścią od wojen i związków handlowych pomiędzy Italami i Germanami, częścią z podobieństwa, które pomiędzy wielu wyrazami obojga narodów ma się znajdować. Jest także mnóstwo gramatyków, którzy zbytnio chwyciwszy się podobieństwa wyrazów o początkach języka łacińskiego, księgi zapełnili mnóstwem zdań rozmaitych, które tak są małej wagi, iż nie ma na co o nich wspominać. A między tymi, zdało się nam, że milczeniem pominąć nie należy Dębołęckiego Polaka, o którym wiadomo, że pisał historię przedpotopową
k. 4a i insze podobne dziecińśtwa. Ten tedy // mnich żadnego nie dając względu na duch i kształt wewnętrzny języków, a opierając w podobieństwie wyrazów, wniósł najniedorzeczniej, że słowiańska, a szczególniej polska mowa wszystkich języków powszechną jest rodzicielką. Ale to wszystko nie dosyć pewnym być się zdaje. Najpodobniejsze do prawdy

// **De originibus et progressu linguae latinae.** A qua k. 4
gente origines linguae latinae sint deducendae, auctores
in eo discrepant sententiis. Sunt, qui linguam latinam a
germanica natam esse existimant, et hujus sententiae argu-
menta partim a bellis et commerciis inter Italos et Germanos;
partim ex similitudine, quae inter multas voces utriusque
gentis sit, petunt. Est etiam Grammaticorum grex, qui nimis
analogiam verborum amplexi de originibus linguae latinae
volumina variarum conplarunt farragine sententiarum, quae
adeo sunt parvi momenti ut non est cur eas commemoremus.
In his Denbolencius polonus, silentio haud pretereundus
nobis visus est, quem Historiam ante-diluvianam, et coete-
ras ejusmodi nugas conscripsisse constat. Ille igitur Mo-
nachus nullam habens rationem ingenii et internae lingua-
rum indolis et scrutans in similitudine verborum, // colle- k. 5
git ineptissime slavicum praecipue polonicum sermonem
omnium linguarum communem, esse genitricem. Sed haec
omnia non satis firma esse videntur. Veri-simillima opinio
et doctorum virorum suffragiis comprobata, linguam latinam
ex linguis multis Italicis traxisse origines, digna est

mniemanie i uczonych mężów zdaniami potwierdzone, że
język łaciński z języków wielu italskich bierze początki,
godnym jest bezwątpienia, ażebyśmy się go trzymali. Pierw-
szy albowiem założyciel rzymskiego miasta, gdy swobodne
miejsce ucieczki otworzył, wygnańcom, zbójcom i innym te-
go rodzaju przychodniom, zbiegli się do Rzymu z pobliż-
szych miasteczek ludzie różnego rodu, niejednego języka
i ciągiem następnych czasów zleli się w jeden naród. Że
Łacinnicy także wiele z mowy greckiej do swego języka
przymieszali, to nie jest rzeczą do wierzenia trudną i stwier-
dza się śladami greczyzny, które tak w odmianie pojedyn-
czych wyrazów, jako też w złożeniu mowy widzieć się dają.
k. 5a Do tego przydać się może, że Eneasz do Włoch był // przy-
pędzony. Jeżeli to jest prawdą (albowiem niektórzy prze-
czą), tedy mowa i obyczaje greckie przybyciem Eneasza
wprowadzone być mogły. Gdy się tak rzeczy mają, długiego
potrzeba było czasu ażeby mowa rzymska, różnych języków
mieszanina, stała się wykształconą i ozdobną. A tak i postęp
tej mowy był bardzo powolny, i nie wprzód nabrał mocy
aż za rozszerzeniem się rzymskiego państwa: jakoż kiedy
Rzymianie Włochy podbijać zaczęli, co w czasie pierwszej
wojny punickiej po upłynięciu trzech lub czterech wieków
nastąpiło, inne też języki powoli zniknęły przez wprowadze-
nie do całej Italii mowy rzymskiej. Dionizjusz halikarna-
sieński świadczy, że Łacinnicy jeszcze za czasów Tuliusza
króla greckiego pisma używali. Nauki także późno w Rzymie
uprawiane być poczęły i historia o nikim sławnym naukami
przed czasem wojen punickich nie wspomina. Później język
k. 6a rzymski za // granicę Włoch do prowincji państwa został
wprowadzony. Co większa, najodleglejsze kraje, jako
Hiszpania i Germania, w ludzi uczonych językiem łaciń-
skim piszących były obfite: tak Korduba, jednego i drugiego
Senekę, Lukana, tudzież innych wydała. Pod cezarami gdy
Rzym okrucieństwem panujących dręczony ludziom uczo-
nym przytułku nie dawał, miasta po prowincjach stały się

sine dubio quam amplectemur. *V. optime* [2] Primus enim conditor urbis romanae quum securum asylum aperuisset, exulibus, latronibus, aliisque ejusmodi advenis, convenerant Romam ex finitimis civitatibus homines dispari gente, dissimili lingua et successu temporum in unam gentem coaluerunt. Latinos etiam multum de sermone graeco suae linguae admiscuisse, ad credendum dificile non est et probatur vestigiis graecitatis quae tum in flectendis singulis verbis, tum etiam in construenda oratione elucent. Cui accedit Aeneam Italiam apulsum esse. Si verum est (nam sunt qui negant) [3] sermo igitur et mores graeci ad-

ventu Aenaeae illati esse possent. // Quae quum ita sint longo k. 6
opus esset tempore ut sermo romanus variarum linguarum congeries, politior et elegantior fiat. Itaque et progressus hujus sermonis erat tardior, nec cepit incrementa, nisi aucto romano imperio: verum quum Romani [4] Italiam subjicere sibi inciperent quod primo bello punico praeterlapsis tribus aut quatuor seculis factum est, aliae quoque linguae sensim sensimque expirarunt inducto per totam Italiam sermone romano. Dionisius halicarnassensis auctor est Latinos adhuc Tulio rege graecinicis literis usos esse. Studia humaniora quoque sero in urbe exerceri coeperunt et Historia nullum clarum disciplinis ante tempus bellorum punicorum commemorat. Poetea lingua romana extra Italiam in provintias inperi inducta erat. Quin etiam remotissimae

regiones Hispania nimirum et Germania hominum // docto- k. 7
rum lingua latina scribentium feraces erant: Itaque Corduba utrumque Senecam Lucanam alios quoque produxit. Sub Caesaribus quum Roma crudelitate imperantium aflicta hominibus literatis sedem recusaret urbes provintiarum asyla [5] iis facta sunt. Verum non eadem et aequalis variis temporibus latinitas [6] fuit: propagata primum restitit barbariei,

ich ucieczką. Przecież nie tąż samą i niejednostajną w róż-
nych czasach łacina była: rozszerzona z razu oparła się
barbarzyństwu, nabrała mocy, wdzięku i ozdoby, a na tym
stopniu doskonałości przez czas niejaki gdy jaśniała, znowu
ze szczytu, na który się wzniosła zepchniona i w barbarzyń-
stwie pogrążona zepsuciu uległa. Dla tych przyczyn, łaciń-
skich pisarzów na pewne klasy i rzędy podzielić należy,
ażeby, jeśli o jakim wyrazie albo sposobie mówienia spór
zajdzie, czy jest prawdziwie łaciński czy barbarzyński, przy-

k. 7a toczonymi z innych pisarzów pierwszego rzędu // przykła-
dami rzecz tę rozstrzygnąć można było. Gdy są rozmaite
sposoby i rozmaicie używane, czynienia wspomnianego po-
działu ten wybrać powinniśmy, który będzie najdogodniej-
szy. Jedni utrzymują, że język łaciński cztery wielkie przy-
jął odmiany: jedną gdy się ze zlewków rozmaitych języków
utworzył; drugą gdy od dawnych pisarzów kształcony pew-
niejszego nabrał układu; trzecią gdy w dziełach Cycerona
i Wirgiliusza do najwyższego stopnia podniósł się; ostatnią
gdy przymieszaniem języków barbarzyńskich został skażo-
ny. Inni przenośni używają i tych dwojaki sposób dzielenia
jest: jeden z bajek poetów wzięty, który różne rzeczy ludz-
kich zmian mając wzgląd na czas przenośnie oznaczają,
wiekiem złotym, srebrnym, miedzianym i żelaznym; drugi
sposób wzięty od wieku ludzkiego i dzieli łacinę na dzieciń-
stwo, młodość, wiek męski i starość; a tę jeszcze na czerstwą
i zgrzybiałą. Podług tego jak pisarze w dzieleniu wieków
języka łacińskiego różnią się, tak równie nie zgadzają się
w oznaczeniu granic tych wieków i o wielu pisarzach co do
k. 8a wieku uważanych // czy ich do złotego, czy do srebrnego,
czy do innego odnieść należy, wątpią. My więc, idąc za
najsławniejszymi pisarzami, ów podział metaforyczny przyj-
mujemy; w tym jednak sposobie, iż przed wiekiem złotym
dwa jeszcze naznaczamy okresy czasu, to jest: barbarzyński
i ukształcony. Okres, który barbarzyńskim nazywamy, za-

sumpsit sibi vim, elegantiam et ornatum, quo gradu perfectionis per tempus aliquod quum illuxerit, rursus fastigio quod consequta est dejecta et barbarie obruta [7] corruptioni obnoxia facta erat. Quibus de causis, latini Auctores in certas classes et [8] ordines describendi sunt, ut, si de aliquo vocabulo aut dicendi modo lis exoriatur verumne latina? [9] an barbara sint? [10] laudatis ex aliis Auctoribus primi ordinis [11] exemplis res ejusmodi dijudicari possit. Quum variae sint et vario [12] adhibeantur divisionis hujus instituendae rationes [13] eligenda est optissima. Nonnulli docent linguam // latinam quatuor k. 8
insignes passam esse mutationes: primam, dum ex frustulis variarum linguarum creata; alteram, dum a veteribus auctoribus exculta certiorem sumpsit sibi formam; tertiam, dum in operibus Ciceronis et Virgilii ad summum gradum perfectionis elata, ultimam dum admixtis linguis barbaris corrupta esset. Alii metaphoram usurpant quorum modus dividendi duplex est: alter a fabellis poëtarum petitus, qui diversas rerum humanarum [14] mutationes, temporis rationem habentes, metaphorice designant aevo aureo, argenteo, aeneo et ferreo; alter modus sumptus ab aetate humana et distribuit latinitatem in pueritiam adolescentiam robur virile et senectutem; [15] eamque tum vegetam tum inertem. Prout aut [16] Auctores in dividendis aetatibus linguae latinae discrepant, [17] ita haud conveniunt in instituendis terminis harum aetatum, [18] atque de multis auctoribus ratione habita

aetatum consideratis, [19] num ii ad auream, an ad // argen- k. 9
team, vel ad aliam quandam referendi sint, dubitant. *Diligenter.* [20] Nos igitur sequuti celeberrimos Auctores, illam divisionem metaphoricam accipimus; ita tamen ut ante aetatem auream duas etiam instituamus periodos, barbaram nimirum et excultam. Periodus quam barbaram vocamus

wiera cały przeciąg czasu od założenia Rzymu aż do początku wojen punickich, w którym to czasie nauki greckie w Rzymie cenione być poczęły, i pomimo oporu cenzorów, pretorów i innych urzędników, szlachetniejszej młodzieży stały się konieczne. To także wiedzieć powinniśmy, że owych wieków nie należy w tym sposobie uważać, jak gdyby każdy wiek ściśle oznaczał stan języka łacińskiego i był pewnym prawidłem, według którego trafnie o jakiego pisarza dobrej lub złej łacinie sądzić byśmy mogli. Chociaż ktoś w złotym wieku kwitnął, z tego nie wypada, iż wszystko co powiedział najlepszym i złotem jest. Toż samo rozumieć należy o pisa-
k. 9a rzach w srebrnym // i miedzianym żyjących. Granice także wieków dla niezmiernej, którąśmy ponieśli ksiąg zatraty, ściśle oznaczyć się nie mogą. Jeżeli by wszystkie starożytnych pisarzów pomniki zachowane były, może byśmy inną języka łacińskiego postać widzieć mogli, a razem inny określenia wieków jego sposób ustanowić. Sądzić jednak należy o tych, którzy pozostali; i gdy pewne wieki pisarzów tudzież łaciny ustanawiamy, to z tej dzieje się przyczyny, abyśmy ogólną, jaki był stan jej, znajomość powzięli.

ROZMOWA O PRZYJAŹNI

Treść

Gdy Leliusz, któremu nazwisko mądrego przydaje się, opłakiwał Scypiona afrykańskiego, największego przyjacie-
k. 10a la swego, przypadkiem nadeszli // Faniusz i Scewola. Ci, chcąc smutkowi Leliusza ulżyć, naprzód upominają, aby zbytecznym uskarżaniem się sławie, której wielkością umysłu dostąpił, nie uwłaczał; dalej wprowadzają mowę o Scypionie afrykańskim, który za życia był do Leliusza najprzywiązańszym. W tym, gdy Faniusz usłyszał wzmiankę o przyjaźni Scypiona i Leliusza, twierdzi, iż by mu rzeczą bardzo przyjemną było, jeśli by Leliusz dokładnie, jako w innych

continet totum spatium temporis ab urbe condita usque ad initium[21] bellorum punicorum, quo tempore studia graecanica Romae magni existimari coeperunt et censoribus praetoribus aliisque magistratibus frustra resistentibus nobiliori juventuti facta sunt necesaria. Id quoque scire debemus, quod hujusmodi aetates haud ita inteligendae sint ac si quaevis aetas accurate determinet fata linguae latinae, sitque firma regula, secundum quam rite de cujusdam auctoris bona aut mala latinitate judicare possimus.[22] *Dilig/enter/.*[23] Licet quis aurea aetate floruerit ex eo haud consequitur ut omnia quae dixerit optima et[24] aurea sint. Idem existiman- // dum est de Auctoribus argentea et aenea k. 10 viventibus. Termini etiam aetatum propter maximam quam facimus librorum jacturam recte circumscribi non posunt. Quod si omnia veterum Auctorum monimenta conservata essent, fortasse etiam linguae latinae faciem videre possemus, simulque etiam definiendi aetatum illius rationem constituere. Judicandum est tamen de his qui supersunt; qumque caertas aetates scriptorum et latinitatis ponamus id ea fit de causa, ut generatim quae fata illius essent cognoscamus.

DIALOGUS DE AMICITIA

Argumentum

Quum Laelius cui cognomen sapienti additur deploraret Scipionem africanum amicissimum sibi, forte convenerunt Fanius et // Scaevola. Si Laelii tristitiam sublevaturi, pri- k. 11 mum admonent ne famae quam magnitudine animi consecutus est; nimiis quaerimoniis aliquid[26] detrahat; tum injiciunt sermone de Scipione africano qui vivens Laelio fuit conjunctissimus.[27] Ita quum Fanius incidisset in mentionem de amicitia Scypionis et Laelii affirmat sibi rem gratissimam fore; si Laelius accurate, quemadmodum in aliis rebus solet, de amicitia opiniones suas communicaret

rzeczach zwykł czynić, o przyjaźni mniemanie swoje wyłożył; co o niej myśli, za jaką ją poczytuje, jakie jej da przepisy? Do takowej prośby łączy się Scewola i obadwa zachęcają Leliusza, ażeby jej zadosyć uczynić nie zwlekał; mędrzec ów, długo na próżno się wymawiając, obiecuje nareszcie nie filozoficzną rozprawę zacząć, lecz raczej proste i bar-
k. 11a dzo jasne o przyjaźni myśli wyłożyć. //

Rozmowa

Faniusz. Prawda to jest, Leliuszu, nie było albowiem żadnego, ani większego, ani lepszego męża nad Scypiona. Przecież uważać powinieneś, że wszystkich oczy na ciebie są zwrócone; ciebie jednego mądrym i nazywają i za mądrego uważają. Przyznawano to niegdyś M. Katonowi. Wiemy, że Lucjusz Atyliusz od przodków naszych nazwany był mądrym. Lecz obadwa w innym sposobie. Albowiem Katona mądrość w życiu od wszelkich zarzutów wolnym w wielkim doświadczeniu, w nieskazitelnym urzędów sprawowaniu i w owej staroświeckiej, że nie powiem dzikiej surowości poległa, Atyliusz także za mądrego w powszechnym mniemaniu był uważany. Człowiek w prawie krajowym, w naukach greckich i we wszystkim, co do życia potrzebne, wyćwiczony. Ciebie zaś w innym sposobie nazywają nie tylko z charak-
k. 12a
teru ale też // z nauki mądrym i nie jak gmin ale jak uczeni zwykli nazywać, takiego mędrca żadnego nie widzieliśmy pomiędzy Grekami. Albowiem którzy głębiej zastanawiają się, tych siedmiu mędrcami są nazwani w liczbie mądrych nie kładą. Sądzą zaś, że w tobie jest tego rodzaju mądrość, iż całe twoje szczęście za własne i od siebie samego zależące uważasz. A zatym pytają się u mnie, a może i u ciebie, Scewolo, jakim sposobem Leliusz śmierć Afrykana znosi. Z tej najbardziej przyczyny, iż gdyśmy do ogrodu Brutusa

cum illis; quid de ea sentiat? qualem eam judicet? quae ei det praecepta? Quibus precibus [28] adjungit se Scaevola et ambo hortantur Laelium, ut iis satisfacere non dubitet, sapiens ille diu frustra se excusans pollicetur tandem non philosophicam [29] disputationem se initurum, sed potius

facilia et tritissima de amicitia quae cogitat expositurum. // k. 12

Dialogus

Fanius. Vera sunt Laeli, nec fuit enim quisquam, clarior nec melior vir Scipione. Sed existimare debes omnium oculos in te conjectos esse; te unum sapientem et appellant et sapientem existimant. Tribuebatur hoc alium M. Catoni. Scimus Lucium Atilium [30] apud patres nostros sapientem appellatum [31] fuisse. Sed uterque alio modo. Nam Catonis sapientia vita nullis repraehensionibus obnoxia magno rerum usu republica sanctissime gerenda et illa vetere ne dicam rudi severitate constabat, Atilius etiam sapiens comuni opinione ferebatur. Homo in jure civili literis graecanicis et in omnibus quae vitae prosunt eruditus. Te autem alio modo dicunt non solum natura verum etiam doctrina sapientem; nec sicut vulgus sed ut eruditi solent appellare, qualem sapientem neminem cognovimus in Graecia. Nam qui subtilius quaerunt, eos qui k. 13
septem appellantur // in numero sapientium non habent. Existimant autem in te esse hanc sapientiam, ut tua omnia propria et in te posita ducas. Ideoque quaerunt ex me et credo et ex te Scaevolae; quo modo Laelius mortem Africani ferat. Eo maxime, quod qum in hortum Bruti colloquendi causa venissemus, tu Laeli qui diligentissime id muneris soles obire abfuises.

Scaevola. Quaerunt quidem multi, ut a Fanio dictum est. Ego respondeo id quod animadverti, Laelium morte

dla rozmawiania zeszli się, ty Leliuszu, który najpilniej ten obowiązek zwykłeś wypełniać, przytomnym tam nie byłeś.

Scewola. Pyta się wprawdzie wielu, jak Faniusz wyrzekł.
k. 13a Ja odpowiadam to, co spostrzegłem, że Leliusz // ze śmierci i tak wielkiego i tak ulubionego męża, srogą boleść uczuł, ale ją znosi z umiarkowaniem: ani mógł przyjąć tego ozięble ani to na jego dobre serce nie przystało. Lecz pamięć czynów Scypiona, jego cnót, jego ku tobie przyjaźni, żałość słuszną po większej części łagodzić powinna. Cóż jest albowiem czego by ten mąż za życia nie dostąpił, albo czego jeszcze [on] dostąpić [by] powinien? Znamienity przez swoje wielkie przymioty, ozdobiony najwyższymi urzędami, wsławiony tylą przysług rzeczypospolitej wyświadczonych, mający pewną nadzieję lepszego stanu w przyszłym życiu za cóż by śmierci miał się lękać? Ty zaś Faniuszu, kiedy po-
k. 14a wiadasz, że u mnie // więcej przyznają niżeli żądam, powiadasz jak przyjaciel. Lecz, jak mi się zdaje, niesłusznie o Katonie sądzisz. Gdyż albo nikt nie był mądrym, albo jeżeli był ktoś, to on zapewne. Albowiem, że inne rzeczy pominę, wspomnieć dosyć jak on śmierć syna swego znosił. Strzeż się zatym, ażebyś nad Katona nikogo nie przekładał, ani nawet owego męża, którego, jak mówisz, wyrocznia najmędrszym ogłosiła. O mnie zaś tak sądźcie: Gdybym mówił, że ja się żalem po Scypionie bynajmniej nie wzruszam, niech mędrcy sądzą, czylibym to słusznie mówił, ja zaś wiem, iż mówiłbym fałszywie. Boleję albowiem pozba-
k. 15a wiony takiego przyjaciela, // jakiego nigdy podobno nie będzie i, jak twierdzić mogę, nigdy zapewne nie było. Lecz nie potrzebuję lekarstwa. Sam siebie pocieszam z tej najbardziej przyczyny, iż wolny jestem od tego błędu, którym wielu dla zgonu przyjaciół dręczyć się zwykło. Sądzę albowiem, iż nic złego nie przytrafiło się Scypionowi. Przydatek kilku lat życia czyżby sławie jego co przydał? Starość zaś chociaż nie jest przykrą, jako pamiętam Katon rokiem przed śmiercią ze mną i ze Scypionem rozprawiał, jednakże odbiera

cum maximi tum amantissimi viri ingententem dolorem
accepisse, at eum fere moderate: nec potuisse non commo-

veri, nec id ejus humanitatis esse. // Sed memoria rerum k. 14
gestarum Scipionis, ejus virtutum, ejus in te amicitiae,
justum desiderium majore ex parte lenire debet. Quod sit
enim quod ille vir vivens haud consecutus esset, aut quid
illi consequendum sit? Magnis virtutibus illustris, summis
honoribus ornatus, insignis tantis quae reipublicae praestit
officiis, habens certam spem melioris condicionis in vita
futura, quid est cur mortem pertimesceret? Tu autem Fani,
quod dicis mihi plus tribui, quam postulo dicis amice. Sed
ut mihi videtur non recte de Catone judicas. Aut enim nemo

fuit sapiens, aut si quis ille profecte. // Nam ut alia omittam, k. 15
satis commemorare quomodo [32] ille mortem filii sui tulit.
Diligenter [33]. Cave igitur Catoni quemquam anteponas, ne
istum quidem virum, quem ut dicis, Pythia sapientissimum
declaravit. De me autem sic habete. Si me desiderio Scipio-
nis commoveri negem [34] sapientiores videant an id recte
dicam, ego autem scio me non vere dicturum. Moveor enim
orbatus tali amico, qualis nunquam ut arbitror erit et ut
confirmare possum nunquam certe fuit. Sed non egeo medi-
cina ipse consolor me, eo maxime, quod careo eo errore quo

plerique, decessu amicorum, angi solent. // Puto enim nihil k. 16
mali accidisse Scipioni. Accessio paucum annum vitae,
num quid famae ejus addisset? Senectus autem etsi non est
gravis, ut nemini Catonem anno antequam mortuus est me-
cum et cum Scipione disseruisse, tamen aufert nobis illam
veriditatem in qua Scipio usque ad mortem permansit. Quin
etiam ut vita ejus magnitudine gloriae fortunaeque con-
spicua, ita mors celer et non gravis. Non alienum etiam
videtur commemorare, ex omnibus diebus nullum fuisse

nam ową czerstwość, w której Scypio aż do śmierci przetrwał. Co większa, jako życie jego wielkością chwały i szczęścia znamienite, tak śmierć prędka i lekka. Nieobcą
k. 16a też zdaje się być rzeczą nadmienić, // iż ze wszystkich dni żaden nie był tak świetny i tak chwalebny jak ten, w którym Scypio rozpuściwszy senat, od senatorów, od ludu, od sprzymierzeńców rzymskich do domu odprowadzony został. I tegoż samego dnia życie zakończył. A tak z największego godności stopnia, zdawało się, iż raczej do niebieskich, aniżeli do podziemnych bogów Scypio przeszedł. Nie zgadzam się albowiem z tymi, którzy niedawno dowodzić poczęli, iż dusze razem z ciałem giną i że śmiercią wszystko się niszczy. Więcej u mnie znaczy powaga Greków i przodków naszych, którzy pewne obowiązki ku zmarłym święcie starali
k. 17a się zachować. I ów także filozof Apollina // wyrokiem za najmędrszego uznany, mawiał zawsze, iż dusze ludzi boskie i śmierci nieuległe są, i że — im, skoroby się z ciała uwolniły, powrót do nieba otwarty. Co jeżeli tak się ma, iż każdego cnotliwego dusza we zgonie z więzienia i łańcuchów ulatuje, komuż, proszę, łatwiejszy do bogów przystęp jak Scypionowi? Dlatego smucić się ze śmierci Scypiona boję się aby nie było rzeczą zazdrośnika, niż przyjaciela. Bardzo dobrze z nim się stało; ze mną wcale nie tak; lepiejby było albowiem, jako wprzódy przyszedł, tak pierwej zejść ze świata. Jednak wspominaniem przyjaźni do tyla się pocieszam, iż zdaje mi się, że żyłem szczęśliwie, gdyż żyłem ze Scypio-
k. 18a nem. // Żądasz Faniuszu, ode mnie, abym bez przygotowania o przyjaźni rozprawiał: rzecz zaiste ważna i wprawy niemałej wymaga. Dlatego sądzę, iż powinieneś zapytywać o to ludzi, którzy się za mądrych udają. Ja tylko radzić wam mogę, abyście przyjaźń nad wszystkie rzeczy ludzkie wyżej kładli. Nic albowiem nie jest tak z przyrodzeniem zgodne, tak w smutnych i pomyślnych okolicznościach przydatne. Naprzód tak jestem przekonany, że przyjaźni nie ma tylko między ludźmi dobrymi. Co zaś jest mąż dobry,

illustriorem et gloriosiorem, illo,[35] quo Scipio dimisso

senatu[36] a patribus, conscriptis, a populo // a sociis romanis, domum reductus esset. Et eodem diei obiit. Itaque ex maximo dignitatis gradu ad superos potius quam ad inferos Deos Scipio transiisse videbatur. Non assentior enim iis qui nuper idsserere coeperunt, animos simul cum corporibus interire atque morte omnia deleri. Plus apud me valet auctoritas Graecorum et majorum nostrorum, qui quaedam jura erga mortuos religiose observanda curaverunt. Tum ille etiam philosophus Apollinis ornaculo sapientissimus judicatus, dictitabat semper animos hominum divinos et morti haud obnoxios esse, iisque, quum e corporibus excesissent reditum in coelum // patere. Quae si ita sint ut ejusque optimi animus in morte e custodia et vinculis evolet, cui, amabo, facilior ad Deos aditus quam Scipioni? *V.*[37] Quo circa moerere morte Scipionis, vereor ne sit magis invidi, quam animi. Optime cum illo actum est; mecum non item. aequius esset enim, ut prius introieram, sic prius exire de vita. Tamen recordatione amicitiae adeo consolor, ut videar vixisse beate, quia vixerim cum Scipione. Postulas Fani a me ut subito de amicitia disputem: opus sane mag-

k. 17

k. 18

num exercitationeque non // parva eget. Quamobrem petas ista, censeo, ex hominibus, qui se sapientes prefitentur. Ego tantum hortari vos posum; ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis: nihil enim est ita naturae aptum, ita ad adversas et secundas res conveniens. Primum ita sentio, amicitiam non esse nisi in viris bonis. Quid autem sit vir bonus, subtiliter non quaero, ut philosophi facere solent, qui fortasse recte, sed non ad utilitatem de his disserunt. Negant

k. 19

ściśle nie rozbieram, jako filozofowie czynić zwykli, którzy
k. 19a // może słusznie ale niepożytecznie o tym rozprawiają. Myślą oni, że nikt dobrym być nie może, jeżeli mądrym nie jest. Wreszcie niech i tak będzie. Lecz filozofowie o tej mądrości rozumują, której dotychczas żaden człowiek nie dostąpił. My zaś na to, co się trafia w życiu pospolitym, nie na to, co się tylko wymyśla albo życzy, uważać powinniśmy. Nigdy filozofowie nie powiedzą, że Fabrycjusz, Kuriusz i inni, których przodkowie nasi mądrymi nazywali, byli mądrymi podług przepisów wyszukanej filozofii. Niechże sobie filozofowie zatrzymają owo imię mądrości nienawistne i niezrozumiałe, niech tylko pozwolą na to, że mężowie, o których wspomnieliśmy, dobrymi byli. Między krewnymi samo przy-
k. 20a rodzenie utworzyło // przyjaźń: ale ta nie dosyć ma dzielności, albowiem z pokrewieństwa wzajemne przywiązanie wyłączyć się może, z przyjaźni zaś nie może. Wyłączywszy albowiem przywiązanie, rozrywa się tym samym węzeł przyjaźni, a pokrewieństwa ci nie zostaje. Jaka zaś jest przyjaźni siła, stąd najlepiej domyślić się można, iż w niezliczonej rodzaju ludzkiego społeczności, którą samo przyrodzenie utworzyło, przyjaźń tak jest ścieśniona, że pospolicie między dwoma, albo między kilku zawiera się osobami. Nie wiem czy wyjąwszy mądrość, cokolwiek nad przyjaźń droższego od bogów nieśmiertelnych ludziom dane jest. Przy-
k. 21a jaźń albowiem // więcej zawiera w sobie ceny, niżeli potęga, urzędy i godności: gdziekolwiek się obrócisz, jest przy tobie, z żadnego nie wyłącza się miejsca, nigdy niewczesną, nigdy przykrą nie jest; nie bez przyczyny zatem mówią, że użycie przyjaźni powszechniejsze jest, aniżeli ognia i wody. Nie o pospolitej i miernej przyjaźni mówię, chociaż i ta przyjemną jest i pożyteczną, ale o najściślejszej owej i boskiej, którą połączeni ludzie w wielu ciałach jedną stanowią duszę. Na nieszczęście przecież takich przyjaciół zbyt mało historia wspomina, a za pogorszeniem się obyczajów mniej jeszcze będzie. Gdy więc i liczne i wielkie przyjaźń zawiera

illi quemquam bonum esse posse, nisi sapientem. *Bene.* [38] //
Ita sane sit: sed philosophi eam sapientiam inpretantur k. 20
quam adhuc nemo mortalis consecutus est. Nos autem ea quae sint in vita communi, non ea, quae tantum finguntur vel optantur spectare debemus. Nunquam philosophi dicant, Fabricium, Curium aliosque, quos patres nostri sapientes apellabant: fuisse sapientes ad normam exquisitae philosophiae. Habeant sibi philosophi illud nomen sapientiae invisum et obscurum, concedant tantum hoc [39], ut viri de quibus commemoravimus boni essent. Inter propinquos ipsa natura

peperit amicitiam: sed ea non satis habet firmitatis. // Nam
ex propinquitate mutua benevolentia tolli potest, ex amicitia k. 21
autem non potest. Namque sublata benevolentia, eo ipso vinculum amicitiae solvitur, propinquitatis autem [40] nomen manet. Quanta autem sit amicitiae vis, ex hoc maxime intelligi potest, quod ex infinita generis humani societate, quam ipsa natura conciliavit, amicitia ita est in angustum adducta, ut saepe inter duos, aut inter paucos contineatur. *Bene.* [41] Haud scio an excepta sapientia, quidquam amicitia melius, a Diis immortabilibus hominibus tributum sit. Amicitia enim plus continet pretii quam opes honores et dignitates: // quocumque te verteris praesto est, nullo ex-
cluditur loca; nunquam intempestiva aut molesta est; itaque k. 22
non sine causa dicunt, usum amicitae latius patere quam ignis et aquae. Non de communi et mediocri amicitia loquor, etiamsi haec quoque placet et prodest, sed de conjuncissima illa et divina, qua vincti homines in multiplici corpore, unicam efficiunt animam. At, quod miserandum est ejusmodi amicos perpaucos historia memorat, moribus autem in pejus transeuntibus pauciores futuri sint. Quumque et multas et magnas amicitia contineat commoditates, tum illa omnibus praestat: namque in posterum etiam bonam

pożytki, sama jednak nad wszystkie jest wyższą, gdyż na
k. 22a przyszłość nawet dobrą wskazuje nadzieję. // Ktokolwiek albowiem na przyjaciela spogląda, spogląda niejako na obraz swój własny. Dlatego i nieprzytomni stają się obecnymi i w dostatki opływają ubodzy, słabi cieszą się zdrowiem i co jest do wierzenia trudniejszym — umarli żyją: taka im cześć, pamiątka i tęsknota przyjaciół towarzyszy. Jeżeli zaś z przyrodzenia związek wzajemnych skłonności wyłączysz, ani dom ani miasto żadne zapewne się nie ostoi. Jakaż albowiem familia tak jest potężna, jaka rzeczypospolita do tyla silna, iżby jej wewnętrzne niezgody i sprzeczki wywrócić z gruntu nie mogły. Mówią, iż pewien uczony mąż
k. 23a z Agrygentu greckimi wierszami // opiewał, że przyjaźń wszystkie rzeczy znajdujące się i ruszające w przestrzeni świata łączy, niezgoda zaś rozrywa i rozprasza. W rzeczy samej życie ludzkie również wystawia przykłady: stąd jeżeli dla przyjaciela niebezpieczeństwo jakie przyjąć na siebie albo podzielać z drugimi musimy, któż wtenczas nie pochwali tak pięknego czynu? Zdaje mi się, że co czułem o przyjaźni wymówić dotąd mogłem. Jeżeli cokolwiek opuszczonym było, a podobno i wiele, pytajcież się tych, którzy o przyjaźni rozprawiają.

Faniusz. My zaś chcemy lepiej u ciebie Leliuszu, chociaż i filozofów nieraz z chęcią słuchaliśmy i pytali, wyznaję przecież, iż z większą chęcią słuchamy mowy twojej, inszego w niej ciągu wyglądając.

Scewola. Bardziej byś jeszcze obstawał za tym Faniu-
k. 24a szu, // gdybyś niedawno, kiedy o rzeczypospolitej była mowa, znajdował się w Scypiona ogrodach. Jak dzielnym wtenczas Leliusz był obrońcą sprawiedliwości przeciwko rozprawianiom konsula Filipa.

Faniusz. Wierzę temu: łatwiej bowiem najsprawiedliwszemu mężowi być sprawiedliwości obrońcą.

praelucet spem. Quicumque enim a[m]icum intueatur, intuetur // veluti exemplar sui. *Bene.*[42] Quocirca et absentes adsunt, k. 23
et opibus abundant egentes, imbecilli valent, et quod est creditu dificilius, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria et desiderium amicorum prosequitur. Quodsi ex natura junctionem mutuae benevolentiae[43] exemeris, nec domus nec urbs ulla profecto perstiterit, quae enim domus adeo sit stabilis, quae civitas adeo firma quam intestina[44] odia et dissidia evertere funditus non posint? Virum doctum agrigentinum quendam graecis carminibus vaticinatum ferunt; omnia quae constant et quae moventur in mundo amicitiam,

contrahere, discor- // diam autem dirimere et dissipare. k. 24
Verum exempla eadem prodit mortalium vita: hinc si amici causa periculi quid subeundum aut cum aliis communicandum, quis est qui tum non tam preclarum facinus laudet? *Bene.*[45] Hactenus quod de amicitia sentirem videor mihi dicere potuisse. Si quae praetermissa erant, et credo multa, ex iis quaeritote qui de amicitia disputant.

Fanius. Nos autem volumus potius a te Laeli; quamquam et philosophos saepe non inviti audivimus et interrogavimus: fateor tamen avidius audire orationem tuam, aliud in ea filum expectantes.

Scaevola. Tum magis id diceres Fani, si nuper // quam k. 25
de republica disputatum, in Scipionis hortis adfuisses. Qualis tum esset Laelius patronus justitiae contra Consulis Filipi rationes.

Fanius. Credo; facile enim justissimo viro esse justitiae defensorem.

Scewola. A cóż przyjaźni? Nie łatwoż bronić temu, który dla jej rzetelnego, stałego i świętobliwego zachowania największą zyskał chwałę.

Leliusz. Zmuszacie mnie gwałtem przyjaciele. Prośbom moich zięciów, zwłaszcza w rzeczy pięknej i chwalebnej, trudno, a nawet niesłusznie jest odmówić. Gdym bardzo często o przyjaźni rozprawiał, to szczególniejszej uwagi
k. 25a godnym wydawać się zwykło, // czyli dla słabości ludzkiej
i niedostatku przyjaźń jest pożądana, aby w dawaniu
i wzajemnym odbieraniu posług, czego kto sam dokazać nie
może, od drugich nabywał, czyli inny piękniejszy i dalszy
przyjaźni jest powód. Pożytki wprawdzie i przysługi odbierają się też od takich ludzi, którzy szanowani są i poważani
udanym przywiązaniem dla okoliczności. Tylko: w przyjaźni
zaś prawdziwej nic zmyślonego i fałszywego być nie powinno. Dlatego sądzę, iż przyjaźń bardziej z natury serca
ludzkiego, aniżeli z jakowych niedostatków początek wzięła. *1 d.* [25] Co także w zwierzętach niektórych postrzegać się
daje, które do pewnego czasu dzieci swoje tak kochają i od
k. 26a nich są kochane, iż łatwo okazuje się // wzajemne ich przywiązanie będące skutkiem natury. Nakoniec często bywa
uczucie przywiązania bez żadnego względu na pożytek ku
osobom, w których zdaje się, że widzimy światło cnoty
i poczciwości. Nic bowiem nie masz stosowniejszego do
wzbudzenia przywiązania nad cnotę. Często dla cnoty nieprzytomnych lub nieżyjących lubimy i szanujemy. Któż jest,
coby Kuriusza i Fabrycjusza z przyjacielską nie wspominał
czułością, chociaż ich nigdy nie widział. Któżby znowu nie
miał w obrzydzeniu Tarkwiniusza pysznego i Cezara Juliusza zgubcę wolności. Dwa razy była we Włoszech wojna
o panowanie z Hanibalem i Pyrrem. Ostatniemu, dla jego
poczciwości, nie bardzo Rzymianie nie byli niechętni; pierwszego zawsze nienawidzili. Jeżeli zaś tak jest wielka //
k. 27a dzielność cnoty, że ją w tych nawet, których nigdy nie wi-

Scaevola. Quid amicitiam? Nonne facile defendere ei, qui ob eam cum fide constantia et justitia servatam maximam caepit laudem.

Laelius. Cogitis me vi amici. Praecibus meorum generorum praesertim in re pulchra et laudabili, dificile ne quidem aeque est obstere. Mihi saepissime de amicitia cogitanti, illud maxime considerandum videri solet, utrum propter imbecilitatem mortalium et inopiam amicitia sit desiderata, // ut in dandis et mutuo accepiendis officiis, quod quisque k. 26
ipse officere non posset ab altero sumeret?; an alia pulchrior et antiquior sit amicitiae causa. *Bene.*[46] Utilitates quidem et officia percipiuntur quoque ab ejusmodi hominibus, qui coluntur et observantur simulatione amicitiae temporis causa tantum: in amicitia autem vera nihil ficti et falsi esse debet. Quapropter arbitror amicitiam potius a natura animi homini, quam a quodam inopia, ortam esse. *Bene.*[47]

Quae etiam et in bestiis quibusdam animadverti posunt quae ad quoddam tempus, natos ex se ita amant et ab iis amantur, ut facile apareat mutua eorum amicitia quae a

natura proficiscitur. Denique saepe datur sensus // memoris, k. 27
nulla ratione non dubita utilitatis, erga homines in quibus videmur prospicere lumen virtutis et probitatis. Nihil enim est ad axcitandam benevolentiam virtute abtius: saepe propter virtutem absentes aud mortuos amamus et veremur. Quis sit qui Curii et Fabricii cum benevola non memoriam usurpet caritate, quos nunquam viderit. Quis autem non oderit Tarquinium superbum et Caesarem Julium libertatis [a]dversorem. Bis decertatum est in Italia de imperio; cum Hanibale et Pyrro. Ab hoc, propter ejus prabitatem non nimis Romani alienum animum habuerunt; illum semper oderunt. Quodsi tanta est vis virtutis; ut eam in iis etiam quos nunquam vidimus, vel quod majus in hoste diligamus:

quid mirum, // nostros animos commoveri, si in iis quibus- k. 28

dzieliśmy, albo też, co większa — w nieprzyjacielu szanujemy. Cóż za dziw, że się nasze myśli wzruszają, gdy w tych, z którymi pożyciem jesteśmy złączeni, zdaje się iż poczciwość i dobroć widzimy. Przyjaźń utwierdza się wprawdzie przez odebranie dobrodziejstwa, doznanie przychylności i długie wezwyczajenie. Gdy się to wszystko przyłączy do owego z natury wypływającego uczucia, wzmaga się naówczas dziwnie wielka przyjaźni dzielność. Ci zaś, którzy utrzymują, iż ona z potrzeby wzięła początek, sami zapewne prawdziwej przyjaźni nigdy nie znali.

cum usu sumus conjuncti videamur probitatem et bonitatem perspicere. Amicitia confirmatur equidem accepto beneficio experita benevolentia et longa consvetudine. Quibus omnibus adhibitis ad illum ex natura ortum sensum, exardescit tum mirabilis amicitiae virtus; quam qui dicunt ex inopia traxisse originem, ipsi certe veram amicitiam nunquam noverunt.

ZESZYT DRUGI[48]

ODPISY NA ZADANIA NAUCZYCIELA ADAMA MICKIEWICZA Z RETORYKI I HISTORII

k. 3 // Przekładanie z polskiego na łaciński język z roku 1820 na 1821 w Kownie. kl. IV. Bernard Giedymin.

k. 3a // **Przykłady niektóre cnót i wielkości umysłu z dziejów ludu Rzymskiego wyjęte.** Wkrótce po wygnaniu królów doniesiono konsulom, iż niektórzy z rodu patrycjuszów gotują spisek mający rzeczpospolitę z gruntu wywrócić. Po odkryciu tajników, gdzie się spiskowi zgromadzali do narady, konsul Juniusz Brutus dowódców pod sąd oddał, synom nawet swoim, którzy do wspólnictwa zdrady należeli, nie przepuszczając. Toczyła się tedy sprawa w wielkim pospól-
k. 4a stwa // zgromadzeniu i powszechnym oczekiwaniu. Pewnymi dowodami okazano, że młodzieńcy złe przeciwko rzeczypospolitej zamiary knowali i o sprowadzeniu znowu królów do Rzymu zamyślali. Jednak przez wzgląd na Brutusa i na innych możniejszych obywateli, jakby z winowajcami postąpić, wahali się niepewni sędziowie. Brutus, aby nie został zmuszony na zgubę własnych dzieci wyrokować, ustąpiwszy z izby senatu, innym winowajców do sądzenia zostawił. Obudzał powszechną litość wiek kwitnący młodzieńców, zawiedziona ojców nadzieja, którzy się tak rzeczypospolitej
k. 5a zasłużyli. // A tak śród milczenia i trwogi nikt wyrokować nie śmiał. Dowiedziawszy się o tym Brutus znowu do sena-

// **Exempla quaedam virtutum et magnitudinis animi ex** k. 4
rebus gestis populi romani depromta. Brevi post exactos
reges delatum est ad consulos a quibusdam e gente patricia
parari seditionem, quae rempublicam funditus everteret.
Detectis latebris ubi seditiosi congregabantur deliberatum.
Consul Junius Brutus, proceres in jus rapuit, filiis etiam
suis qui in consortio fraudis erant haut indulgens. Agebatur

igitur judicium magna plebis corona // et summa expecta- k. 5
tione. Certis judicis probatum est, juvenes mala in rempu-
blicam consilia concepisse et de indicendis rursus regibus
Romam egisse. Attamen ratione Bruti et aliorum patricio-
rum, quid cum reis faciendum fluctuabant du[b]ii judi-
ces. Brutus ne in perniciem suorum liberorum sententiam
proferre cogeretur, egressus curia aliis reos judicandos reli-
quit. Movebat omnium commiserationem florens etas juve-
num, frustrata patrum spes qui tam bene meriti de republica

fuerunt. // Itaque inter stuporem et metum nemo edicere k. 6
ausus est. Accepta re Brutus, rursus senatum petit, senato-

tu powraca, senatorom gnuśność i bojaźń wyrzuca (gdy ci milczeli), synów nareszcie swoich coby na obronę mieli zapytuje, liktorów woła, każe winowajców do śmierci chłostać i przed oczyma wszystkich głowy im uciąć, mówiąc, że pierwej był Rzymianinem niżeli ojcem i że kara zbrodniarzów w nikim litości budzić nie powinna.

Etruskowie pod wodzą Porseny wojnę ludowi rzymskie-
k. 6a mu wydali i samo miasto licznym otoczywszy ludem // ścisnęli. Na próżno młódź rzymska kilkakroć okopy nieprzyjaciół starała się przełamać, Etruskowie nie tylko napady odpierali ale coraz dalej posuwali się, mury przystawiwszy machiny tłukli i wielką rzeź w wojsku rzymskim uczyniwszy ostatnią już miastu zgubą grozili. Gdy już do tego przyszło, iż most, który się Sublicjus nazywał, zdobyć mieli, Horacjusz Kokles dzielny młodzieniec postawił się odważnie jeden przeciwko wszystkim i tak długo krzykiem, groźną twarzą i bronią wpadających nieprzyjaciół wstrzymywał od mostu, aż dopóki za nim pale podcięto: wtenczas uzbrojony
k. 7a w wodę wskoczył i do swoich // przepłynął.

Roku od założenia Rzymu trzechset trzeciego, gdy z ustawicznych kłótni między ludem i patrycjuszami okazało się, iż żadnego pokoju wprzódy spodziewać się nie należało, aż póki prawa pewne spisane nie będą: lud zatem wymógł, aby obrano dziesięciu mężów z władzą konsulowską, którzy by prawa spisali.

W pierwszym roku wprawdzie decemwirowie z wielką pilnością do napisania praw starania przyłożyli i niektóre z nich na dziesięciu tablicach wyryte ogłosili. Również w drugim roku do poprzedzających dwie tablice przydali, któ-
k. 8a re wszystkie pod // imieniem prawa dwunastu tablic są znane.

Lecz powoli zwabiła ich najwyższej władzy ponęta i do tego przywiodła, iż drogę słuszności opuścili. Pogardziwszy więc władzą ludu i powagą senatu, że się oprzeć im nikt nie

res ignaviae et inertiae accusat, filios suos quid haberent,
quo se defenderent, interrogat, tum illis silentibus, Lictores
advocat jubet reos ad necem virgis caedi et ante oculos
omnium capita cervice abscindi, ratus, se prius esse Roma-
num quam patrem et suplitio seditiosorum neminis miseri-
cordiam commoveri.

Etrusci duce Porsena bellum populo romano intulerunt,
ipsamque urbem densa corona cinctam // ambiverunt. Fru- k. 7
stra juventus romana iteratis vicibus aggeres hostium cona-
batur infringere, Etrusci non solum impetus repellere sed
etiam ultro progredi, muros admotis operibus rumpere et
magna strage in exercitu romano addita ultrum jam urbi
exitium parare. Quum jam in eo essent ut ponte, qui Subli-
cius vocabatur, potirentur; Horacius Cocles streneus juvenis
opposuit se fortiter unus omnibus et tandiu clamore, truci
vultu et manu irruentes hostes prohibebat a ponte; donec
pone eum stipites subscinderentur: tunc armatus in flumine
prosiluit et suos natando // recuperavit. k. 8

Anno a condita urbe trecentesimo tertio, quum perpetuis
altercationibus inter plebem et patres apparuisset, nullam
pacem prius expectandam fuisse, nisi leges certae stabi-
liantur: populus itaque eflagitavit, ut crearentur decem-
viri potestate consulari, qui leges conscriberent.

Primo quidem anno Decemviri diligentissime conscri-
bendis legibus dederunt operam et nonnullas decem tabulis
incisas exposuerunt. Nonsecus sequenti anno se gerentes,
superioribus duas tabulas adjunxerunt; quae omnes nomine
legis // duodecim tabularum innotuerunt. At sensim sensim- k. 9
que allexerunt eos summae potestatis illecebrae et eo per-
duxerunt, ut a via aberrarent aequi et justi. Spreta igitur
majestate populi et auctoritate senatus, quod opponere se

odważył, własną wolą, a nie podług życzenia narodu, władzę bezprawną przedłużyli.

Poszły stąd narzekania między ludem i zaburzenia, które decemwirowie okrucieństwem poskromić chcieli. Wojny pograniczne nie tylko że nie trwożyły ludu rzymskiego, ale nawet oczekiwane były z upragnieniem, spodziewano się albowiem przez nie wolność uzyskać. //

k. 9a Tymczasem mały wprawdzie wypadek, lecz który do wzruszenia umysłów wiele przykładał, stał się przyczyną zwalenia władzy decemwiralnej. Dnia pewnego Apiusz Klaudiusz spotkał córkę obywatela Wirginiusza i postanowił ją jako niewolnicę zabrać, za pomocą niejakiego Klaudiusza swojego klienta.

A tak, co zuchwałym umysłem przedsięwziął, to ze szczególną chytrością i bezwstydem wykonał. Posłany albowiem od niego Klaudiusz służalec na powracającą ze szkoły Wirginią napadł, i gdyby go tłum zbiegającego się zewsząd
k. 10a ludu nie zatrzymał, pewnieby // z pogardą praw obywatelkę jako niewolnicę pojmał.

Zamiarom jego niepomału i to sprzyjało, że ojciec Wirginii wtenczas nie był przytomny. Decemwir zaś posłał rozkaz do trybuna, w którego rocie Wirginiusz służył, aby zakazał mu do Rzymu powracać. Omylona wszakże została nadzieja Klaudiusza; Wirginiusz albowiem wprzód niż rozkaz do obozu był przyniesiony, wyrobiwszy sobie pozwolenie do Rzymu pośpiesza, zwołuje przyjaciół i na placu publicznym, w celu bronienia swojej córki zachodzi drogę decemwirowi. //

k. 11a Zewsząd gmin zbiega się gromadnie i wydziercy zagraża. Zadanie albowiem gwałtu wolnej obywatelce, zdawało się iż wszelkie ustawy niszczy i sprawiedliwość w rzeczypospolitej znosi. Decemwir liktorami otoczony, lud rozpędzić rozkazał, Wirginię zaś Klaudiuszowi oddać.

Wtedy nieszczęśliwy ojciec, widząc iż mu żadna nie pozostała nadzieja obronienia córki, prosił decemwira, aby

ipsis nemo ausus est, suo arbitrio at non ex sententia populi imperium illicitum prorogaverunt.

Secuti sunt inde clamores plebis et seditiones, quas Decemviri crudelitate sedare volebant. Bella finitima nonsolum haud terrorem injiciebant populo romano, sed etiam expectabantur cupido, nam spes erat libertatem iis recuperandi. //

Interea parvi quidem momenti casus, sed qui ad commovendos animos magnam vim habebat, fuit causa evertendae potestatis decemviralis. Aliquando Appius Claudius incidit in filiam civis Virginii et instituit eam ut servam abducere ope cujusdam Claudii sui Clientis. k. 10

Itaque quod audaci animo conceperat, singulari calliditate et imprudentia perfecit. Missus enim ab eo Claudius minister redeunti ex ludo litterario Virginiae manum injecit, et nisi turba concurrentis undique vulgi impediretur, certe

spretis legibus // civem ut mancipium rapuisset. k. 11

Inceptis ejus nonparum quoque id favebat, quod pater Virginiae tum aberat. Decemvir etiam mandavit per litteras tribuno in cujus cohorte Virginius militabat ut prohiberet quominus is Romam rediret. Frustrata tamen spes Claudii; Virginius enim antequam mandatum in castra perlatum est, impetrata sibi venia Romam proficiscitur, convocat amicos et in foro, ut defendat suam filiam it obviam Decemviro. //

Undique turba concurrunt abunde et raptoribus minitant. k. 12
Injecta enim vis ingenuae civi, videbatur omnes leges pervertere et justitiam ex republica tollere. Decemvir lictoribus circumdatus, plebem fundi jussit, Virginiam autem Claudio reddi.

Tum infelix pater videns nullam relictam esse spem defendendae filiae, praecatus est Decemviro ut sibi permit-

mu pozwolił do Wirginii przystąpić i kilka słów do niej przemówić. Otrzymawszy pozwolenie nóż z pobliskiego do-
k. 12a mu porywa i pierś // własnej córki przebija, wołając: — Tym tylko sposobem o córko, mogę cię od hańby uchronić!

Dokonawszy tego zabójstwa nie przestał na tym Wirginiusz, iż córkę swoją od prześladowania uwolnił, lecz razem o uwolnieniu rzeczypospolitej myślał. Podnosząc do góry skrwawione żelazo obywateli zachęcał, aby jarzmo zrzucili: jakoż rozjuszeni rzuciwszy się na decemwirów częścią ich zabili, częścią na wygnanie skazali i dawny kształt rzeczypospolitej przywrócili.

Wiele wprawdzie rzeczy godnych wspomnienia podaje
k. 13a się // o Faniuszu Kamilli dyktatorze, lecz ta zapewne najsławniejsza: Gdy miasto Phalery oblegał i już do tego przyszło, że je miał zdobyć, przypadkiem jakiś dozorca dzieci, dla pozyskania sobie względów Rzymian, wszystkich im synów znaczniejszych obywateli wydał. Kamillus gdyby się dał uwieść pozorem takiego łatwego zwycięstwa w jednym dniu wielką zakończyłby wojnę.

Lecz tak dalece był przeciwny korzystaniu z takiego
k. 14a zwycięstwa, iż nawet owego dozorcę ze związanymi // w tył rękami przez sameż dzieci do miasta odprowadzić kazał. Stąd poszło, iż obywatele zadziwiwszy się nad wspaniałomyślnością, którą słynął Kamillus, sami dobrowolnie do państwa rzymskiego przyłączyli się.

Roku od założenia Rzymu trzysta dziewięćdziesiąt trzeciego, ziemia nagłymi wstrząśnieniami wzruszona, w pośrodku miasta głębokim rozpadła się otworem. Gdy się obywatele pytali coby te dziwotworne cudy znaczyły, Augu-
k. 15a rowie odpowiedzieli: że bogowie // są na Rzym zagniewani i że ku ich przebłaganiu, co jest w Rzymie najdroższego, w rozpadlinę ową wrzucone być powinno.

Posłyszawszy tę odpowiedź Kwintus Karcjusz całkiem uzbrojony i na koniu siedzący do owej jaskini rzucił się,

teret ad Virginiam accedere et paucis eam alloqui. Impetrata venia cultrum ex proximo domo arripit et // pectus suae k. 13 filiae transfodit, clamans: hoc tandem modo o filia! possum te ignominia liberare. Peracta hac caede non contentus fuit in eo Virginius ut filiam suam injuriae subtraxerit, sed simul de liberanda republica cogitavit. Attollens cruentum ferrum cives hortabatur ut jugum frangerent: itaque irascenti persequendo Decemviros partim eos interfecerunt, partim in exilium ejecerunt pristinamque formam reipublicae restituerunt.

Multa quidem digna commemoratu narrantur de Turio // k. 14 Camillo Dictatore, sed hoc certe clarissimum. Quum urbem Phaleras oppugnaret et jam in eo esset ut ea potiretur, forte quidam paedagogus conciliandae sibi apud Romanos gratiae causa, omnes liberos principum civium iis prodidit. Camillus si passus esset decipi specie tam factis victoriae uno die magnum bellum sustulisset.

Sed tantum aberat ut ejusmodi victoriam lucro acciperet, ut etiam illum paedagogum vinctum // manus post terga per k. 15 ipsos pueros i[n] urbem reduci jusserit. Quo factum est ut cives mirati magnitudinem animi qua fuit Camillus semetipsos ultro dicioni romanae subjunxerint. *Vop.* [49]

Anno ab urbe condita trecentesimo nonagesimo tertio, terra subitaneis motibus concussa, in media urbe profundo desedit hiatu. Civibus quaerentibus quid haec portentosa miracula significarent, Augures responderunt: Deos esse Romae iratos // [a]d eosque placandos, quid sit in urbe k. 16 praeciosissimum in antrum illud conj[i]ci oportere.

Audito hoc responsa Quintus Curtius totum corpus armatus et eque insidens in illud antrum projecit se,

mówiąc, że nad cnotę i miłość ojczyzny nic w Rzymie droższego nie ma.

Okrutny ów przykład Brutusa, który syna własnego na śmierć skazał, naśladował w wojnie latyńskiej konsul Man-
k. 16a liusz i okazał, że po upływie tylu lat obyczaje // Rzymian jeszcze się nie odmieniły.

Stał z obu stron szyk do boju urządzony; w tym Mecjusz na środek wyjechał i wszystkich najmężniejszych z rzymskiej młodzieży wyzwał, aby się z nim spotkali.

Nie zniósł zuchwałości nieprzyjaciela Manliusz konsula rzymskiego syn i spiąwszy konia na Mecjusza natarł; naprzód konia jego przebił, po tym, gdy sam Latyn na ziemię obalony na próżno zastawia się puklerzem i podnieść się usiłuje, zabił go i zbroję zdarłszy wśród okrzyków i oklasków żołnierstwa do obozu powrócił.

Nie ośmieliły młodzieńca okrzyki wojska i radosne ży-
k. 17a czenia // przyjaciół.

Cieszył się wprawdzie, że imię rzymskie przez zabicie nieprzyjaciela od hańby uwolnił, ale się wstydził, że rozkaz ojca i konsula przestąpił.

Z bojaźnią więc zbliża się do ojca i łupy, które z sobą przyniósł u nóg jego składa. Konsul nie tak rad z odniesionego przez syna zwycięstwa jak zagniewany na jego lekkomyślność i porywczość, która porządek wojskowy zmieszaćby mogła i drugich do gardzenia rozkazami starszych ośmielić, postanowił syna swego ukarać.

Surowym tedy głosem zawoła: — Synu, ponieważ miałeś
k. 18a zuchwałość wzgardzić rozkazami ojca i konsula, // bądź też przykładem kary. Liktorze, pójdź i zwiąż ręce! — Tak związanego młodzieńca rózgami ćwiczyć kazał, a potem głowę z karku ściąć toporem.

Po zabiciu Manliusza stacza się bitwa z wielkim zapałem. Gdy Rzymian z jednej strony mocniej zaciskano, Decjusz Mus wódz pułków, które były przyparte, pytał się Man-

inquiens virtute et amore patriae nihil Romae majoris praetii esse. *Vop.* [50]

Crudele illud exemplum Bruti filium suum capitis damnantis, imitatus est bello latino Consul Manlius, ostenditque praeterlapsis tot annis mores Romanorum // nondum im- k. 17
mutatos esse.

Stabat ex utraque parte aties bellando parata; tum Metius in medium profectus unumquemque fortissimum romanae juventutis ut secum decertaret provocavit.

Non tulit audatiam hostis Manlius Consulis romani filius et concitato equo Metium adortus est; primum equum ejus confodit, deinde ipsum latinum in terram prolapsum frustra objcientem clypeum et surgere conantem, interfecit, armisque abreptis inter clamores et plausus militum in castra rediit.

Non auxerunt animum juvenis acclamationes exercitus //
laetaeque gratulationes amicorum. *B.* [51] k. 18

Gavisus est quidem quod nomen romanum interfecto hoste ignominia liberaverit, sed pudebat eum edictum patris et Consulis fregisse.

Timens itaque accedit ad patrem et spolia secum allata ante pedes ejus relinquit. Consul non tam laetus reportata victoria filii quam iratus ejus audaciae et temeritati, quae disciplinam militarem perturbare possit, aliosque ad spernenda edicta majorum excitare, instituit de filio suo sumere penas.

Minaci itaque voce fili exclamat, quia habuisti audaciam spernendi mandata Patris et Consulis, sis etiam exemplo //
suplicii. Lictor i et colliga manus; colligatum ita juvenem k. 13
virgis coedi, tum caput securi servicibus abscindi jussit. *Vop.* [52]

Post occisum Manlium committitur praelium magno impetu; cum Romani alteram partem fortius praemerentur, Decius Mus dux legionum victarum, sciscitatus est Manlium Augurem et pontificem maximum quo modo hostibus obiste-

liusza wieszcza i najwyższego kapłana, jakimby sposobem nieprzyjaciela odeprzeć, odpowiedziano: iż na którym skrzydle wątpliwa bitwa zajdzie, tego skrzydła wódz bogom podziemnym oddać się powinien. //

k. 19a Usłyszawszy tę odpowiedź Decjusz głowę czarną zasłoną okrył i rzucił się w środek nieprzyjaciół, gdzie tysiącem pocisków skłuty poległ, jako szlachetna ofiara miłości ku ojczyźnie. Piękny zgon Decjusza stał się postrachem dla nieprzyjaciół, a dla Rzymian przykładem i pewną zwycięstwa otuchą.

ret, responsum est: quo cornu ancipiti marte pugnaretur ejus cornu ducem Diis manibus immulari oportere. //

Audito responso Decius caput nigro velamine obduxit k. 20
et irrupit in medios hostes, ubi in numeris tellis perfossus concidit, nobilis victima amoris in patriam. Pulchrum lethum Decii fuit terrori hostibus, Romanos autem exemplo et certae spei victoriae.

ZESZYT TRZECI[53]

NOTATKI HISTORII RZYMSKIEJ SPISANE NA LEKCJACH Z USTNEGO WYKŁADU HISTORII NAUCZYCIELA A. MICKIEWICZA PRZEZ UCZNIA Br. GIEDYMINA KOWNO 1821.

k. 3 // **Początki bajeczne.** Roma quadrata było miasto bardzo dawne. Wyprowadzają ród od Trojańczyków. Nie jest to jednak podobne — raczej od Etrusków, [*gdyż*] obyczaje, religia, kasty były też same. (U Etrusków ludność dzielono) na lukomony i niższy naród. Toż samo i w Rzymie — na patrycjusze i plebeje. I jeżeli od Etrusków lukomon przybywał do Rzymu przyjęty był za patrycjusza.

Z drugiej strony podobno, iż od miasta Ceres Rzymianie zawojowawszy całe prawie Włochy tego miasta nie zabrali — gdy już później wyszedł rozkaz, aby zabrać. . .

Wyprowadzając ród swój od Trojańczyków, mówią tak:
że Eneasz z kilkuset niedobitkami umknął z Włoch. — Laty-
nus — z synem Askaniaszem — Lawinią — Turnusowi (król
k. 3a Rutulów) — po śmierci objął rząd Askaniasz. // Lawinia
powija syna — ma imię Sylwiusz.

Askaniasz zakłada miasto Albę. Miał syna Juliusza. Po Sylwiuszu było 14 królów. Z tych Prokaks miał dwóch synów Numitora i Amullusa. Zostawił rząd Numitorowi. Amullus wydarł go, a córkę Rteę oddał do klasztoru pań

2

Notatki

Historyi

Rzymskiey

Giedymin

r. 1821

Kowno

Zeszyt 3, karta 2. Strona tytułowa notatek Historii Rzymskiej.

Westalek. Powija ona dwóch synów Romulusa i Rhema. Amullus kazał potopić. Sługa zostawił przy brzegu Eufratu. Pasterz Faustulus znalazł [*je*] i oddał żonie Laurencji. Ci byli pastuchami. Przewodzili nad innymi trzodą Numitora, i Rhemus dostał się w niewolę. Dowiedział się, że to jego wnuk, Romulus przychodzi odbierać brata itd. Zwalają z tronu Amullusa. Zakładają miasto Roma.

// **Pewniejsze. Panowanie Romulusa.** Romulus ogłasza wolne wejście do swego kraju. Wybiera 100 senatorów — Klientów.[54] Podzielił lud na kasty: patrycjusze, plebeje i średnie equites (którzy mają konia, łuk itd.). Ustanowił Trybus i podzielił na 10 centurii. Przy każdej centurii ustanowił Ceteres. Prowadził wojny z Semnitami, Antemnitami, Fidiutami itd. Gdy potrzeba było kobiet, ogłaszał igrzyska, gdzie Sabinowie zbierali się — upatrzywszy wróżyli. Przyszło do wojny — pogodzili się. Króla Akrona zabił[55]. Tacjusz razem z Romulusem — 100 senatorów i Sabin. — Romulus do wojen, a ten do rozsądzenia. Tacjusz od sług zabity. Romulus w gaju od senatorów zabity — czczon za Kwiryna. k. !

Wszystko jednak są to oczywiste bajki. Jak bowiem mógł tam z pastucha zaraz prawa nadawać — ustawami wszystko. — //

Numa Pompiliusz k. II. Z początku senatorów urządzili. Obrano z rodu Sabinów. Oddał się cały religii, aby odprowadzić od ciągłych wojen. Chodził po gaju i mówił, że mu bogini Egenia dyktuje. Ustanowił boginię — Bonafideo. Salienseo [*skakali*] — Feciales (nad wodą). Terminus — kalendarz poprawił. Do 10 [*miesięcy*] przydał 2 — Januar i Februar. Umierając kazał wszystkie papiery złożyć razem do skrzyni i razem pochować, — które potem były dobyte — i spalone. k. 4a

Tullus Hostilius k. III. Ten bardziej naśladował Romulusa. Religia poszła w zaniedbanie. Ciągle wynajdywał przyczyny do wojen. Najsławniejsza wojna była z Albanami,

gdzie obrano 3 Horacjuszów od Rzymian i 3 Kuriacjuszów
k. 5 od Albańczyków. Rzymianie wygrali.[56] // Na wojnę z Wiensami Tullus Hostilius wezwał Mecjusza Tuffecjusza — gdzie okazała się zdrada Tuffecjusza — był ukarany rozdarciem, a całą Albę zburzył i lud do Rzymu przeniósł. Zbogacił przez to Rzym.

Ankus Marcjusz k. IV. Oddał się cały obrządkom religijnym. Nad Tybrem [*pod*] miastem Ostią wystawił dla handlu most. Na Tybrze i tam ustanowił kapłanów — pontifides (od mostu nazwał). Z Latynami szczęśliwe wojny prowadził. Na końcu swego panowania zaprosił możniejszych obywateli do Rzymu na mieszkanie, gdzie przybył Tarkwiniusz stary (który się nazwał od miasta Tarquin), Grek czy Etruszyk — ten przeniósłszy się do Rzymu całe swe skarby oddał na publiczność. Pozyskał łaskę od Anka Marcjusza i po śmierci zostawił go opiekunem nad swymi synami. //

k. 5a **Tarkwiniusz stary k. V.** Ten, aby ogarnął tron, wysłał synów A[nka] M[arcjusza] na łowy, a sam się ogłosił [*królem*]. Jako Etruszyk wprowadził ten przepych, iż wjeżdżał na słoniowym wozie z berłem. Cyrk wystawił i inne gmachy do zapaśnictwa — kloaki, takie lochy podziemne do oczyszczania miasta, których teraz od 2.000 lat szczątki znajdują. Poza tym kapitol założył. Z Latynami gdy była wojna, zabrał w niewolę pewną Okryzję brzemienną, która porodziła syna, nazwano Serwiuszem (powiadają, iż widziano promienie przy jego urodzeniu). Ten dorósłszy lat tak się zasłużył Tarkwiniuszowi, że mu córkę swą wydał. Synowie Anka M[arcjusza], obawiając się aby mu i tronu nie oddał, podmówili łotrów, którzy zabili tego to Tarkwiniusza. Żona Serwiusza Tullusa ogłasza tym czasem ludowi, że jeszcze
k. 6 żyje. Wychodzi więc Serwiusz z liktorami // i lud uspakaja, a sam obejmuje tron.

Serwiusz Tullus k. VI. Dotychczas nie było żadnego porządku. Lud schodził się zawrzeszczał i kończyło się. Ten więc, aby nadać porządek, ustanowił prawa. Podług majątku

do klasy I należeli kto miał 100.000 asów; dzieliła się na 80 centurii. Do klasy II należał, kto miał 75.000; składała się z 80 centurii. Do klasy III kto miał 50.000; z 25 centurii. Do IV kto miał 25.000 — z 25 centurii. Do klasy V ubożsi i składali jedną tylko centurię. I stąd poszło, iż gdy przychodziło do wotowania, lud wołał aby przez trybusy, a obywatele — przez centurie. Ale też możniejsi większy podatek płacili, klasa V przeciwnie, już żadnego nie dawała.

Miał dwóch synów i dwie córki. Z tych jednego syna i córkę złych. Godząc więc złą wydał za dobrego, a dobrą za złego. Ale źli pozabijali dobrych i sami się złączyli, a na koniec i swego ojca zabili. //

Tarkwiniusz pyszny k. VII. Pysznym był nazwany stąd, k. 6a że ludowi, a najbardziej senatorom był złym. Za jego panowania już się państwo rozciągało wzdłuż na mil 20, a wszerz na 16. Ciągłe wojny wynajdywał, a to dlatego, aby lud nie rozpatrzył się, iż podatkami bardzo zdzierał.

Z Latynami (wojował) i miasto Suesję zabrał. Z Walskami — z Gabiami, gdzie, nie mogąc podbić, syna wypędził, który tam najwyższą władzę otrzymał. Obywateli powygubiał i tak zawojował. Nakoniec z Rutulami. Gdy oblegali miasto Ardię, syn jego Seksliusz przedarł się do Rzymu i żonę Kollatynusa, możnego obywatela, zgwałcił. Na hałas lud się zbiegł, zamknęli bramy. Brutus — przedarł się do wojska i oznajmił. Tamciż wypędzili Tarkwiniusza.

Skończyło się tedy panowanie 7 królów, które blisko 200 lat trwało. //

Stan Rzymu. Miasto samo było bardzo szczupłe. Były k. 7 okolice naokoło. Miast sprzymierzonych miało blisko 50. Składał się z możnych narodów jak Sabinów, Latynów itd. Dwa były pokolenia patrycjusze i plebejusze. Religia z niewypowiedzianym uszanowaniem zachowywana była.

Karność w wojsku wielka. Każdy młody musiał wychodzić (gdy przychodziło się do wojny) na plac i tam trybun zapisywał — Scribere exercitum — Kto nie wyszedł —

śmiercią karano lub dom zrzucano. Zapłaty nie brali. Wo-
jenne łupy do gromady zrzucali. Tam tedy wódz najwięcej
brał, do kościoła, do skarbu, a z resztą rozdzielali się żoł-
nierze.

Rodzice mieli wielką wolę — mogli dzieci śmiercią karać
bez żadnych sądów, w niewolę do 3 razy oddawać. Kiedy
był żonaty, był wolny od niewoli, ale zabijać mógł, choćby
k 7a i trybunem był. // Mąż mógł żonę zabijać. To wiemy
z 12 tablic.

Suknia była toga — tunika. Na wojnę miecz, piki od
2 sążni i tarcza. Domy były — pale bite i ulepione z gliny
a zakładane darnią. Za okno służył otwór. Lud składał się
z wolnych obywateli, niewolników i libertynów. Obyczaje
były grube. Żyli tylko z łupów i uprawy roli. Do żadnego
handlu nie wdawali się.[57]

Rzeczpospolita. Po wypędzeniu królów miasta odpadły
od związku z Rzymem. Rzym, jak wiemy, składał się
z 32 trybusów. Z tych blisko 18 odłączyło się, które były za
miastem. Władzę otrzymali konsulowie — byli: Brutus
i Kollatynus. Tarkwiniusz przesyła posłów prosząc o tron.
Posłowie namawiają młodzież. Brutus kazał głowy pości-
nać. Kollatynus zrywa z konsulactwem. Na jego miejscu —
Walezjusz. Tarkwiniusz przychodzi z wojskami Wejów pod
k 8 Rzym. // W potyczce ginie Brutus i Arnus — syn Tarkwiniu-
sza. Wojska rozchodzą się.

Tarkwiniusz podburza Etrusków i króla Porsena. Zbijają
Rzymian. Gdy przez most Sublicjus mieli przejść — Hora-
cjusz Kokles stanąwszy na moście wstrzymuje. Mucjusz
Scewola w obozie Porseny zabija sekretarza tego Porsena,
bierze zakładników. Klelia uchodzi. Przez Tyber przepływa,
lecz zwrócona została. Dalej coraz gorsze zaburzenia. Byli
klienci, patronowie — każdy obywatel miał swego. Zadłu-
żali się bardzo. W niewolę oddawali bogatsi. I tak było źle,
że lud powracał z wojny, a ich w niewolę oddawano. Wy-
pada wojna z Sabinami. Raz przegrywają. Za powtórnym

razem wygrywają. Pierwszy raz zwycięzców nagradzają. Zwało się to — owacjum — walezjuszami. Bito owcę na ofiarę. // Gdy lud nie słuchał [*wezwania*] iść na wojnę, kon- k. 8a
sul naznacza Larejusza dyktatorem. Daje mu się 2 liktorów. Miał prawo zabijać, ale to na pewien czas. Rzymianie wiedzieli od Etrusków o tym urzędzie strasznym dyktatora, przeto spokojnie wyszli.

Wojna przeciwko Latynom. Rzymianie otrzymali zwycięstwo przy jeziorze Rigilokim. Postumiusza obrano dyktatorem. Obywatele możniejsi do więzienia wtrącają dłużników. Obierają dwóch konsulów: Apiusza Klaudiusza (nienawidzonego od ludu) i Serwiliusza (kochanego). Znowu ucisk ludu, dłużników. Obierają konsulami Waleriusza i Kwinta (magister ekwites zwanego), który po wojnie wszystkie łupy między żołnierzy rozdał, za to mu odmówili nagrody senatorowie.

Ciągły jednak ucisk. Lud był bardzo posłuszny. Konsulowie przysięgę wypełniali regularnie i często, gdy się lud zbuntował, konsul wyprowadzał za miasto i tam ich trzymał póki się nie uspokoili. // Gdy tak ciągły ucisk trwał, k. 9
lud nie chcąc łamać wyroków konsula wyszedł na górę świętą zupełnie opuściwszy domy.

Rokosz pospólstwa. Po długim senatorów namyśleniu wysłano na koniec posłów zapraszając lud, gdzie Menelius Agrippa najbardziej się ludowi przypodobał mówiąc bajkę o żołądku (gdy się zbuntowały wszystkie części ciała). Powraca lud. Obierają naprzód 2 trybunów (tak zwani tribuni plebis), zaraz 8, a później 10. Trybuni mieli koło siebie posługaczów. Gdy sądzono, siedzieli przed drzwiami i jednym słowem v e t o kasowali wszystkie wyroki senatorów. Mieli władzę największą — lege majestatis. Osoba ich się zwała sacro-sacris. Domy ich zawsze były otwarte. Mogli zwoływać komisje.

Powstają między patrycjuszami i plebejami kłótnie [56]. Powstaje wojna z Walskami, gdzie Kujus Martius najwięcej

się popisuje. I nazwano go od miasta Walsków Korialanem. // Głód wielki w Rzymie. Hieron — tyran syrakuzański, że mu Rzymianie pomagali, przysłał wiele zboża. Chciał lud, aby rozdali pomiędzy ludem darmo, albo za małą cenę sprzedali. Senatorowie uparli się, a zwłaszcza ich Korialan, aby nie rozdawać, aby nie było hultajstwa. Lud Korialana pod sąd oddaje. Na początku młodzież zgiełk rozpędziła. Przywołali go pod sąd na komisję trybuna. Upierali się bardzo senatorowie. Osądzono go na wygnanie. Korialan będąc na wygnaniu obrany zostaje od Walsków za wodza, podchodzi pod Rzym — przebłagany od matki — za to zabity od Walsków. Zaburzenie staje się w Rzymie.

Spuriusz Kasjusz zwycięzca wnosi, aby grunt podzielić na równe części. Senatorowie uprosili u ludu kilka dni, aby spisać wszystek grunt i przemierzyć pole. Wysyłają kwestora do ludu. Okazało się, że znaleźli brak, że chce bunt podnieść Kasjusz. Lud tym obruszony strąca go ze skały. // Wojna z Ekwami. Rzymianie wygrywają. Lud żąda, aby grunta podzielono.

Wojna z Wejami. W tej jest sławny wybawca Fabiuszów (było ich 300 gens fabia), którzy ze swymi klientami złożyli blisko 4.000, wyszli za miasto i tam się okopali. Lecz przez wycieczkę zostali wyrżnięci wszyscy oprócz jednego. Lud za to rozgniewany na konsulów skazał jednego na wypłacenie sumy blisko 200 złotych polskich, który nie mając ich umarł z rozpaczy.

Lud zwołuje komisje trybuna, ale senatorowie sprzeciwiają się. **Apiusz Klaudiusz** najbardziej się sprzeciwiał. Gdy przychodziło do tego wyprowadzał za miasto i tam trzymał. Wypada wojna z Walskami. Apiusz dowodzi. Lud, będąc zły na niego, gdy przyszło do bitwy — ucieka. Za to kazał centurionom głowy poucinać i 10 to wykonali. Ale w krótkim czasie i sam się zabił.

Zdarzyło się, że szli na wojnę. **Waleron** nie chciał iść powiadając, że był centurionem. Konsul za to kazał go przy-

wiązawszy do słupa chłostać. Lud zdjęty żalem czyni go
trybunem. // On wnosi prawo, aby nie przez centurie, ale k. 10a
przez trybuny wotowano. Przyjęto to prawo. Lud domaga
się podziału gruntów. Gdy to nie przychodziło do skutku —
zamknął się w kapitolu. Tymczasem Herdoniusz Sabińczyk
opanował kapitol. Wyszedł Walerian konsul i przyrzekł, że
będzie podział gruntów. Lud usłuchał, wyszedł i zbił Sabiń-
czyków. Lecz tam zginął Walerian. Przeto senatorowie po-
wiedzieli, że nie ma go, więc i podzielić nie można.

Wojna z Wejami, gdzie konsul Manillus (że był niedo-
łężny) został otoczony między górami (turce Klaudy).
Obrano tymczasem dyktatorem Cincinata. On poszedł i zbił.
Ustanowiono już 10 trybunów.

Stan Rzymu. Małe odmiany uczyniły się. Widzieliśmy,
że wprzód wszystko do patrycjuszów należało, a teraz coraz
bardziej do ludu przechodzi. I tak trybuna, komisje do [*rąk*]
ludu wdziera się. Zaraz już na urzędach będą i konsulami.
Stracili dawniej 10 trybunów, teraz już 7 odzyskali. // Na k. 11
tych jednak komisjach zawsze senatorowie mieli większą
przewagę. Były **auspicja** [*wróżby*], to jest potrzeba było
wprzód patrzeć, gdzie ptaki lecą. Jeżeli powiedzieli, że nie-
pomyślnie, więc nie mogły być. Chorągiewka była znamie-
niem komisji; tę mógł kapłan zrzucić i już zrywały się ko-
misje. K a l e n d a r z do nich należał, gdzie były dni po-
myślne i nie. Plac był wielki, gdzie się zgromadzano (komi-
sjami). Naokoło galerii osobno każda klasa stawała. We
środku stał wazon.

Komisje były: centuriata, trybuta i nuksjata. Senatoro-
wie tam się zgromadzali, gdzie konsul zwołał. Było ich 300,
400, a później będzie i 1.000 i 2.000.

Co do nauk — żadnych odmian nie ma [*lud*] ciemny,
gruby. Zawierają traktaty z Kartagińczykami. Handel więk-
szy z Grekami. Srebrna moneta powoli wchodzi, ale w in-
nym kraju bita. Senatorowie mieli togi, a naokoło haftowa-

ne i od wieku 18 lat (mens viribus) nakładał togę, był prowadzony do konsula i stawał się obywatelem. //

k. 11a **Prawodawstwo.** Wysłano 3 deputatów do Grecji (ponieważ tam były prawa Solona, Likurga. Ci to samo dla siebie wybrali). Na ułożenie praw wybrano 10 decemwirów. Wszelką władzę zawieszono. Ci w rok ułożyli 10 tablic, w drugim [roku] ułożyli 2 i na 3 rok przedłużyli władzę. Prawa te nic nie skasowały co do konstytucji, ale były cywilne: o dłużnikach, o niewoli.

Tymczasem Walskowie podchodzą pod miasto. Zwołano radę senatu. Ci narzekali bardzo na decemwirów. Na koniec przedłożyli nad wojskiem [*postawić*] **Apiusza Klaudiusza.** Lud, gdy przyszło do bitwy, uciekł. Obywatele za to byli źli, wyrzucali niedołęstwo, a najbardziej **Sykscjusz Tentatus** (miał bardzo wiele koron lancygów koni w nagrodę dawanych). Decemwirowie wysłali go do obozu. Na drodze zasądzili zbójów. Powiadają, że 15 zabił, a 30 ranił, na koniec zabity został. Za to lud był bardzo rozżalony na decemwirów. Zdarzyło się także, że córkę Wirginiusza chciał zabrać. Lecz uprzedził tej zniewadze ojciec, który ją przebił, a tym pobudził do zrzucenia władzy decemwirów. Niektórzy z nich życie sobie odebrali, niektórzy na wygnanie poszli.

Obrano dwóch trybunów — Wirginiusza i Ciniasza
k. 12 i 2 konsulów sprzyjających ludowi. // Trybunowie znowu się domagali, aby prawa podziału gruntów ustanowiono. To nie przyszło do skutku. Zdarzyło się, że po wygranej wojnie zwycięzcy nie przyznali senatorowie nagród. Ustanowiono więc, aby nagrody były dawane na komisjach **centuriach**. Lud wnosi projekt, aby jednego z gminu konsula obierano. Długo się senatorowie sprzeciwiali. Przyszło na koniec do tego, iż ustanowiono trybunów wojskowych 3, 5, 8 w pierwszym roku z patrycjuszów. Lecz, że ci byli sprzyjający ludowi, augurowie powiedzieli, że jednego obrządku zapomnieli. I tak we trzy miesiące drugich obrano. W drugim roku znowu drugich i tak 5 razy ciągłe były zaburzenia.

Szczególny wypadek z Wejami o miasto Weje. Blisko 10 lat trzymali Rzymianie to miasto w oblężeniu. Na koniec poprzysięgli nie odejść póki nie zdobędą — i żonom pozwolili iść za innych. Pierwszy raz przyszło na umysł senatorów, aby ustanowić płatę wojsku. Lud z ochotą potwierdził. Obrano dyktatorem Kamillusa, który zdobył Weje. Lecz później oskarżony, że łupów do skarbu nie oddał, poszedł na wygnanie. //

Najazd Gallów. Wielki wypadek zdarza się. Gallowie, k. 12a
gdzie dziś Francja, ponad Renem rozciągali się i Holandii część zajmowali — częste robili zagony na Włochy jako na kraj żyzny. Nie było to wojsko, ale szli z żonami, z dziećmi w taborze. Gruby — ale był straszny. Raz więc przeszedłszy Alpy weszli do Włoch i niszczyli Etrusków.

Etruskowie byli znamienici — złożeni z tyreńskich miast. Oblegali Gallowie miasto Kluzjum stolicę Etrusków. Rzymianie wysyłają posłów (ponieważ byli sprzymierzeni), ale ci nie słuchali. Powiadają, że ci posłowie złączywszy się z Etruskami uczynili rzeź w Gallach. Ci więc odstąpili od miasta, a poszli mścić się na Rzymian. Żołnierza bitnego było 60.000—70.000. Rzymianie przeciw nim wysłali 40.000 pod dowództwem 6 trybunów. Stoczyła się bitwa przy rzece Ania, gdzie ponieważ 6 dowodziło i że Gallowie byli z mieczami, przeto wycięli Rzymian. W Rzymie niesposób było się bronić. Obywatele się więc porozjeżdżali po miastach. Młodzież zamknęła się w kapitolu, // a starzy posiadali na k. 13
krzesłach wśród miasta. Gallowie z początku lękali się wejść do miasta, by nie było zasadzki. Na koniec weszli, gdzie znalazłszy starców, myśleli, że to są bogowie. Jeden wziął za brodę, a on go po głowie skropił laską. Rozgniewani za to pozabijali; miasto spalili. Kapitolu nie mogli zdobyć. W nocy razu jednego wdarło się kilku Gallów, ale gęsi będące tam poczęły krzyczeć i obudziły straż. Manliusz popychał ich. Nazwano go za to Manliusz Kapitolinus.

Kamillus będący na wygnaniu poraził Gallów. Wysłał do kapitoleum posłańca, żądając aby mu zlecono władzę. Obrano go więc dyktatorem. Ten przyszedł, gdy już Rzymianie ważyli złoto na okup i rozpędził Gallów.

Rzymu zostały same gruzy. Chcieli Rzymianie opuścić, ale kapłani powiedzieli, że bogowie są łaskawi na Rzym, przeto wstrzymali się.

Skutki. Gallowie wyniszczyli wszystkie miasta, a Rzym się nie poddał. A stąd zaraz jak zobaczymy inne miasta będą się łączyć. //

k. 13a **Zaburzenia.** Skoro się już cokolwiek urządzili Rzymianie, powstają kłótnie z tego, że lud był bardzo nędzny, wyniszczony, powstawali za nim niektórzy obywatele, między którymi był ów Manliusz Kapitolinus. Senatorowie za to znienawidzili go. Wysadzili przeciw niemu Kossusa, który zapozwał go przed sąd. Wtrącony został do więzienia, ale go lud odbił. Wypada wojna z Walskami, gdzie Kamillus dyktatorem. Wygrywają. Kamillus namówiony od senatorów, zapozywa Manliusza przed sąd w miejscu, skąd nie było widać kapitolu. Strącono go z góry Torfijskiej.

Kłótnie o urzędy. Powiadają, że Fabiasz dwie córki — jedną wydał za konsula, a drugą za plebejusza. Jedna odwiedzając drugą zazdrościła jej takiej powagi, bo za konsulową szli urzędnicy. Namówiła więc męża, aby on się starał [*o urząd*].

Przez kilka razy na komisje lud gwałtem wdzierał się, chociaż senatorowie mówili, iż jest on niepotrzebny. //
k. 14 Obrali dyktatorem Kamillusa. Tego lud chciał związać. Jednak Kamillus pogodził i przyrzekł wystawić kościół bogini zgody (concordia). Przyszło na koniec, iż jednego konsula obierano z plebejuszów. Był naprzód Aalon. Senatorowie obierają nowy urząd edylów, których obowiązek był pilnować majątku, ulic czystości, którzy obierani byli tylko z patrycjuszów. Ale i tu się lud wdziera. Gallowie podchodzili

jeszcze, ale Kamillus odpędził, bo kazał tarcze wielkie porobić. Sławny tu wypadek Kurcjusza Spuriusza.

Historia coraz ważniejsza. Stan. Bój z Samnitami, Sadycinami, Latynami i in. Rzymianie byli bardzo do wojny chętni. Raz: plebeje żyli tylko z rolnictwa i łupów, patrycjusze stąd, że lud się równał z nimi co do bogactwa i urzędy otrzymywali. A zatem przez wojny mogli się tylko odróżnić. Senatorowie, nie mogąc jak uspokoić lud, wysyłali na wojnę, przez co części się pozbywali. //Trybunami przymuszali do uporu lud — upierali się zawsze o podział gruntu i chociaż ich duszono, następcy swoje czynili. Konsulowie przeciwnie. Chociaż straszono więzieniem jednak nie ustępowali swego. Lud się pomnażał. Ponieważ prawo było obywatelstwa, a zatym cisnęli bardzo, — a do tego przez wojnę dostępowali. I ci nazywali się municipia Roma. Stąd więc był bardzo skłonny do wojny — chytry, a przez te kłótnie nauczył się wszelkich wybiegów. k. 14a

Polityka ich była, że z kim wojują, dopóty się biją póki zupełnie nie podbiją. Na podbite [*ziemie*] wysyłają kolonistów, a przez to senat pozbywał się części ludzi. Warunki były takie, że podbite kraje musiały na żołdzie swym utrzymywać wojsko rzymskie, ziemię dać na kolonię wysłanym i posiłki podczas wojny dawać.

Pierwsze wojny poczęły się w Apulii. Samnitowie z Sadycinami. Ci wezwali kompanów, a że było mało pomocy, przeto wezwali Rzymian. // Rzymianie wysyłają [*posiłki*] pod dowództwem dwóch konsulów **Waleriusza Korwusa i Korneliusza.** Pierwszy zajął Kampanię (Kapuę), a Korneliusz był się wplątał w zasadzki, lecz wyszedł. Na koniec Rzymianie znieśli się z Samnitami i Rzymianie wzięli Kampanię, a Samnici część Sadycinów. Kampania musiała przyjąć warunki: osadników, na żołd wojsko, posiłki. Jako że to był kraj wesoły, przeto rzymskie wojsko zbuntowało się. Lecz Korneliusz ułagodził. k. 15

Druga wojna. Tymczasem Samnitowie nie będąc zaspokojeni łączą się z Kampanami i podburzają Latynów. Było ciężko wojować ponieważ był jednakowy ubiór, język itd. Rzymianie wysłali Manliusza Torkwata i Decjusza Mussa. Przed wojną wyzywał Mecjusz Rzymian. Wyjechał syn Manliusza, zabił go, ale był skarany za przestępstwo, a póź-
k. 15a niej schowany jako rycerz. // Gdy stoczyła się bitwa, skrzydło jedne Rzymian zostało przełamane. Na namowy mnisze Decjusz wpadł i zginął w wojsku [nieprzyjacielskim]; rzymskie wojsko zachęcone tym wygrywa. Warunki musieli przyjąć. Po niejakim czasie Samnitowie w Klaudyjskich górach zamknęli Rzymian. Jeden stary radził im albo wypuścić albo wszystkich wyciąć. Lecz oni nie słuchali i zawarli traktaty. Rzymianie musieli podpisać pokój i przejść pod szubienicę, dla której hańby nie śmieli przyjść do Rzymu. Konsulowie ci wnieśli, aby ich odprowadzić do Samnitów. Odprowadzono i pokój się zerwał. Rozpoczęła się wojna, gdzie po 50 latach zaszła na nowo. Determinująca wojna, gdzie Decjusz Muss — syn poprzedniego wpadł również do wojska i zginął. Wojsko [rzymskie] tym zachęcone zbiło i wygrało. A ci warunki musieli przyjąć. //

k. 16 **Wojna z Pirrusem Tareńskim.** Tym Rzymianie, z którymi długo wojowali, dali mniej uciążliwe traktaty, a innym mniejsze. Mieli już podległe kraje aż do morza Adriatyckiego. Nazywali się Socjami Federatami. Była to polityka Rzymian.

Rzymianie podchodzą pod Tarent. Ci wezwali z Grecji Pirrusa (w pierwszej wojnie samnickiej Aleksander podbijał Persję, a w drugiej już umarł i był rozdział między wodzami, a pomiędzy tymi był i Pirrus. Wygnany był z Macedonii od Antigona Gonatasa). Ten przyszedł do Tarentu z wojskiem dobrym, a widząc próżnujących Tareńczyków 3 część do wojska popędził — pod pałki.

Tymczasem wysłał do Rzymian traktaty. Lecz konsul Lewinus odpowiedział mu hardo, że nie zna żadnych trakta-

tów. Ruszył z wojskiem. Spotkali się nad rzeką Syrys. Pirrus zaczepił. Rzymianie przeszli przez rzekę. Stoczyła się bitwa. Kilka razy łamali szyki jedni drugich. Ogłosili nawet, że Pirrus zginął. Ale on szyszak zdjął i pokazał się. Nareszcie słoniów Pirrus wypuścił i Rzymianie zostali przełamani — zginęło 15.000. // Pirrus jednak nie był kontent z wygranej. k. 16a
Wiedział bowiem z jakim narodem trzeba wojować. Wysłał więc Cybeasza (Ateńczyka, ucznia Demostenesa) o pokój traktować, aby pogodzić między sobą Włochy. Już się byli zgadzali. Lecz Apiusz Klaudiusz stary na to nie zezwolił, mówiąc, że to nie przystoi aby z jakimś włóczęgą zawierać traktaty. Wysłali przeciw niemu Rzymianina Fabrycjusza konsula. Ten doktora chcącego wrócić do Pirrusa kazał odprowadzić do niego. Za to mu Pirrus oddał niewolników, których przed tym za żadne pieniądze nie chciał oddać. Ale Rzymianie do wojska ich nie przyjęli. Stacza się bitwa nocna pod Askulum. Rzymianie wygrywali, ale za pomocą słoniów Pirrus zwyciężył. Rzymian legło 16.000, a Macedończyków 14. Zawsze jednak Macedończycy się osłabili, nie mieli niskąd sukursu. Na próżno traktując o ugodach wyjechał do Sycylii, gdzie Grecy wezwali przeciwko Kartagińczykom — tych łatwo pokonał. Kiedy znowu wtargnął do Włoch ze 40.000, // porozdzieliwszy na dwie części sam z k. 17
24.000 poszedł przeciwko Rzymianom. Wysłali Rzymianie Kurcjusza Tentata. Stacza się bitwa pod Benewentem. Złamali Rzymianie szyki. Zląkł się Pirrus obaczywszy wszystkie obrządki, że były też same jak Macedończyków. Puścił naprzód słonie. Lecz Rzymianie mieli kule ogniste smołą oblewane. Poczęli rzucać w oczy nimi. Zwrócili się słonie i przełamali szyki Macedończyków. A tak Pirrus z 500 zaledwie uciekł, a później w Argos utracił życie.

Wojna kartagińska czyli punicka. Całe Włochy podbijają Rzymianie. Latynowie zupełnie zamienili się w Rzymian. Samnitowie także. Koło morza jeszcze zdolni byli do powstania.

Stan Grecji w tym czasie. Rozdzielona była na Macedonię, Syrię i Egipt. Wszystkie były słabe. Związek achejski nie był zdolny do odparcia. Z drugiej strony była straszniejsza Kartagina. Osada fenicka z miasta Tyru założona, jak powiadają, 109 lat po wojnie Trojańskiej, trudziła się handlem. Kłócili się długo z Afrykanami narodem Maurów, ale
k. 17a nie mogli ich zwyciężyć. Potęga morska była wielka. // Był to naród niepodległy, metropolitalny miasta Tyru. Persowie podbili Tyr, i Kartagina musiała ulegać. Kartagińczykowie Sycylię chcieli podbić, ale nie mogli! Tyrani tam będący odpierali. Pirrus nakoniec zupełnie wygnał z Sycylii. **Rząd w Kartaginie.** Aleksander, gdy podbił Azję — jemu jednak nie ulegli, trzymali szpiegów, chciał podbić ale śmierć przeszkodziła i zostali się niepodległymi. Dwóch wybierali jufetów. Senat składał się ze starszych. Familie 2 były sławne: Hanonów i Barkasów. Zasłużeni z tych familii byli wodzowie Hanibal, Hamilkar itd. Familie te ciągle między sobą kłóciły się.

Do Rzymian w niczym nie byli podobni. Rzymianie byli ubodzy, a ci bogaci, okrutni, wodzów często męczyli — chciwi, wojsko najmowane mieli. Wodzów własnych mieli dobrych. Zdarzało się, że tyrani wdzierali się do władzy. Postanowili więc straszny sąd — każdy mógł zabić. Źli byli przeciwko Grekom, że im handel tamowali. Miasta najznaczniejsze były: Cyrena, Utika.

Wojna. Pirrus przepędzony przez Rzymian zostawił w Tarencie Milona z garnizonem. Rzymianie oblegli Tarent. Tarenczykowie, widząc, że małą mają pomoc od garnizonu
k. 18 // wezwali Kartagińczyków. Atak ze trzech stron szturmowali. Milon złączył się z Rzymianami, a Kartagińczykowie z niczym odstąpili.

Rzymianie zabrawszy Tarent ciągnęli do Sycylii. Przyczyna była ta: Mamertyni, najemni żołnierze, w Mesenii wyrżnęli obywateli i sami osiedli. Król za to się obraził i złączył się z Kartagińczykami. Ci wezwali Rzymian, wy-

pędzili Mamertynów. Hieron złączył się z Rzymianami. I poczynają wypędzać z Sycylii Kartagińczyków. Naprzód Rzymianie wysłali Apiusza Klaudiusza zwanego Kaudeks. Ten zbiwszy brusy na tratwach przypłynął do Sycylii z 70.000—80.000. Obległ Agrygent, którego z drugiej strony byli Kartagińczykowie, stoczywszy bitwę zdobył. Drugie miasto chcieli zdobyć Lilibeum, lecz nie mogli, bo to miasto było ponad morzem. Kartagińczykowie mieli dowóz, a Rzymianie nie. Zbudowano na koniec flotę — pod Duilusem Biliusem wysłali — podobną do naszych batów. Ten myślał, że przegra, lecz za pomocą kruków przyciągnął (okręty nieprzyjacielskie). I stoczyła się bitwa jak na lądzie przy Mylach i zbił. // W Rzymie wielkie dla niego pochwały. k. 18a
Wystawiono kolumnę z napisem. I gdy wjeżdżał — 2 szło z piszczałkami. Ścigają dalej. Wysyłają dużą flotę z 300 okrętów, a na każdym było blisko 1.500 ludzi, pod dowództwem Manliusza Vulso i Regulusa. Wygrali bitwę przy Cukomie. Manliusz powrócił nazad, a Regulus poszedł do Afryki. Pod Klupeum stanęli. Tymczasem Ksantyp Spartańczyk z pomocą przyszedł, i objął dowództwo. Regulus stoczył bitwę, ale przegrał i w niewolę dostał się. Sławny czyn — wysłali Regulusa prosząc o pokój. Ten przeciwnie — zachęcał do wojny. Zwołał senat za miasto. Z żoną nie chciał się widzieć. Wystawiał, że niedołężni są Kartagińczykowie. Zamordowano go w beczce ćwiekami nabitej.

Rzymianie wysyłają flotę do 250 [*okrętów*] pod dowództwem Juniusza Brutusa i Klaudiusza Pulcher. Przy Hermeum odnieśli zwycięstwo i przeszłych odzyskali niewolników. A ponieważ nie znali położenia morza, skołatani zostali: Pulcher zbity, a Juniusz zginął. // Wysyłają drugą flotę pod k. 19
dwoma wodzami. Przy Panormie odnieśli zwycięstwo, ale na morzu skołatani byli. I trzecią wysłali, ale o tej i śladów nie ma.

Zarzekli się więcej już wysyłać, myśląc, że bogowie są zagniewani. I tak przez 7 lat nic na morzu nie czynili. Ale

kiedy już Kartagińczykowie (Kartalon i Milkon) poodbierali
miasta w Sycylii i koło brzegów Rzymu kręcić się [*poczęli*],
wysłali czwartą flotę zebraną ze wspólnej składki, ponieważ
już skarbu nie było, pod dowództwem Fabiusza Buteos i Lu-
tacjusza Katulus. Ci przy Egarach zbili i wylądowali do
Afryki, a tam zawarli pokój: aby 100 talentów zaraz a 200
później zapłacić, do Sycylii nie wdawać się, bez pozwolenia
Rzymu nie wojować, okrętów pewną liczbę trzymać, słoniów
nie chować. I odtąd takie zawsze będą warunki pokoju.
k. 19a // Przez te wojny Rzymianie wyniszczeni byli bardzo w lud-
ności, w skarbie znowu przez wielkie nakłady. Podnieśli
więc liczbę trybunów do 35, a przez to ludność powiększyła
się. Poskramiali Ligurów, Gallów.

Kartagina w tym czasie była w najnieszczęśliwszym po-
łożeniu. Uciśniona — wszystkie miasta podniosły bunt,
oprócz Utiki i Hipaty. Wojsko najemne znowu zburzyło się
pod dowództwem Spandiusa i Matusa. Maurowie i ci się
podnieśli przeciwko Kartagińczykom. Wojsko obległo miasta
sprzyjające Kartagińczykom. Rzymianie tak byli wspaniali,
że żywność dostarczali Kartagińczykom. Ustanowiono Ha-
nona na poskromienie, ale ten nic nie zrobił. Hamilkar
Barkas poszedł — Spandiusa oblegającego Utikę zbił zu-
pełnie. W Tunecie drugiego wodza znowu zbił. A tak wszy-
stkie miasta znowu powróciły. A Rzymianie za to, że żyw-
ność dostarczali, Sardynię zabrali, gdzie były spory, i talen-
tów od Kartagińczyków wzięli.

Tymczasem poszła wieść, że Gallowie mają przychodzić
k. 20 do Rzymu. Strach wielki w pospólstwie [*powstał*], // bo było
gdzieś w księgach wyroków napisano, że Gallowie mieli za-
jąć Rzym. Starsi więc, aby uspokoić ten rozruch, łapali
Gallów i żywcem do ziemi sadzili, powiadając, że to już są
w Rzymie. Było nawet, że chcieli wyjść, a drugie założyć
miasto. Wysłali więc 200.000 po wszystkich stronach. Jakoż
Gallowie wdarli się do Italii. Ale od dwóch wodzów spotkani
zostali. Pod Addą przez Kaja Korneliusza Neposa i pod

Klastydium przez Marka Marcella. Od obu zbici i przez rzekę Addę przepędzeni zostali.

Odzywać się poczynają, iż są opiekunami wszystkich narodów. Wysłali do Italii, aby królowa Centa przestała czynić rozboje. A gdy nie słuchała, posłali wojsko i przymusili do zawarcia uciemiężliwego pokoju. A w Grecji na igrzyskach istmickich kazali ogłosić, że wolna żegluga. Niezmiernie byli kontenci z tego Grecy. W Kartaginie cóż się dzieje? Familie, jak wiemy, były dwie Barkasów (demokracka) i Hanonów (arystokracka). Poznali, że trudno na morzu z Rzymianami wojować. // Umyślili więc na lądzie ogromne siły wystawić. k. 20a
I cała familia Barkasów Magon, Gispon, Imilkon, Asdrubal, Hanibal na czele Hamilkar — przeszła do Hiszpanii. Naród był ubogi — łatwo podbili. Stolicę zaraz Hamilkar podbił. Złota dostali ogromnie. Po śmierci objął syn Hanibal młody. Rzymianie posłyszawszy wysłali, aby miasta Sabunt nie zabierali. Jak miał wszystkie wojsko rozrzucone po całej Hiszpanii, ściągnął jednym razem i zajął Sabunt. Z wojskiem około 40.000, a 8.000—9.000 jazdy częściowo z Kartagińczyków, Hiszpanów i Gallów złożonej pomiędzy morzem i rzeką Iber przez góry Pirenejskie przedarł się i pociągnął do Italii.

Druga wojna punicka. Miasto, dzisiejsza Marsylia, Rzymianom podległa, była to osada grecka — zajął. Przedarł się przez Alpy, gdzie wielkie miał trudności do przeprawy, całą jazdę stracił — spuścił się do Galii Zaalpińskiej. Gallowie przyłączyli się zaraz i całą jazdę zebrał z Gallów.

Rzymianie posłyszawszy, dwa wojska — jedno do Afryki, a drugie do Hiszpanii, posłali. Lecz dowiedziawszy się, że już na granicach Italii — oba tam posłali. // Publiusz Scypio k. 21
spotkał się pod Tycinem — zbity zupełnie był, a Semproniusz pod Trebią — i ten zbity. Z boku uderzył Hanibal i pomieszał Rzymianom szyki.

Rzymianie wysyłają większe daleko wojsko pod dowództwem Flaminiusza. Ten pod Frazymeną zupełnie zbity od

Hanibala. Ligurowie więc Gallowie przyłączają się do Hanibala. Które nie chciały ulegać — te niszczył. Saducinowie, Samnitowie byli zupełnie wyniszczeni.

Wysyłają Rzymianie Fabiusza Maksimusa zwanego Kunktator Werikulozus. Ten wiedząc biegłość Hanibala nie chciał stoczyć bitwy i wszystko po górach czepiał się. Minucjuș magister Ekwiters począł się uciekać, lecz ten go wstrzymał. Tymczasem kończy się dyktatorstwo. Przysyłają Rzymianie na jego miejsce Pawła Emiliusza i Kajusa Warrona, z wojskiem od 85.000 regularnego. Hanibal miał tylko 50.000. Ci po dniu rządzili. Emiliusz nauczony od Fabiusza nie staczał bitwy. Lecz Warron popędliwy, młody, chciał się popisać. Stoczył [*bitwę*] pod Kannami. Hanibal zaś słabe wojsko we środku postawił, a mocne po końcach. Przełamali
k. 21a więc Rzymianie zaraz, // lecz otoczeni w koło, gdzie byli Hiszpanie z wielkimi kosami. A tak [*zostali*] wyrżnięci zupełnie. Emiliusz nie chciał uciekać i tam poległ. Warron powrócił do Rzymu i tam wspaniale był przyjęty. Hanibal zaś kilka korcy pierścieni posłał do senatu Kartaginy.

Wszystkie państwa powstają przeciwko Rzymowi. Filip król Macedonii, Antioch wielki król Syryjski, Hieron tyran Syrakuzański, Sardynia.

Trwoga wielka w Rzymie. Jednak obywatele nie byli ustraszeni. Którzy nie byli gorliwi — tych wypędzali na wojnę, nie wykupywali zabranego. Wysłali 8 wojsk potężnych: 2 przeciw Hanibalowi, 2 przeciw Gallom, 1 do Macedonii, 1 do Sycylii, 1 do Hiszpanii, 1 do Sardynii wysłali. A Kartagina wojsko wielkie wysłała do Hiszpanii. W wojnie pod Kammami, jak historycy świadczą, 15.000 padło — 80 senatorów, 20 trybunów. Wojska w Sardynii — Fabiusz powolny [*tarczą*], Marcellus popędliwy [mieczem] wysłani [*wojowali*]. Po długich tam wojnach Kartagińczykowie odstąpili, a oby-
k. 22 watele sami uspokoili się. // Rzymianie również zatrudnieni będąc z innych stron wojnami, nie zawarłszy nawet pokoju, odstąpili.

W Sycylii Hieron zbuntował się i Kartagińczykowie blisko połowę zajęli. Wysłano tam Marcellusa, a Kartagińczycy na obronę — Bomilkara. Lecz ten pod Pachyną górą obaczywszy statki Rzymian zawrócił nazad. A Marcellus począł oblegać Syrakuzy. Wielkie miasto — osada grecka. Bronił miasta Archimedes, matematyk — wezwany od obywateli na obronę. Ten z kilkunastu ludźmi sobie dodanymi, za pomocą machin zrywał skały i rozbijał statki Rzymian. Przestraszeni byli Rzymianie. Baliskus machiną wielką porwawszy skałę Rzymian stłukł. Przypadkiem w nocy z drugiej strony, gdzie było wojsko, wdarli się Rzymianie i zajęli. Została jeszcze druga zwana Akradyna, lecz i ta w nocy przypadkiem zdobyta. Archimedes był wtedy w domu i nie uważał tego hałasu. Przyszedł do niego żołnierz, a gdy ten nie chciał słuchać go — zabił. Nagrobek później jego Cycero odkrył. Syrakuzy Rzymianie zabrali. Z dwóch zatem stron (byli już) spokojni. // Wojsko wysłane do Galii Za- k. 22a alpińskiej tam w gajach litańskich zupełnie zbite. Gaje były zapalone. Większa część spaliła się. Marcellus był wysłany ścigać Hanibala. Powiadają, że w kilku małych potyczkach wygrywał. Ale później w zasadzkę wpadł i zabity został. Hanibal jego zwłoki paradnie kazał odwieść do Rzymu.

W Macedonii król Filip. Przeciw niemu poszedł Lewinus konsul. Ten podburzył Greków — Achejczyków. Stoczyła się bitwa pod Apolonią. Rzymianie falangę macedońską przeparli. Zawarli pokój uciążliwy. Tylko żeby uspokoić — Greków kazali nie ruszać.

Straszniejsza daleko była wojna w Hiszpanii. Wprzód widzieliśmy — dwaj wodzowie wysłani Semproniusz i Scypio Publicjusz byli zbici od Hanibala. Teraz wysłali brata Scypiona Knejusa. Zaraz poszedł tam i Publiusz. Ci zajęli prawie całą Hiszpanię. Łagodnością ich pociągnęli do siebie. W tym czasie małe narody w Italii — Ligurowie, Gallowie, Latyni, Samnici (zupełnie byli wyniszczeni) oburzyli się przeciw Rzymianom, a w Afryce — jako Maurowie,

k. 23 Numidowie przeciw Kartagińczykom, // myśląc, że gdy więcej się pokłócą, to im można [*będzie*] wybić się spod jarzma. Hanibal żadnego dotychczas nie miał posiłku od Kartaginy. Wysyłają więc teraz trzy wojska znaczne: dowodzą 2 Asdrubalów, jeden syn Giskona, drugi brat Hanibala, a 3 Bomilkar. Bomilkar wszedł do Ligurów i ich podburzył przeciwko Rzymianom. A ci dwaj poszli do Hiszpanii. Tam Scypionów zaraz zbili. Jeden tylko Marcjusz trybun z kilkudziesięciu ludźmi po górach tułał się.

Rzymianie wysyłają syna Publiusza. Ten zajął część Hiszpanii i sam przechód. Ale jeden Asdrubal szczęśliwie przeszedł przez góry Pirenejskie i wszedł do Italii. Ciągnął koniecznie, aby złączyć się z Hanibalem, lecz wpadł pomiędzy 2 wojska przeciw niemu wysłane. A 2 z drugiej strony. I tak od 4 wojsk otoczony z 2 stoczył bitwę w Ubrii nad rzeką Metaurem. Od Salinatora i Klaudiusza Nerona zupełnie zbity. Głowę Asdrubala do obozu wrzucono Hanibala. Ten zobaczywszy powiedział, że już po Kartaginie. Drugi zaś Asdrubal w Hiszpanii pod Bekula od Scypiona był zbity. //

k. 23a Jednak Hanibal przez 18 lat w Italii ciągle przebywał. Wszystkie narody pomniejsze mu ulegały. I był strasznym. Tymczasem Scypio wyrobiwszy pozwolenie od senatu poszedł do Afryki. Podchodzi pod Kartaginę. Tam trwoga wielka. Odwołuje więc z Ligurów Bomilkara i Hanibala.

Numidowie mieli dwóch królów: Masynisę i Syfaksa. Kartagińczykowie na tronie utrzymali Syfaksa; on za to im w pomoc 60.000 dał, ale w nocy od Scypiona zbity, a Masynisa do Rzymian przyłączył się.

Ostatnia nadzieja Kartagińczyków. Hanibal bardzo nie chciał z Italii wychodzić, ale nie sprzeciwiając się rozkazowi wsiadł na flotę i szczęśliwie przybił do Afryki, chociaż powiadają, że go tu chciano zatrzymać. Stoczyła się bitwa pod Zamą. Hanibal naprzód najsłabszych, a w końcu najmocniejszych postawił. Scypio byłby zbity, gdyby z zapałem

uderzył. Ale on bardzo pomału, za każdym razem zwracał się. I tak zwiódł zupełnie Hanibala. Musiano tedy zawrzeć pokój uciążliwy. Hanibal sam do tego skłonił. // Zapłacić talenta, k. 24
słoniów nie chować, okrętów tylko od 20 do 30 chować, wojny nie prowadzić bez pozwolenia, pomoc morską dawać. A w Afryce kraje wszystkie do Kartagińczyków należały.

Po tych dwóch wojnach Rzymianie myślą o innych krajach. Polityka bowiem była, aby zawsze wojować. Tych teraz karzą surowo, którzy się z Hanibalem łączyli, a innych nagradzają. Królowie Egiptu, Syrii, Macedonii obracają oczy na Rzymian. W Egipcie był mały Ptolemeusz. Rzymianie wysłali tam więc opiekuna, bo syryjski i macedoński królowie chcieli zabrać Egipt. Macedoński [*król*] raz widzieliśmy porwał się — zbity. Teraz, gdy wysłali posła, aby Greków nie turbował wolności — a gdy on nie usłuchał, wysłali pod Flaminiuszem znaczne wojsko i pod Cynos Cefalos zupełnie zbity został. Warunki pokoju: talentów sto — połowę zaraz, a resztę później; falangę rozpuścić, słoniów nie chować itd., Greków nie ruszać. Attala króla Pergamowego nagrodzili, że im pomagał. A na igrzyskach istmickich ogłosili przez woźnego wolność wszelką. Grecy nie wierzyli. Nawet po kilka razy kazali ogłaszać. //

Antioch król syryjski (pobudzony przez Hanibala wy- k. 24a
gnanego z Kartaginy) dumny, wszedł do Grecji z wojskiem więcej od 100.000 i tam zimował bardzo wspaniale. Rzymianie wysłali Marka Acyla Glabrio. Spotkał się w Termopilach — zbił. Zostało się jeszcze piechoty 80.000, a jazdy 30.000. Wysyłają przeciw niemu Scypiona. Stoczyła się bitwa w Magnezji. Zbity zupełnie. Pokój zawarty na tychże warunkach. A trzeba wiedzieć, że Hanibal chciał, aby mu dano wojsko, a on pójdzie do Italii, ale obawiał się tego król. Prusjasz król Bitynii pobudzony przez Hanibala. Na tego Rzymianie podburzyli Pergamczyków. Ten zbity, a Hanibal wypędzony — życie trucizną odbiera. Prusjasz głowę sobie ogolił i rzymską czapkę nosił — wyzwolenie.

A drudzy królowie całowali krzesła senatu Rzymian, aby utrzymać się przy swoich królestwach — jako Eumenes król pergamiński. Po śmierci Filipa Persjusz chciał ostatni raz jeszcze spróbować szczęścia — podburzył Greków i wystawił około 20.000 wojska. Rzymianie wysyłają Pawła Emiliusza. Ten pod Pydmą zbił zupełnie. Persjusz w niewolę
k. 25 (w triumfie do Rzymu). // W tymże czasie razem został do Rzymu wprowadzony Gencjusz król Ilirii na triumf.

Na czele więc wszystkich tych królestw Rzym staje. Srogo bardzo znajduje się z królami. Wysyłają urzędników do dworu królów, a ci tam więcej jeszcze znaczą, niż sami królowie. Sługi podmawiają, a ci im o wszystkim donoszą. Gdy razu jednego do Antiocha Lenas Pompiliusz za posła był wysłany, a ten chciał odwłoki, on zakreślił koło na piasku mówiąc, że gdy wyjdzie, będzie znak wojny. I ten musiał dać odpowiedź.

Trzecia wojna punicka. Kartagina osłabiona była przez te ciągłe wojny. Hanibal jeszcze zostający w Kartaginie poprawiał sądy, przekupstwo zniszczył. Dwie były familie — Hanonów i Barkasów przeciwnych sobie. Hanonów przyłączyła się do Rzymian i król Numidów Masynisa. Ten coraz bardziej zabierał miasta Kartaginy. Nakoniec Hanonowie przemogli i wypędzili Hanibala.

W Rzymie było dwóch także przeciwnych sobie — Kato
k. 25a i Scypio nazwiskiem. Pierwszy kiedy o czymkolwiek // radzono się na końcu mówił — i to dokładam, aby Kartagina była zburzona. Scypio przeciwnie mówił — i to dokładam, aby Kartagina nie była zburzona. Katona rady usłuchano. Wysyłają konsulów. Domagali się wydać oręże — oddali, lecz gdy rozkazano opuścić stolicę — temu nie byli posłuszni. — Wojna!

Bronili się do upadłego Kartagińczykowie. Osadzili raz flotę rzymską na piasku. Jednak po długiej wojnie zbici. Miasto zburzone. Po Kartaginie.

W Grecji co się dzieje? Macedoński król Persjusz był wzięty w niewolę widzieliśmy, Andryskus fałszywy teraz panował i ten wzięty w niewolę. Etylowie zupełnie wyniszczeni. Achaja bunt podniosła. Wysłany naprzód Metellus, później Mumiusz; po okropnej rzezi miasto Korynt wzięte, spalone. Obywatele, których do dwakroć (100.000) liczyło to miasto, wyrżnięci, w niewolę zaprzedani. To tedy miasto, najsławniejsze po Atenach — w kunsztach wszelkiego rodzaju — zostało zburzone jednego roku z Kartaginą. // k. 26
W prowincję zamieniono pod imieniem Achai.

Widzimy już 3 gatunek warunków pokoju. Podbite kraje nazywali **Socii federati**. Jak i w Sycylii tam pretor siedział. Zboża wiele musieli dawać do senatu i dla pretora. I były ziemie skarbowe skąd pieniądze brano. Sądy odbywały się zwyczajne. Ale najwyższa władza życia i śmierci przy pretorze [*była*]. Nosili przed nim kije nabite żelazem. Naprzód Sycylia, potem Macedonia i cała Grecja w prowincje [*zamieniono*].

Zyskali Rzymianie Hiszpanię i Luzytanię. Semproniusz tam wysłany zginął. Kato — ten ich poskromił. W prowincję zamieniono. Sławny Wiryatus Luzytanus wiele dokazywał. Miasto Numancja, 8.000 mieszkańców liczące, zamknęło raz Rzymian i traktat musieli zawrzeć. Ale Rzymianie złamali. Straszno bardzo było dla Rzymian, tak iż zobaczywszy Numantina — uciekali. Po długiej wojnie zdobyli. Galię Zaalpińską, która się już buntowała, podbili. //

Stan Rzymu. Widzieliśmy najświetniejszy czas Rzymu, k. 26a
podczas wojny z Pirrusem i Kartagińczykami, jak Hanibala strasznego pokonali.

Teraz Rzymianie w politykę całego świata wdawać się poczynają. Rzymianie byli w stanie usposobionym. Lud chciwy, ubogi z rolnictwa i łupów żyjący. Senat ubogi, gardzący bogactwami. Religię bardzo zachowywali. Pomiędzy sobą dosyć moralni, chociaż traktaty często łamali. Nauk żadnych nie było. Język pomieszany: łaciński, grecki, etruski,

latyński. Sztuka wojenna na wysokim stopniu. Od Pirrusa przejęli sposób wojowania. Miasto samo wielkie było, jednak od Kartaginy mniejsze, które liczyło 6 mil obwodu. Bogatsze murowane były domy. — Przeciwnie w Rzymie jeszcze teraz poczynają być...

W przeciągu 60 blisko lat zupełnie stan zmienia się. Po tych wojnach nastało wyniszczenie ludu. Potrzeba było no-
k. 27 wych nabierać. Otworzono prawo obywatelstwa. // Zbiegł się więc motłoch Etrusków, Latynów. Nastąpiło stąd zepsucie obyczajów: przekupstwo, ubóstwo, nieoświecenie. Tamten słyszał przynajmniej historię ludu swego. Duch narodowy inny. To co do gminu, odmiana. Co do senatu — do senatu niezmierne wpłynęły skarby, osobliwie od królów asyryjskich. — Acyliusz Glabrio, Scypionowie stali się bogatymi. Co większa — na prowincję byli wysyłani najdłużej na trzy lata — tam ogromne skarby zbierali. W Rzymie długi zaciągali, a przekupywali lud, aby zostać pretorem.

Rzymianie poczynają obeznawać z Grekami. Uczą się literatury. Bogatsi dzieci wysyłają do Aten. Język zupełnie grecki wchodzi w modę. Poeci i mistrzowie znajdują się. Teatr. Wprzód tylko bawiono kuglarstwem z Etrurii. Teraz naprzód Liwiusz Andronikus wystawiał sztuki. Tłumaczono z greckiego. Wystawiano ludowi ogromne gmachy na to —
k. 27a przyrządzone tak, aby wszyscy słyszeli. // Znaleźli się architekci, rzeźbiarze. Bogatsi sprowadzali posągi, naczynia i płacili za to po kilkanaście milionów sestercjów. A to dla popisania się. Nie szukali w tym żadnego smaku, tak jak Grecy, ale tylko dla zbytku, chciwości, przekupstwa, łakomstwa. Grecy szukali w tym zabawy.

Zatargi arystokracji z demokracją. Widzieliśmy jakie wprzódy były zaburzenia między gminem a patrycjuszami. Podczas tych ciągłych wojen o tym zapomnieli. Jak tylko ustały wojny — znowu kłótnie. Przyczyny: dawniejsi obywatele byli bogaci, a teraźniejsi nowi zupełnie ubodzy. Byli i tacy, co służyli przez kilkanaście lat na wojnie — powra-

cali i nie mieli z czego żyć. Byli jedni z patrycjuszów co trzymali z ludem i przeciwnie — jako Klaudiuszów familia. Karmiono tedy lud. Dostarczano z prowincji ogromną ilość zboża, a płacono ze skarbu. Patrycjusze nie chcieli tego — chociaż było to i słuszne, bo zabrane grunta dostawały się zawsze patrycjuszom, a ludowi nic. Chciano odnowić prawo Licyniusza. Była jeszcze jedna klasa ludu (nobiles) z patrycjuszów, którzy nie mieli sławnych przodków — z plebejuszów, którzy mieli. // Z tych tedy nowych ludzi (homines k. 28
novi) byli dwaj: Tyberiusz i Kajus Grakchowie, synowie Kornelii córki Scypiona afrykańskiego — byli uczeni, wymowni.

Tyberiusz i Kajus Grakchowie. Naprzód Tyberiusz został trybunem. Chciał zaraz odnowić prawo Licyniusza. Sprzeciwił się Oktawiusz. Nie mogąc jego zaspokoić — zapozwał przed sąd ludu. Już połowa kresek przeszła. Spostrzegł się Tyberiusz, że to jest zniewagą dla samej władzy, aby trybun trybuna zrzucał. Chciał wstrzymać. Ale ten nie chciał. Zrzucono. Na jego miejscu Municjusz.

Tymczasem Attal, król Pergamu umarł. Senat zmyślił, że on testamentem zapisał skarby mu. Lud chciał, aby i jemu udzielono (jako populo romano). Tyberiusz za tym najwięcej obstawał. Wypada spisek. Scypio. . . i Opiniusz konsulowie pierwsi wnoszą w senacie, aby im powierzono starannie. Dawał senat taki wyrok: *Consules provideant ne alias respublica detrimenti capiat* — Konsulowie niech patrzą, ażeby rzeczypospolita jakiej szkody nie poniosła — tym niezmierną władzę nadawał. Mógł zabijać każdego. // Ale to tylko k. 28a
w wielkich rozruchach. Grakchus skrył się do kapitolu z ludem. Senatorowie poczynają skupiać się. Grakchus pokazał na głowę. Senatorowie powiedzieli, że chce korony. Lud zmieszany począł odstępywać. Tymczasem wpada ze 60 senatorów uzbrojonych i zabija go wraz z 300 jego przyjaciół. Uspokoiło się więc wszystko. Zaniedbano prawa i pieniądze zabrał senat.

Lecz zostaje się jeszcze Kajus. Wysłany był na kwesturę. Tam się dobrze sprawował, a przez to zasłużył się. Senatorowie nie chcieli go sprowadzać do Rzymu. Ale on nie czekając pozwolenia, jak tylko skończył urząd, powraca. Trafił na same komisje. Obierają go zaraz trybunem. Wnosi zaraz prawo o podziale gruntów. Przychodzi to do skutku. Chciał całą Italię do prawa obywatelstwa przypuścić. Senat odmówił, ale on tego nie słuchał. Gdy razu jednego zboże przysłał król — kazał powiedzieć, że to szczególnie dla stałości Kaja. Wysłany był na kolonię, a tu chciano popsuć jego
k. 29 zamysły. // Powrócił i drugi raz obrany trybunem chciał koniecznie zamysł przyprowadzić do skutku. Lecz gdy drugi trybun namówiony od senatu począł daleko większe prawa wnosić, aby domy zwracać bogatym, poznał lud, że to niesłusznie i na drugie komisje nie obrał już trybunem i Kaja. Kajus — Fulwius kon[sul] przyjaciel — chcieli się pogodzić z senatem. Ale gdy ciągłe powstawały zaburzenia przeciw niemu — chciał aby lud bronił. Ustąpił i z Flacusem przyjacielem, Fulwiusem konsulem zamknęli się w kapitolu. Tymczasem gdy widzieli się już otoczonymi przez senatorów — odebrali sobie życie.

Zaburzenia dalsze. Wzmaga się teraz demokracka partia. Wojna powstaje w Afryce. W królestwie Numydii Masynisa zostawił synów Aderbala i Hiempsala; opiekunem ich zrobił Jugurtę (był to żołnierz rzymski z talentami). Ten chciał sobie przywłaszczyć królestwo, jednego więc zabił, a drugiego — Hiempsala, w mieście zamknął. Lecz ten tymczasem wysłał [*wiadomość*] do Rzymu, ponieważ Rzymianie opiekowali się; Senat wysłał komisję, ale Jugurta przekupił ją i tego [*syna*] zgładził i opanował królestwo. Znowu kuzyn jego skarżył się. Wysłali Saurusa, Lucjusza Beatia — przekupił i tych. // Lud bardzo tym obrażony. Trybunowie to
k. 29a wymogli, iż kazano mu przybyć do Rzymu dla usprawiedliwienia się i wydania przekupionych. Lecz i tu został przekupiony trybun, który kazał mu milczeć. I na niczym to się

skończyło. Jeszcze jednego krewnego, który był w Rzymie, obawiając się aby mu czego nie popsuł — zgładził.

Demokraci rozjuszeni bardzo. Wysyłają konsula Albinusa, aby ten przeszkadzał mu, lecz on ubogi, a przy tym chciwy, odwlekał wojnę. Nakoniec wprowadził go Jugurta tak, że zupełnie wybił toż samo i drugie wojsko. Wysyłają Metellusa (Macedoński). Ten coraz bardziej uciskał Jugurtę, ale powoli to czynił i był do tego z partii arystokratów. A zatem demokraci mieli to za złe, — to jego przewlekanie. Miał on do tego w swym wojsku Marcjusza (był to z chłopów brutal, ale miał talenta — olbrzym). Ten przybywszy do Rzymu począł wmawiać ludowi, że Metellus nie chce stoczyć bitwy, że on by zaraz zbił, byle mu oddano władzę. Naznaczono go więc wodzem. Raz był pobity, ale gdy się cieszyli z tego — napadł w nocy i wyrżnął zupełnie. //
A Jugurta do Bochusa uciekł. Tam wysłał Syllę, aby prze- k. 30
kupywał posługaczów koło niego. I wydano Jugurtę. Widzimy zupełne odmiany przekupstwa.

Napad Cymbrów i Teutonów. Ucichło się w Rzymie. Gdy tymczasem posłyszeli, że Gallowie nadchodzą. Były to hordy Teutonów i Cymbrów — osobliwie z puszcz Hercyńskich. Zajęli część zaraz Ilirii. Ciągnęli przez Helwecję, Galię. Mieli paść na Hiszpanię. Rozdzielili się na 2 zagony.

W Rzymie trwoga. Obrano konsulem Mariusza. Wyszedł i okopał się. Mijali go, aż gdy w tyle Rzymianie poszli po wodę i spotkali się z Cymbrami. Poczęli się bić; jedni drugim na pomoc przybiegali. Nakoniec stoczyła się bitwa pod „Aqua Sexcia". Zbici. Do 70.000 wyrżnięci — w niewolę — rozpędzeni.

Drugi zagon Teutonów nie wiedząc o niczym napadł na konsula Katula i pędził go przed sobą. Łączy się on z Mariuszem — zbili zupełnie do 316.000 // Tym sposobem otwo- k. 30a
rzyli sobie drogę Rzymianie aż po rzekę Ren.

Bellum sociale. Z tej przyczyny, gdy Mariusz ciągle, po 6 razy obierany był konsulem, poczęli się buntować konsu-

lowie i trybunowie. Jeden trybun Drazus wnosi, by nadać prawo obywatelstwa miastom Italii. Senatorowie go zgładzili, a ci, będąc podburzeni w liczbie 280 deputowanych do Korfinium udają się i ogłaszają rzeczpospolitą — z konsulem, pretorem i senat ustanowili. Wysłali o potwierdzenie do Rzymu — nie przyjęli. Powstaje wojna najstraszniejsza. Naród Marsów do szczętu wyrżnięty. Mariusz sam kilka razy był zbijany. Umbrowie, Latyni — na czele ich Pontius Terazinus, podchodzą pod Rzym. Przeparli raz Syllę, ale się poprawił i zbił. Podało się w niewolę. Powiedział, że tylko 6.000 przebaczy. Sami się wyrżnęli, a potem i tych wyrżnął w Prenesai. Lud ciągle ginął. Musieli tedy pierwszy raz ustąpić z uporu i nadali prawo obywatelstwa. A tak rozciągało się od rzeki Rubikon aż do Sycylii. //

k. 31 **Z Mitrydatem.** Mariusz miał przeciwnika Syllę. Gdy Mitrydat król Azję zabierał i Grecję, gdzie Rzymian wyrżnął, zajął Bosfor i Bizant, posłyszawszy o tym Rzymianie wysyłają Syllę. Jak tylko Sylla wyszedł, Mariusz wyrobił, iż go obrano, a Syllę odwołano. Sylla powraca z wojskiem; Mariusz musiał uciekać i za nieprzyjaciela wywołany siedział w błocie. Złapany i do miasta Minturny zaprowadzony do magistra. Posłano Cymbra, by go zabił. Wypuszczony dostał się do Afryki. Błąkał się, a Sylla do Grecji pociągnął, Ateny szturmem zdobył. W Rzymie zniósł komisje trybuna. Konsulem obrano Cynnę. Ten zaraz poszedł, wojsko zebrał w Italii, Mariusza przywołał — i podchodzą pod Rzym. Wysłał, aby odwołano wyrok na Mariusza, ale ten nie czekał: wpadł z gladiatorami i począł rżnąć. Wielka liczba senatorów patrycjuszów, ekwitów poginęła. **Zgon Mariusza.**
k. 31a I sam w krótkim czasie zakończył życie. // Sylla przebywa w Azji. Wysyłają przeciw niemu Flakusa i pomocnika Fimbria, od którego wkrótce zabity. Fimbria uciskał z drugiej strony Mitrydata. Na koniec zniósł się i zawarł pokój. Gdy tymczasem ciągle wojsko jego przechodziło na stronę Sylli, aż na koniec sam sobie życie odebrał. **Zgon Cynny.** Działo

się to pod Orchomenem. Narbona wodza zbił. Od Scypiona, od Metellusa wojsko odłączyło się, a do Sylli przyszło. Cynny wojsko bunt podniosło i w zaburzeniu zabiło go. Sylla ciągnie do Rzymu. Wszedłszy zaraz ogłasza wywołanych: na tablicy byli napisani (proskrypcje) nieprzyjaciele. Każdy mógł tego zabijać, czyje imię było ogłoszone, i większą część bogactw zabrać. Co dzień więc takie ogromne rejestra były. Ciągłe rzezie, — a głowy do niego przynoszono. Okrążył... syna Mariusza, ten się zabił, a garnizon poddał się. Ale on wyrżnął wszystkich. //

Zgon Sylli. Wszelką władzę do senatu przeniósł, i ogłosił k. 32
się dożywotnim dyktatorem. Gdy tymczasem niewiadomo z jakiej przyczyny odprawił liktorów i wyjechał na wieś. A tam i umarł.

Zaburzenia dalsze. Ostatni raz arystokraci z demokracją. Na czele demokratów — Lepidus konsul; arystokratów — Katulus, za nim Knejus Pompejus młody, który z wybornym wojskiem przyłączył się do Sylli. Przyszło do bitwy. Lepidus pokonany i Brutus prokonsul zabity. Z niedobitków jego Sertoriusz umknął do Hiszpanii. Tam ustanowił rzeczpospolitę — 2 konsulów, 2 pretorów; tam ogłosił, że wszystko, co Sylla ustanowił jest nieprawne. Wysyłano przeciw niemu Pompejusza. Gdy tymczasem druga wojna wszczyna się. (Były igrzyska w Rzymie gladiatorskie. Chowano do tego ludzi prostych, silnych — a ci się na popis zabijali. Bogaci mieli bardzo wielu takich). Z pomiędzy takich [*gladiatorów*] jeden imieniem **Spartakus** — uciekł. Posłano zaraz za nim, ale on pozabijał i odebrał broń. Dostał się do Sycylii i zebrał do 60.000 wojska. Urządził, ponaznaczał trybunów — do tego miał bardzo wielkie talenta. // Wysyłają przeciwko niemu k. 32a
Bibalusa. Naprzód tego zdradą zbił. Niewolnicy do niego tłumnie się cisnęli i do 100.000 utworzył wojsko. Wysyłają Krasusa z 5 legiami. Spartakus motłochu nie mógł wstrzymać: ciągle po rabunkach, ciągły bezład. Urządził jednak jakkolwiek i stoczyła się bitwa. Z początku dał wygrywać,

odwrócił się później i zbił i przymusił rejterować się. Krasus za to kazał dziesiątkować. Tym żołnierzy usrożył — stacza się bitwa od południa aż do rana. Spartakus wpada wśród nieprzyjaciół i tam na stosie trupów ginie. Część jego bandy kryje się w górach Pirenejskich.

Pompejusz, jak powiedzieliśmy, wysłany do Hiszpanii (przeciwko Sertoriuszowi) naigrawał się z niego, że go zaraz zbije, a Sertoriusz (*na to*) — że on jest dziecko i nic mu nie zrobi, jakoż przymusił go do ucieczki. Gdy tymczasem z tejże liczby Persena dostał się do Sertoriusza, a zazdroszcząc mu władzy zabił go — a jako niedołężnego zaraz Pompejusz zbił. I powracając w górach wybił resztę bandy
k. 33 Spartakusa. // Powraca tedy Pompejusz do Rzymu. Tam na niego wszystkich oczy obracają się — i Krasusa, który ciągle obiady i teatra ustanawiał ludowi, a trzeci był Juliusz Cezar.

Po rozbiciu Mitrydata zachowało się bardzo wielu rozbójników na morzu. Trybun Labinus wniósł, aby Pompejusz przeciw tym dowodził. Jakoż ten w kilka lat wszystko uspokoił. Konsulami obrano Juliusza Cezara i Balbusa (ale ten ostatni nic nie znaczył. Przez szyderstwo, gdy ich nazywano konsulami, powiadano: Julius et Caesar consulibus). Cezar poszedł do Galii przedalpińskiej z wojskiem. Obrano konsulami Krasusa i Pompejusza. Tam on ciągle ubijał się z różnymi narodami. Jednych na drugich podburzał. Po 5 latach zburzył i uczynił prowincję rzymską. Powróciwszy nazad uczynili między sobą związek, aby nic jeden bez drugiego nie działali, aby do wszystkiego oni wchodzili. Krasus pociągnął do Afryki, Cezar — do Galii, a Pompejusz [*na*] Wschód. Smutne jednak było patrzeć Pompejuszowi, że już
k. 33a jego znaczenie powoli upadać zaczynało. // Mitrydat począł powstawać. Wysłano przeciw niemu Lukulusa. Zbił i przymusił, iż Mitrydat uciekł do Tygrana króla możnego. Z kilkudziesięciu okrętami Lukulus pędził się dalej za nim. Gdy tymczasem Pompejusz wyrobił, że go odwołano, a jego

posłano. Mitrydat udał się do Bosforu, gdzie zbierał ludy. Tymczasem od syna Farnucesa zabity. A Pompejusz pociągnął dalej do Judei, do Syrii. Tam ustanawiał królów, co chciał to robił. Chciał jeszcze i Arabów zagarnąć. Prawie po całym Wschodzie kłótnie. Ubijał się, skarby zabierał. Tymczasem spisek Katyliny wybuchnął (on chciał wybić obywateli znaczniejszych i opanować całością). Odkryty przez Tulwię. Cycero powstawał najwięcej, a Antoniusz zbił bandę jego. //

Charaktery Cezara, Pompejusza, Krasusa. Staje na czele zwycięzca Pompejusz, bogacz — Krasus i Cezar. Był to triumwirat. Pompejusz miał talenta wojskowe. Ale przy tym aż nadto dumny. Myślał, że to co tylko czyni — powinni kłaniać się. Ale przy tym uczciwy. Krasus łakomy niezmiernie, chciwy rządzenia. Cezar — przyjemny, łagodny, uczony — zawsze uniżony, ale chytry. Lud pociągał. Ukrywał swe zamiary skrycie. Popierał prawa ludu. Zawsze on wnosił a Pompejusz kończył. Trybuńską władzę przywrócił. Wyrobił na 5 lat Galię. Gdy skończył urząd — znowu potwierdzono. I związki ze sobą potwierdzili. Obrano konsulami Krasusa i Pompejusza, a on znowu na 5 lat do Galii — ciągle dalej podbijał. k. 34

Katon i Cycero. Zjawia się Katon — uczony, pilnujący dawnych obrządków, nie cierpiący pochlebców ani dumnych. Wielką miał wziętość u ludu. Cycero — z prostego urodzenia; został konsulem. Był to wielki człowiek; że nie otrzymał żadnego zwycięstwa — nie wsławił się przeto. Ale do tego próżny samochwalca. // Nienawidzili ich ani Pompejusz, k. 34a
ani Cezar, ani Krasus. A widząc, że mogli ich zamiary psuć — wysadzili **Klodiusza** przeciw Cyceronowi. Uskarżał się, że spiskowych Katylina na śmierć skazał. Musiał ten pójść na wygnanie, chociaż senat żałobę włożył. Cezar zaś stał z wojskiem za miastem, a Katona wysłano na osadę, aby tam urządzał. Cezar poszedł do Galii, a tu Pompejusz wyrobił, iż Cycerona odwołano (aby mieć stronnika).

Śmierć Krasusa. Krasus wyciągnął na Wschód — chęć bogactw nabrać — do Partów (panowali oni na ruinach Asyrii i Persji). Tam w pustyniach wojsko wymarło, a Krasus zginął — Partowie złota mu wleli do gardła.

Zostało się tedy dwóch: Pompejusz, który nie chciał jechać do Hiszpanii i wyrobił, iż go jednego obrano konsulem,
a Cezar Galię podbijał, na koniec pierwszy raz na okrętach
do **Brytanii** przybył i tam podbijał. Pompejusz zaś był bar-
k. 35 dzo niespokojny: Cezar kończył swoje lata. // Wniósł więc,
aby Cezar swoje legie rozpuścił. Ten nie chcąc powstawać
2 rozpuścił. Wnosi, aby wszystko rozpuścił. Ale Cezar miał
wielu w Rzymie przekupionych. Trybun tedy wnosi, aby
i Cezar i Pompejusz rozpuścili. Wysłano do Cezara, ale on
poprzekupywał trybunów, którzy krzyczeli wszystko — v e -
t o! Nareszcie poszli na wygnanie. Udali się do Cezara,
który już począł powracać. Nie rozumieli Rzymianie, iżby
on miał z wojskiem wchodzić i żeby przeszedł przez rzekę
Rubikon, gdzie był kamień z przekleństwami dla tego, ktoby
do ojczyzny z wojskiem wchodził. Pompejusz natrząsał się.
Mówił, że gdy on tupnie — wojsko będzie wychodzić z zie-
mi. [58] Tymczasem posłyszano, że [Cezar] już w mieście Kor-
synium — przeszedł przez Rubikon. Trwoga. Marcellus od-
dał szablę Pompejuszowi, aby bronił. Gdy tymczasem Cezar
w Rzymie stanął. Pompejusz uciekł do Kampanii, do Epiru
i dalej wojsko zbierać. Cezar łagodnie wszedł, pieniądze
tylko zabrał. Miał przeciwnych wojsk 3: w Hiszpanii, w Af-
k. 35a ryce i Pompejusza. // Cezar w Rzymie uspokoiwszy, kazał
obrać konsulów, rozdzielił wojsko na trzy części. Wysłał do
Hiszpanii — zbite. W Afryce podobnież zbite. Ruszył więc
sam do Hiszpanii, gdzie Petronicus i Petreus — namiestnicy
Pompejusza zarządzali. Otoczyli go w mieście i tylko co
głodem nie zamorzyli, ale Cezar wyszedł z tego i ichże
ścisnął i zbił zupełnie. Lentulus pretor ogłosił go dyktato-
rem. Powraca nazad do Rzymu. Pompejusz w Grecji. Tam
było wiele młodzieży za demokracją. Przyłączyło się do

tym sposobem zaczął i był — wodza poległ — a drugi umknął — powrócił do Rzymu Cezar — odbywał tam Tryumfy — wysłał i samowładztwie — obrano Dyktatorem dożywotnim — zasiadał zawsze na krześle — chciał koniecznie aby go nazwano albo Rex albo ojcem inaczej — lud tego nienawidział —

Śmierć Cezara

Zostało się jeszcze z partii Republikanowicy - z pomiędzy tych byli — Brutus Kasjusz Kaska — Cymber · ci umówiwszy się gdy Cezar na krześle siedział obskoczyli i sztyletami przebili . — . —

Amen —

Na tem klassa 1a uczenia przestała — roku 1821 miesiąca Junii 28 dnia —

Książka i nauczanie przez Bernarda Giedymina —

w Kownie —

Zeszyt 3, karta 37. Ostatnia strona notatek Historii Rzymskiej.

niego i bardzo wielu królów, jako i z Rzymu senatorów. Miał do 45.000 piechoty i do 7.000 jazdy. Cezar ruszył do Epiru. Stoczyła się bitwa pod **Durachium.** Pobity został. Cofnął się w tył i czekał posiłków. Otoczył go Pompejusz na polach farsalskich. Chciał go głodem zniszczyć i byłby tak Cezar zginął. Ale młodzież chciała koniecznie wojny. Miał tylko około 22.000, jazdy 1.000, ale wyćwiczonej. Nareszcie musiał stoczyć (bitwę). Z początku jazda na piechotę wpadła // Cezara i pomieszała szyki. Ale gdy kazał w oczy k. 36
kłóć Cezar — tym to pomieszał paniczom szyki zupełnie. Pompejusz nie wiedząc co robić umknął do obozu. A Cezar zaraz zbiwszy ruszył na obóz — zdobył. A Pompejusz do Afryki, do Egiptu skrył się, gdzie od Ptolemeuszów zabity dla przysługi Cezarowi. **(Śmierć Pompejusza).** Reszta niedobitków do Afryki udała się jako Kato, Scypio i in. Tak w **Utice** uformowali rzeczpospolitę. Zebrali partii demokratycznej znaczną liczbę. Scypio nad wojskiem przewodzi, a Katon rozrządzał w mieście. Cezar goni się. Ściśnięty był od Scypiona. I prawie zawsze był taki los Cezara. Gdy **Tapso** miasto Cezar chciał zabrać, Scypio poszedł na pomoc. Stoczyła się bitwa. Cezar wygrał. Kato chciał w mieście bronić się, ale ci nie tak chętni byli. Odebrał życie — poszli za jego przykładem. Lentulus... król Maurytanii. // Wszedł do k. 36a
Aleksandrii. Tam były kłótnie o koronę. Ptolemeusz pozostał. **Kleopatra** i **Arsynoe.** Wypadło panować Ptolemeuszowi i Kleopatrze. Cezar wdał się w to. W Egipcie dworzanie mało go poważali, czynili szyderstwa z niego. On obrał pałac nad morzem i czekał posiłków. Skoro nadeszły zaraz zasiadł na środku i przywołał Ptolemeusza na sąd. Ptolemeusz z wojskiem podchodzi zdobywać go szturmem. Utopił się. Skończyło się więc wszystko. Przyznano Kleopatrze panowanie. Powracając do Rzymu uspokoił jeszcze Farnacesa. który po Mitrydacie nastąpił i buntował się. Powróciwszy do Rzymu poszedł zaraz do Hiszpanii. Tam synowie Pompejusza. Pod **Mundo** stoczył bitwę. Był zbity. I tylko pół

[wojska] pozostało. Gdy później począł wmawiać, że oni
k. 37 swego wodza dzieciom oddadzą // tym sposobem zachęcił i zbił. Jeden poległ, drugi — umknął. Powraca do Rzymu Cezar. Odbywa sam triumfy. Myślał o samowładztwie. Obrano dyktatorem dożywotnim. Zasiadał zawsze na krześle. Chciał koniecznie aby go nazwano albo „R e x" albo czym innym. Lud tego nienawidził.

Śmierć Cezara. Zostało się jeszcze z partii republikańskiej — z pomiędzy tych byli Brutus, Kaska, Kasjusz, Cymber i inni. Ci zmówiwszy się, gdy Cezar na krześle siedział — obstąpili i sztyletami przebili.

Amen. Na tym klasa 4-ta uczyć się przestała. Roku 1821 miesiąca junii 28 dnia.

Ciągłe i nieustanne prace Bernarda Giedymina. W Kownie.

ZESZYT CZWARTY[59]

BERNARDA GIEDYMINA SPISANIE NA LEKCJACH Z USTNEGO WYKŁADU NAUCZYCIELA ADAMA MICKIEWICZA O STYLU Z PRZYKŁADAMI DO WYMOWY

// **O stylu uważanym wewnętrznie.** Styl uważany wewnętrznie dzieli się: k. 2

1. na **prosty**, czyli, że się nim pospolicie piszą wszelkie nauki, zowie się jeszcze **dydaktycznym**;

2. na **średni,** czyli **kwiecisty** albo **akademicki.** Styl ten ma za cel podobanie się, a stąd, że się w nim wiele ozdób używa, zowie się kwiecistym, średnim, że środkuje między prostym a górnym, akademickim, że nim zwyczajnie akademicy mówią mowy, których zamiarem jest podobanie się;

3. na styl **górny,** którym się mówią wszystkie wyrazy na pogrzebach, na sejmach, w zgromadzeniu ludzi, gdzie idzie np. o rzecz, która cały naród obchodzi.

Podziały te wcale są niepotrzebne, stąd, że żadnej nam nauki nie przynoszą; nie można bowiem ani jednym prostym, ani // kwiecistym, ani górnym wyłącznie pisać. W każdej widzimy nauce znajduje się prosty z kwiecistym, kwiecisty z górnym. Chyba będzie to nauka geometryczna, gdzie sam tylko styl prosty wchodzić będzie, to jest samymi znakami tej nauki będzie pisana. Służy zaś do tego, iż następnie mowy będziemy zwać jakim stylem pisane. // k. 2a

O rozmowie potocznej. Pierwszym gatunkiem stylu prostego jest rozmowa potoczna. Rozmowa zaś jest to wyrażenie samych potrzeb i myśli po prostu. Rozmową mogą się nazwać wszelkie mowy tak do ludu, jak wodza do wojska, lecz jest niewłaściwa; w rozmowie zaś właściwej, o której tu wspominamy, żadnych reguł, które należą do dobrego stylu, zachowywać nie trzeba. To jest: periodów zaokrąglania, wyszukanych wyrazów, wszelkiej górności, przesady ale
zupełnie po prostu. Nie można znowu i nadto gminnych
k. 3 używać wyrazów. // Wadą jest wielką wtrącanie innych ję-
zyków, jak np. u nas jest we zwyczaju francuski, bez którego wyśmienicie można się obejść; chyba, że jest tego konieczna potrzeba.

Co do akcentu — najlepszy jest w stolicy. Ale trzymać się jest najlepiej pośredniego. I tak językiem polskim mówią koło Warszawy górnie bardzo, koło Żmudzi nisko bardzo, najlepiej koło Lwowa.

O listach. W listach piszą się i nauki i romanse. Lecz to niewłaściwe. Prawidła, któreśmy wymienili, mówiąc o rozmowie potocznej, też same stosują się. Co do układu wewnętrznego listu, nie trzeba się starać o zaokrąglanie periodów, wyrazów wytwornych, wszelkiej przesady itd. Tylko, że my często w rozmowie dopuszczamy się wielkiego nie-
dbalstwa, powtarzając te same wyrazy, gdzie już w listach
k. 3a potrzeba dać więcej uwagi. // Uważać potrzeba do jakiej
osoby piszemy. Do przyjaciela ujdzie aby jak, przeciwnie do osoby starszej.

Co do kształtu powierzchownego, to co zwyczaj uświęcił zachować potrzeba. I jak pisze się do osoby wyższej — zawsze na półarkuszu. W pierwszym wierszu daje się tytuł, albo Wielmożny mości, albo jaśnie wielmożny lub jaśnie oświecony, w drugim wierszu — Dobrodzieju.

Starać się potrzeba, aby w drugim lub trzecim wierszu tenże tytuł wspomnieć. Podpisu samego nie można przeno-

sić na drugą stronę. Gdy zaś co przenosi się, trzeba znowu wspomnieć tej osoby urząd.

Na kopercie pisze się — Wielmożnemu, do cywilnej osoby, do księdza, zwłaszcza zakonnika — Wielebnemu ojcu lub księdzu. Do urzędowych zaś osób kładzie się na początku — Do, zwłaszcza pisząc także o interesach urzędowych. I tak np. pisze się — Do Jaśnie Wielmożnego Rektora szkół tych i tych. //

Wspomnimy teraz cokolwiek o znaczniejszych pisarzach. k. 4
Z dawniejszych czasów nie mamy pisarzy greckich, ponieważ naówczas nie znano jeszcze pisma.

W późniejszych czasach u Rzymian najsławniejszy był Cycero, który pisał do przyjaciół, do sług, do rzeczypospolitej, nie spodziewając się nigdy, aby jego listy kiedy zbierano, gdy później po jego śmierci wszystkie zostały spisane i stąd, że on pisał zupełnie po prostu, są najlepsze. Po nim Pliniusz i Seneka, którzy pisali najczęściej do senatu, lecz ci wiedząc, że będą czytani od wszystkich, wysadzali się bardzo i stąd nie są tak dobre. Główniejsze listy Cycerona „Ad familiares", do Kwinta i in. W późniejszych czasach, z pisarzy francuskich za panowania Ludwika XIV pani Sevigne, będąca na dworze tegoż króla, która pisała do swoich przyjaciółek. Są stąd najlepsze, że pisała zupełnie po prostu. Voiture i Balzak bardzo się przesadzali i stąd ich listy nie są tak dobre. Sławny jest także pisarz Voltaire. // Z niemieckich — Gelert. W listach jego jest k. 4a
trochę pracy. Z polskich — Golańskiego, Bohomolca (kilkanaście czytano), Legatowicza maleńka rozprawka o listach.

Za czasów panowania Zygmuntów 1 i 2 bardzo wielu, którzy pisali listy tyczące się spraw publicznych. Z pomiędzy tych Tomicki kanclerz, którego mamy wiele listów pisanych do osób urzędowych, do Rzeczypospolitej o sprawach publicznych.

Za Zygmunta III Zamojski Jan [*hetman*] wielki, który pisał do króla o rzeczach wojennych, o sprawach publicz-

nych, którego listy są dobre. Kromer za Zygmunta III aż do Augusta, biskup warmiński — historyk. Później, gdy się smak zupełnie popsuł, za panowania Sasów, było pisarzy wielu, lecz ich listy są najgorsze i najśmieszniejsze. Pisali bowiem połowę listu po polsku, a połowę po łacinie; już to
k. 5 z powinszowaniami do rodziców, // do opiekunów, do krewnych, już z oznajmieniem, które w tamtych czasach były dawane za wzory szkołom, teraz zaś żadnego wzoru brać z nich nie należy. Za panowania Stanisława Poniatowskiego pierwszym jest Krasicki, książę biskup warmiński. Pisał on do przyjaciół nazwiska nie wymieniając. Z tym wszystkim, ponieważ są pisane po prostu, stąd są dobre i mogą wyśmienicie służyć za wzory.

O dialogach. Dialog z greckiego nic innego nie znaczy tylko tęż samą rozmowę na piśmie wyrażoną. Różni się tym od listu, że w liście jedna tylko osoba, a w dialogu dwie wchodzą. I tak powiadamy, że dialog właściwie jest opisanie rozmowy potocznej dwóch osób rozmawiających ze sobą bez żadnej nauki i podobania się. Jak widzieliśmy w liście pani Sevigne przykład prawdziwego dialogu. //
k. 5a Dialog zowie się **dydaktycznym**, gdyż się pisze w materii stosującej się do nauki np. dialog o przyjaźni, o religii, drugi **poetycki**, służący do zabawy, gdzie wprowadzają się osoby z historii nie tylko żywe ale i umarłe.

Trzy więc gatunki są dialogu: 1. właściwie używa się tylko w listach; 2. dydaktyczny, kiedy jest pisany w celu nauki, często pisze się o wymowie, o sztukach, o malarstwie; 3. poetycki, w tym najwięcej daje się względu na osoby wchodzące, a najmniej na nauki. Przeciwnie — w dydaktycznym najwięcej na nauki, a najmniej na osoby.

O dialogach właściwych nie mamy co mówić, ponieważ jest to rozmowa potoczna. Różnica — krótkość i ścisłość w pisaniu. O dialogach poetyckich powiemy w wyższych klasach. Zostaje się tylko powiedzieć o dialogach dydaktycznych. Ten pisze się stylem prostym. Pierwszym prawidłem

dialogu jest, aby naukę o której pisze, dobrze znał. Aby nie były tylko pytania i odpowiedzi, lecz aby były zarzuty, // coś k. 6
zabawnego, aby osoby same wszelką trudność wyrażały czego chcemy.

Pisarze dialogów: W starożytnych czasach u Greków był P l a t o n. Napisał dialog w materii filozoficznej: wprowadza Sokratesa z uczniami. U Rzymian C y c e r o, nie wyrównywa jednak Platona. Najlepszy jego dialog o wymowie pod tytułem „De oratore". W późniejszych wiekach było bardzo wielu. W teraźniejszych u Francuzów jest wielu piszących poetycko, między innymi F o n t e n e l l e. Napisał o wielkości świata dydaktycznie, co jest przetłumaczone na polski. Polskich nie mamy. Teraz jest **Karpiński** — napisał dialog Sokratesa z uczniami. Za Zygmunta I i Zygmunta Augusta — Górnicki Łukasz, napisał dialog pod tytułem „Dworzanin". //

O powieści. Powieść dzieli się na właściwą i his- k. 6a
toryczną. Właściwa dzieli się na poetycką, którą zostawiamy do klas wyższych i na prozaiczną, o której tu wspomnimy. Co naprzód ona jest? Jest to opowiadanie wypadku, czynu lub zdarzenia, [*które*] mogą być prawdziwe lub nie. Pisze się stylem prostym, zachowuje się większa gładkość niż w listach. I pisze się zwyczajnie stylem ucinkowym, mogą być w nich i nauki. **Pisarze:** W starożytnych czasach nie mamy. W średnich jest wielu, pisali poetycko. Z tych jeden Włoch B o k a c z i o pod tytułem „De camero", napisał stylem prozaicznym. U Francuzów M a r m o n t. Z polskich K r a s i c k i; dla dzieci pod tytułem „Pielgrzym z Dobromila" przez ks. Czartoryską; Karpińskiego także dla dzieci. Węgierskiego.

O historycznej powieści mówiliśmy w klasie III, że historia jest opowiadanie czynów ludzkich, wypadków, // ale k. 7
tu mówimy o stylu tej powieści. Przymioty są: gładkość, ścisłość, czyli zwięzłość i dobitność, to jest aby było napisano gładko, pięknie, aby okresy nie były rozległe ale zwięzłe

i wielkie czyniły wrażenie. Dawniejsi historycy starali się, aby styl był gładki, zwięzły itd., dzisiejsi zaś, aby wyłożyć rzecz jasno, dla poczucia skutków itd.

Pisarze greccy: **Herodot** z Halikarnesu, pisał o wojnie Persów z Grekami. Styl jego zupełnie prosty, delikatny, gładki. **Tucydides** pisał o wojnie peloponeskiej. Styl jego jest zupełnie przeciwny Herodotowi, jak u tamtego łatwy, tak tu zwięzły, krótki, dobitny i gdzie niegdzie ciemny. **Rzymscy** najważniejsi są: Liwiusz (za Augusta cesarza) co do stylu porównany być może do Herodota. Tacyt — ten
k. 7a do Tucydidesa. // Nowożytni najpierwsi byli Włosi, między innymi: Machiavelli i Gwiezardini. Najsławniejsi angielscy: Gibbon, Hume (Anglik), Robertson (Szkot). Styl ich bardzo piękny — filozoficzny. U Niemców: Müller, Szyler, Goethe. U Polaków: nie ma takich, którzy by byli równi poprzedzającym. Najwcześniej pisali baśnie najwięcej po łacinie. Są jednakże: Stryjkowski, Gwagnin, Kromer, Naruszewicz, Górnicki, Orzechowski, Bielski, Piasecki. Między nimi najsławniejszy Naruszewicz — napisał historię w 6 tomach. Z teraźniejszych Joachim Lelewel, Niemcewicz i Bandkie.

k. 8 // **Mowa Cycerona**, konsula rzymskiego do ludu, przeciwko trybunowi Rullusowi, który wniesiony projekt o podziale gruntów popierał.

Jest to we zwyczaju, Rzymianie, i ustawie przodków, że ci, którzy z łaski waszej zaszczytów dla swojej familii dostąpili, mówiąc potem pierwszy raz w tym zgromadzeniu dobrodziejstwa wasze z pochwałami swojej familii łączą: gdzie się niektórzy czasem godnymi pokazują sławy przodków; niektórzy zaś tak się tłumaczą, że się zgoła z ich mowy zdaje, iż należny tylko dług przodkom potomkowie odbierają. Nie mogę ja przed wami mówić o przodkach moich, nie, żeby takimi nie byli, jakich nas, ze krwi ich pochodzących i wychowanych widzicie, ale że świetniejszych posług w rzeczypospolitej i zaszczytu, którego udzielacie, nie mieli. //

Lecz boję się o sobie mówić, żeby mi kto mówiącemu dumy nie przypisał, milczącemu — niewdzięczności. Bo samemu o sobie mówić jakimi drogami przyszło się do tego szczeblu, jest ciężarem; zamilczeć zaś o takiej dla siebie łasce żadną miarą nie mogę. Będę się więc starał pewne pomiarkowanie w mówieniu zachować. Nie pominę tego, com od was otrzymał; jakim zaś sposobem pozyskałem szczególniejsze chęci wasze i zdanie dla siebie, ze wszelką skromnością powiem, że sami to raczycie uznać, którzyście mię godnymi swych darów osądzili. k. 8a

Od dawnej pamięci za czasów naszych pierwszy ja człowiek nowy — konsulem od was obrany; a miejsce to, które starożytnych domów potomkowie mocną twierdzą obwarowane trzymali, za moim przewództwem od was dobyte i na dalszy czas cnocie też otwarte stoi. Chcieliście, Rzymianie, żebym ja nie tylko został konsulem (co z siebie najpoważniejsza), ale żebym tak został jak niewielu z najdawniejszych domów zostało, // a z nowszych przede mną żaden. k. 9

Wszakże jeżeli sobie o nowych ludziach przypomnieć chcecie, znajdziecie zapewne, że ci, którym konsulat odnowiony nie był, albo długo pracować musieli, albo za zdarzoną jaką porą do tego przyszli; starając się przez wiele lat po pretorze i później nieco, niżeli się przez wiek i prawo godziło. A którzy się natychmiast doszedłszy tak starali, nie byli od razu dopuszczeni. Ja tylko jeden ze wszystkich nowych ludzi, o których pamiętać możemy, starałem się o konsulat wtenczas zaraz jak tylko prawo pozwala: zostałem konsulem, kiedym się starał tak dalece, że mi się zdaje, iż uczyniony mi od was honor, według czasu mojego, nie podług tego kiedy kto inszy konsulatu doszedł, ani za długim staraniem uproszony, lecz jakoby zacnością wyjednany nastąpił. // Wielki to jest zaszczyt, Rzymianie, który wspominam, żeście pominąwszy wielu, dla mnie z nowych ludzi pierwszego, że za pierwszym moim staraniem, że zaraz w roku wyznaczonym od prawa, honor ten okazali; wszakże k. 9a

nic mi chwalebniejszego być nie może nad to, że na tym
sejmie, na którym zostałem konsulem, nie trzeba było ku
obieraniu mnie tabliczki, nowego to znaku wolności, acz
w milczeniu. Odebrałem dowód waszej ku sobie przychyl-
ności w głosach waszych. A więc mię nie ostateczne kreski,
lecz pierwsze te oświadczenia wasze konsulem zrobiły. Ani
mi potrzeba było ogłoszenia woźnych, gdy mię wszystek
k. 10 lud rzymski jednogłośnie konsulem wykrzyknął. // Do tego
obchodzi mię i to mocno, że inaczej od przeszłych konsulów
przedsięwziąłem ten urząd sprawować; który od tego miej-
sca zgromadzenia waszego albo bardzo unikali albo na nie
uczęszczać nie bardzo chcieli; ja zaś nie tylko tu na tym
miejscu powiem (co jest najłatwiej powiedzieć), lecz i w
senacie nawet, gdzie po temu nie zdawało się być miej-
sce, powiedziałem w pierwszej mowie 1 stycznia, że będę
konsulem popularnym. Jakoż gdy widzę, że mię nie możni
ludzie, nie znaczniejsza wziętość niektórych, ale przez po-
wszechne swe zdanie lud rzymski tak konsulem uczynił, iż
mię nad znakomitszych przenieść raczył; i przy tym dosto-
jeństwie, którem otrzymał, i w całym życiu popularnym być
muszę. Ale mi bardzo do wykładu tego słowa baczności
waszej potrzeba. Ukrywa się bowiem niemały błąd dla po-
dejścia niektórych. Bo gdy nie tylko pożytkowi ludu chcą
k. 10a przeszkadzać, ale i na // bezpieczeństwo jego następując:
przecież pokazują się popularnymi w swej mowie.

Wiem ja, Rzymianie, jaką odebrałem rzeczpospolitę 1 stycznia — pełną troskliwości, pełną bojaźni: gdzie nic tak przeciwnego nie masz, czego by się dobrzy nie bali, źli nie czekali. Mówiono, że niebezpieczne zamysły częścią miały powstawać, częścią po obraniu nas, konsulów, już się wszczynać zaczęły.

Co gdym ja nie tylko sobie wnosił, lecz gdym właśnie na to patrzał (bo się skrycie rzeczy nie działy), mówiłem w senacie, że będę konsulem popularnym. Cóż bowiem bardziej należy do popularności jak pokój? Z którego są nie

tylko stworzenia, w które natura czucie wlała, ale domy
i pola weselić się zdają. Co jest bardziej popularnego jak
wolność, której nie tylko ludzie, lecz i zwierzęta pragną
i nade wszystko ją przekładają? Jakże więc nie mam być
popularnym, gdy widzę, // że wewnętrzny i zewnętrzny k. 11
pokój i wolność narodowi naszemu właściwa i wszystko to,
co wam jest miłego i chwalebnego, przychodzi na mój cha-
rakter i niejako pod opiekę konsulatu mojego?

Ani bowiem, Rzymianie, powinna się wam ogłoszona
jaka szczodrota miłą i popularną wydawać, która to w sło-
wach obiecaną być może, ale co w skutku; chyba by z wy-
niszczeniem skarbu, żadną miarą nie może. Nie jest to po-
pularne sądy mieszać, dekrety uchylać, osądzonych przy-
wracać. Bo takie rzeczy w uciemiężonych rzeczpospolitach
na zgubny hak w ostatku je pędzą. Ani tych za popularnych
mieć należy, którzy ludowi rzymskiemu grunta obiecują,
jeżeli co innego skrycie knują, a na pozór co innego udają.
// Zaczynają na koniec urząd swój trybunowie pospólstwa. k. 11a
Czekacie na zagajenie Rulla, że i pierwszym był stanowi-
cielem prawa o podziale gruntów, i śmielej sobie postępo-
wał od innych: będąc obrany trybunem zaraz był inakszej
twarzy, inszego tonu, inszej postaci: zaraz się pokazał
w staroświeckiej sukni, z wielkimi włosami, z zapuszczoną
brodą, niedbały na chędogość, a oczyma i całą postacią
swoją zdawał się wszystkim trybuńską moc okazywać
i rzeczypospolitej zagrażać. [60]

Czekałem samego prawa i mowy. Nie czytam zrazu
żadnego prawa: wprzódy miała być mowa. Idą na nią ludzie
z wielką nadzieją. Wykłada rzecz [61] wcale długą i słowami
bardzo dobrymi. To tylko mi się nie zdawało, że w takim
zgromadzeniu ludzi, żaden się nie znalazł, któryby mógł
zrozumieć, co Rullus mówił. [62]

Czy to on dla wplątania w sidła tak czynił, czyli też,
że lubi taki sposób mówienia — nie wiem. // Ale którzy się k. 12
z bieglejszych przysłuchiwali, wnosili, że coś o podziale

gruntów chciał mówić. Pokazało się potem i prawo: pobiegło natychmiast kilku z rozkazu mego, żeby je spisali: spisane do mnie przynoszą.

Mowa Cycerona przeciwko Katylinie. Dopókiż, Katylino, nadużywać będziesz cierpliwości naszej? Jak długo jeszcze wściekłość twoja naigrawać się nam będzie? I kiedyż się zatrzyma wyuzdana zuchwałość twoja? Cóż więc, ani straż czuwająca w nocy na Kaletyńskiej górze, ani ci, którymi obsaczone jest całe miasto, ani trwoga ludu, ani zbieg wszystkich dobrych obywateli, ani wybór warownego miejsca tego, gdziem zwołał senat, ani nawet groza wyryta na twarzach tych, co cię tu otaczają,[63] ani na koniec wszystko co widzisz nie ostrzegłoż cię, że spiski twoje są // od-
k. 12a kryte, że są na jaw wystawione, że są zewsząd skrępowane. Mniemasz li, że który z nas nie wie coś działał ostatniej i poprzedzającej nocy, gdzie byłeś, gdzie zgromadziłeś spiskowych twoich, coś przedsięwziął, o czasy, o obyczaje! Wie o tym senat, widzi konsul, a ten przecież żyje, żyje i co większa, przybywa do senatu, zasiada w radzie rzeczypospolitej i okiem oznacza tychże nas, których na rzeź skazał. My zaś dzielni mężowie mniemamy, żeśmy dosyć dla rzeczypospolitej uczynili, jeżeli jego wściekłości i mieczów ujdziemy! Już dawno, Katylino, powinien był rozkaz konsula posłać cię na śmierć. Gdybym to w tej chwili uczynił, lękałbym się tylko aby ta sprawiedliwość nie zdawała być późna ani zbyt surowa, lecz mam inne przyczyny, abym cię uchronił. Wtedy tylko zginiesz, kiedy nie będzie żadnego obywatela złego, jakożkolwiek wzgardzonego i do ciebie
k. 13 podobnego, coby nie wyznał, // iż śmierć twoja jest prawną; póty[64] żyć będziesz, lecz żyć będziesz jak dziś żyjesz tak obsadzony za moim staraniem dozorcami i strażą, tak otoczony zaporami, byś nie mógł jednego poruszenia, jednego zamachu przeciwko rzeczypospolitej uczynić. Oczy zawsze baczne, uszy zawsze otwarte, odpowiadać mi będą

za wszystkie twoje występki, kiedy tego dostrzec nawet nie zdołasz.

I czegoż jeszcze spodziewać się możesz, kiedy noc nawet nie zdoła skryć zbrodniczych zgromadzeń twoich, kiedy odgłos spisku twojego przebija mury, w którym się zamkniętym mniemasz? Wszystko, co czynisz, jest mi tak dobrze znane jak tobie samemu. [65] Chcesz li bym dał ci tego dowód. Czyliż pomnisz, żem powiedział w senacie, iż przed szóstym kalendem nowembra, Manliusz — naczelny sprawca twych zbrodni, weźmie się broni i podniesie chorągiew buntu? Czyli żem się pomylił nie tylko co do czynu, jakożkolwiek jest on okropny, jakożkolwiek do wiary nie jest podobny, ale nawet co do dnia? [66] Wymieniłem śród senatu dzień, któryś był wyznaczył na rzeź senatorów, przypominasz li sobie, że właśnie w tym dniu [67] wielu z naczelnych obywateli naszych wyszło z Rzymu, // nie tak aby się k. 13a
ustrzec zamachów twoich, jak raczej aby połączyć siły rzeczypospolitej przeciwko tobie? [68] Czyliż pamiętasz, że w tym dniu umiałem użyć takiej ostrożności, że ci się niepodobnym zdało przedsięwziąć i kroku przeciwko nam, chociaż powiedziałeś publicznie, że mimo wyjazdu niektórych nieprzyjaciół twoich, dość ci się pozostało ofiar? [69] A w dniu samym kalendów nowembra, kiedyś sobie pochlebiał opanować Kremonę, czyliż nie dostrzegłeś, żem się o to nie bezskutecznie starał, by ta osada była w stanie obrony? Uczynić kroku nie możesz, nie masz żadnej myśli, której bym się natychmiast nie dowiedział. [70] Na koniec przypomnij tę noc ostatnią, a przekonasz się, iż więcej jeszcze czuwam nad zbawieniem rzeczypospolitej, jak ty nad jej zgubą. [71]

// **Nieszczęście Gawiusza Kosańczyka.** Mowa Cycerona k. 14
przeciwko Werresowi. Cóż ja teraz, sędziowie, o Gawiuszu kosańskim obywatelu powiem? Albo z jaką siłą głosu, jaką mocą słów, z jakim żalem mówić będę? Luboć mi na żalu nie zbywa, bardziej mi się starać należy, ażeby co innego rzeczy i żałości mojej godne było. Ta zbrodnia

taka jest, że jakem się o niej dowiedział, nie myślałem jej przywodzić. Bo aczem ją za arcyprawdziwą uznawał, nie rozumiałem atoli, iżby się podobna do prawdy zdała. Przymuszony łzami wszystkich obywateli rzymskich, którzy w Sycylii handel prowadzą, przywiedziony do tego świadectwami zacnych walentynów i regiusów, tudzież wielu z rycerstwa rzymskiego, którzy się na ten czas przypadkiem w Messenii znajdowali, stawiłem tylu świadków przeszłym razem, iż
k. 14a nikomu rzecz wątpliwą być nie może. // Cóż teraz pocznę? Kiedy już tyle godzin o jednym gatunku i niegodziwej srogości Werresa mówię, kiedym już prawie wszystką moc wyrazów, które zbrodni takowej warte były, wysilił na co innego, tegom nie przejrzał, ażeby rozmaitością zbrodni w słuchaniu was orzeźwić. Jakoż rzecz tak ważną opowiem? Wszakże jeden tylko jest sposób całą rzecz jak jest w sobie wyłożę: w której tyle jest mocy, że dla zapalenia umysłów waszych, ani mojej (której żadnej nie masz), ani niczyjej wymowy nie potrzeba.

Gawiusz ten, o którym mówię, kosańczyk, gdy w owej liczbie nieszczęśliwych z rozkazu Werresa, w kajdany okuty został, i nie wiem jakim sposobem potajemnie z więzienia uszedłszy i do Messeny przybywszy, kiedy już prawie na Włochy i mury regiuskie patrzał, z owego przestrachu śmierci i ciemnicy, jakoby na światło wolności wyprowa-
k. 15 dzony, // i niejako wonią praw otrzeźwiony, ożył, począł się w Messenii żalić i utyskiwać, że będąc obywatelem rzymskim do więzienia wtrącony został, że się po prostu uda do Rzymu gotowy za przybyciem Werresa stanąć na jego obżałowanie. Nie miarkował nieszczęsny, że jednoż było czyli w Messenii czyli przy stolicy samego pretora wyrzec. Zaraz do urzędu Gawiusza porwano. Tegoż samego dnia trafunkiem do Messyny Werres przyjechał. Donoszą mu, że się znajduje obywatel rzymski, który się na katuszę syrakuzańską uskarżał, którego oni już wsiadającego na okręt, a zbyt srodze na Werresa przygrażającego się zawściągnęli

i przytrzymali, ażeby z nim się Werres, jak by mu się zdawało, postąpił. Podziękował on im pochwaliwszy przysługę i pilność. Sam zbrodnią i złością pałający na rynek przychodzi. Iskrzyły się oczy, a z całej twarzy // srogość wybuchała. Oczekiwali wszyscy do czego by się miał udać i jakby sobie postąpił. Kiedy natychmiast owego nędznika porwać i wśród rynku obnażyć, a związanego u pręgierza kazał smagać rózgami. Wołał on, że był obywatelem rzymskim z miasta Kosany, że służył wojskowo ze szlachetnym rzymianinem Precjuszem, od którego się Werres może wszystkiego dowiedzieć. Na to on: k. 15a

— Wiem, iż cię na szpiegi hersztowie niewolników wysłali. — Sieczony więc był rózgami wśród rynku messyńskiego obywatel rzymski. Gdy tymczasem żadnego jęku ani głosu innego z ust owego nędzarza, pomiędzy bólem i szelestem razów słychać nie było, tylko ten: „Obywatelem rzymskim jestem!" Przez to wspomnienie obywatelstwa rozumiał, że wszystkie cięcia oddali i boleści ciała odwróci. Werres, nie tylko się uprosić nie dał, ale nadto jeszcze, gdy Gawiusz często prośbę ponawiał, a imienia obywatelskiego używał: — Szubienica, szubienica // — rzekł — nędznikowi, k. 16
który nigdy takiego samowładztwa nie znał, zgotowana.

Lecz co ja mam dłużej o Gawiuszu mówić, i abo byś ty wtedy na Gawiusza tylko zawzięty był, a nie imienia, narodu i praw obywatelskich nieprzyjacielem? Nie jemu się jednemu, lecz powszechnej prawie wolności nieprzyjacielem stałeś. Cóż albowiem znaczyło, gdy Mamertyni z obyczaju i ustawy swojej za miastem szubienicę wystawiali, ty kazałeś ją w tej stronie postawić, która się ku przesmykowi ciągnie, dodając (czego się żadną miarą zaprzeć nie możesz, boś w obecności wszystkich jawnie powiedział), że dlatego takie miejsce obrał, ażeby ten, który się obywatelem rzymskim mianował, ze swej szubienicy na Włochy się mógł zapatrywać i dom swój oglądać. Więc ta jedna szubienica, sędziowie, od założenia Messyny na owym miejscu

postawiona była. Widok włoskiej krainy na ten koniec przezeń obrany został, ażeby ów nieszczęśliwy w boleści i mękach umierając, // poglądał jeszcze i uważał, że tylko ciasnym przesmykiem dzieli niewolę od wolności! A Włochy, żeby ziomka swego na szubienicy wiszącego w ostatniej i haniebnej kary niewolniczej sromocie opłakiwały!

k. 16a

Występek, więzić obywatela rzymskiego, zbrodnia — smagać, prawie ojcobójstwo — zabijać, cóż dopiero na krzyż skazać! Rzecz tak niegodziwa, żadnym się wyrazem dostatecznie wyłożyć nie da. Nie miał dość jeszcze i na tym wszystkim. — Patrzaj, — rzecze — na ojczyznę, na widok praw i wolności umieraj.

Nie jednego ty więc człowieka, nie Gawiusza, jakiegożkolwiek obywatela rzymskiego, ale powszechną wolności i rzeczypospolitej zasadę skazałeś na ową kaźń i na krzyż wbiłeś! Znak zbrodni i zuchwalstwa swojego chciał mieć postawiony w obecności włoskiej ziemi, w samym wstępie Sycylii, przy drodze wszystkich tam i nazad żeglujących.

STANISŁAWA TREMBECKIEGO

k. 17 //

Wilk i baran

Racja mocniejszego zawsze lepsza bywa.
Zaraz wam tego dowiodę:
Gdzie bieży krynica żywa,
Poszło jagniątko chlipać sobie wodę.
Wilk tam na czczo nadszedłszy, szukając napaści,
Rzekł do baraniego syna:
„A któż to ośmielił waści,
Że się tak ważysz mącić mój napitek?
Nie ujdzie ci bezkarnie tak bezecna wina!“
Baranek odpowiada drżąc z bojaźni wszystek:
„Ach, panie dobrodzieju! Racz sądzić w tej sprawie
Łaskawie.

Obacz że niżej ciebie, niżej stojąc zdroju,
Nie mogę mącić pańskiego napoju".
„Co, jeszcze mi zadajesz kłamstwo w żywe oczy?
Czekaj no, języku smoczy, //
Przed rokiem mnie zelżyłeś paskudnymi słowy". k. 17a
„Ja zaś jeszczem i na to poprzysiąc gotowy,
Że mnie zeszłego roku nie było na świecie".
„Czy ty, czy twój brat, czy który twój krewny,
Dość mi tego jestem pewny,
Że wy mi sławę szarpiecie.
Wy, pasterze, wraz z waszą archandrią całą,
Szczekacie na mnie gdzie tylko możecie.
Muszę wziąć tedy zemstę okazałą".
Po tej skończonej perorze,
Capes jak swego i zębami porze.

Żrebię i wilk

k. 18

Onego czasu, gdy zefir ciepławy
Szrony pozmiatał i odmładzał trawy,
Gdy poczynało trawy brakować w stodole,
Poszły bydlęta żywić się na pole.
Pewny wilk także wtedy szpacjerem chodził,
Który się całą zimę rozmyślaniem bawił,
Wielki post wiernie odprawił,
Przez co się wielce wygłodził.
Po zejściu więc skorupy, biegąc koło błonia,
Ujrzał na świeżą trawę puszczonego konia.
Co za radość! Lecz chudziak bojąc się nie sprostać,
„Szczęśliwy — rzecze — ktoby ciebie schrupał,
Ej, czemuż ty nie baran, byłbym cię już łupał,
A tak muszę frantować, ażeby cię dostać.
„Frantujmyż". Bierze zatem ułożoną minę,
Stąpa z partesów na kształt spasłego prałata //
Powiada się być uczniem Hipokrata. k. 18a

Ziołek szukanie kładzie za drogi przyczynę,
Których zna moc i własności
I chce oddać usługę jego końskiej mości.
Gdyż paść się tak nie będąc wiązanym na linie
Znaczy słabość medycynie.
Lekarstwo tedy gratis oświadcza mu z duszy.
Pan Ogierowicz, nie w ciemię go bito.
„Mam — rzecze — uczciwszy uszy —
Sprośny wrzód, który się zakradł pod kopyto".
„Nie troszcz się, moje dziecię, jest — pan medyk powie —
Skutecznych leków wzrosła moja sława,
Rozkażemy natychmiast ustąpić wrzodowi
I cyrulictwo bowiem jest moja zabawa".
Tymczasem z tyłu zachodzi,
Rzekomo nogę ogląda, a do brzucha godzi.
Zwąchał koś i nie chcąc tego czekać losu,
Podnosząc nogę ochotnie,
Z całej siły jak go grzmotnie! //
k. 19 Z paszczy narobił bigosu.
— Aj, aj — zawył wilk — jakżem głupszy jest od osła,
Chciałem się bawić zielnikiem,
Będąc z natury rzeźnikiem.
Niech by każdy pilnował swojego rzemiosła.

Pielgrzym i osioł

Kupiwszy materklasów i wiatru i dymu,
Powracał jeden łajdak na osiołku z Rzymu.
A upatrzywszy murawę
Puścił swe bydlę na trawę.
Nie trza było siwosza na powtórki prosić.
Wytarzał się, otrząsnął, potem sobie bryknął,
Wierzgnął, przytnął, chrapnął, ryknął,
Potem zaczął za dwóch kosić.
Wtem się z lasu ukazał zbójecki ochotnik.

„Uciekajmy — rzekł pielgrzym. — Czemu — rzecze
psotnik —
Alboż mnie to tam praca podwójna ma czekać?
„Prawda, że nie“, rzekł pielgrzym i począł uciekać. //

Mysz, kot i kogut

k. 19a

Coby to była za szkoda,
O mało nie zginęła jedna myszka młoda,
Szczera, prosta, niewinna; przypadek ją zbawił;
To, co ona swej matce, ja wam będę prawił.
„Rzuciwszy naszych kryjówek głębiny
Dopadłam jednej zielonej równiny,
Dyrdając, jako szczurek, kiedy sadło śledzi,
Patrzę, aliści dwoje zwierząt siedzi:
Jeden z nich trochę dalej z milczeniem przystojnym
Łagodny i uniżony;
Drugi zaś zdał mi się być bardzo niespokojny,
W żółtym bocie, z ostrogą, chodził napuszony,
Ogon zadarł do góry,
Lśniącymi błyskał pióry,
Głos przeraźliwy, na łbie mięsa kawał,
Jak gdyby mu kto powykrawał.
Ręce miał, którymi się po bokach śmigał,
Albo na powierzchu dźwigał. //
Ja lubo z łaski boskiej dosyć jestem śmiała, k. 20
Ażem mu srodze naklęła.
Bo mnie z strachu drżączka wzięła,
Jak się wziął tłuć z tartasem, obrzydły krzykała.
Uciekłam do jamy.
Bez niego była bym się z zwierzątkiem poznała,
Co kożuszek z ogonkiem ma tak jak my mamy,
Minka jego nienadęta —
Dziwnie mi się z skromnego wejrzenia spodobał;
Jak nasze taką samą robotą ma uszka,

Coś go w nie ukąsiło, bo się łapką skrobał.
Szłam go poiskać, lecz mi zabronił ten drugi
Tej przyjacielskiej usługi,
Kiedy nagłego narobił łoskotu
Krzyknąwszy na mnie z gniewem: kto tu, kto tu?
„Stój — rzecze matka — córko moja luba,
Aż mrowie przechodzi po mnie, //
k. 20a Wiesz li jak się ten zowie, co tak siedział skromnie?
Kot bestyja, rodzaju naszego zguba.
Ten drugi, był to kogut. Groźba jego pusta.
I przyjdą może te czasy,
Że z jego ciała będziem jeść frykasy,
A zaś kot — może nas schrusta.
Strzeż się tego skromnisia, proszę cię jedynie
I tę zdrową naukę w swej pamięci zapisz:
Nie sądź nikogo po minie,
Bo się w sądzeniu poszkapisz".

ALEGORIA KNIAŹNINA

Herkules młody

Herkules lata przebiegłszy dziecinne,
Na pierwszym stanął życia swego progu,
Duch mając czysty, a serce niewinne,
Próżen wszelkiego nałogu. //

k. 21 Długo się ważył i mocował z sobą,
Jakowej naprzód chwycić się miał drogi:
Czy tej, co kwitła świeżą róż ozdobą,
Czy owej gdzie cierń i głogi?

Powab go pierwszy za serce porywał,
Powab, za którą leci młodość wielu:
Lecz od tej drogi jeszcze się wstrzymywał —
Nie widział bowiem jej celu.

Odstręczał drugiej tor rzadki, zarosły,
Który tam dusze prowadzi wspaniałe,
Gdzie zdala świeci wierzchołek wyniosły:
Chciał on zobaczyć tę skałę.

Między ponętą a wstrętem wrzucone
Wątpliwe myśli gdy młodzieńca ważą,
Aż idąc razem i k niemu zwrócone
Dwie się boginie ukażą.

Jedna w przyrodnej czci godna okrasie:
Swobodny umysł, twarz jej znakomita,
Wzięła wstyd oczu i przystojność na się,
Szatą do ziemi przykryta. //

Druga wykrętów pełna i przysady, k. 21a
Bieleje piękno po rozkosznym ciele,
Wzniósłszy ramiona rozwlekała ślady,
Rażąc oczyma zbyt śmiele.

„Oj ty — zawoła — najszczęśliwszy z ludzi,
Cóż to cię trapi, słodki buś przynoszę.
Jakaż cię bojaźń wątpliwością trudzi?
Same przed tobą rozkosze.

Widzisz tę drogę kwiatami usłaną,
Młodości twojej niechaj będzie torem,
Żadne ci trudy w głowie nie powstaną
I nic nie pójdzie uporem.

Co tylko lubość i rozrywkę sprawi,
Wszystkiego, ręczę, użyjesz obficie:
Co tylko przykrość i niesmak wystawi
Wolne od tego dam życie.

Postrach cię żadnej nie przerazi wojny,
Ani snu przerwie głos trąby, szczęk broni.
Na miękkim łożu ty uśniesz spokojnie,
A rozkosz zewsząd osłoni. //

k. 22 Na co wiek tracić bez tego niedługi,
Użyć go raczej, kiedy można użyć.
Porzuć te trudy, starania, przysługi —
Świat ci bez tego ma służyć".

Dopieroż druga, której imię cnota:
„Młodzieńcze — rzekła — zacnie urodzony,
Z oczu coś twoja wróży nam ochota,
Słuchaj, coć powiem z mej strony.

Rozważ na jakie natrafiłeś wieki,
Co się z ojczyzną twoją teraz dzieje,
W tobie pomocy wyglądają Greki —
Trzeba ich ziścić nadzieje.

Tu drży przed hydrą słabość i pokora,
Tam dzik pustoszy, ówdzie lew wybiega,
Stąd grozi zgubą od trzech ciał potwora —
Naród straszydłom ulega.

Nie wonne kwiaty, ani puch łabędzi,
Mają cię zbroić do męstwa i sławy;
Jeśli myśl ciebie bohaterska pędzi —
Niewieście rzucaj zabawy. //

k. 22a Widzisz tę górę? Ku niebu się wznosi,
Tymi cierniami drzeć się na nią trzeba.
Tam na wierzchołku sława cię ogłosi,
A stamtąd bliżej do nieba".

Rzekła i jasnym promieniem zniknęła.
Chwycił się za nią młodzian zapalony
I aż tam zaszedł przez szlachetne dzieła,
Gdzie wiecznej dostał korony.

ZIMOROWICA

Oda „Do Słońca"

Niebieskie oko, klejnocie jedyny,
Lampo gorąca wyniosłej krainy,
Ojcze gwiazd jasnych, ty skoro świt mglisty,
Poczniesz rozpalać kaganiec ognisty
Natychmiast z łoża ramiona perłowe,
Podniósłszy oczy szczero szafirowe
Na świat obracasz; a potem gdy z góry
Poczniesz rozpuszczać rzęsiste kędziory //
Odległej ziemi zdarłszy nocną larwę, k. 23
Dajesz blask dzienny i pozorną barwę.
Przez ciebie drzewa z liści ogolone
Rozpościerają warkocze zielone.
Pola odarte biorą na się szaty,
Zewsząd utkane rozlicznymi kwiaty.
Przez ciebie lato nasycone rosy
Gotuje bujne oraczowi kłosy.
Jesień owocem mnogim wzbogacona,
W owoc i w smaczne obfituje grona.
Gdy zaś najniższym pokazujesz biegiem,
Akwila z srebrnym wylatuje śniegiem,
Rzeki porywcze upornie hamuje,
Mosty na wodach głębokich buduje. // k. 23a
Tobie nie rolę, nie żyzne pasieki,
Ja twój chowaniec daję do opieki,
Ani cię proszę, byś na mej winnicy
Rozkosznej, trunek dowarzał w macicy,

Lecz żądam, abym stanął tam swym czołem,
Gdzie ty rysujesz niebo świetnym kołem.
Ażeby słychać było moje hymny,
I skąd Boreas wylatuje zimny,
I gdzie z zarania rumianymi usty,
Oświecasz Euksin i Determan pusty;
I gdzie pozbywszy południowej cery
Z twarzy, ostatnie patrzysz na Ibery.

SZYMONOWICA

Sielanka 14

Pomarlica

Wonton

Późna rada po szkodzie. Przyjdzie odżałować
Wszystkiego, a na lepszą dolę się zachować. //
k. 24 I o czym innym myśleć. Już was proste pieśni,
Bóg żegnaj, bóg was żegnaj, satyrowie leśni.
Was nimfy, was pasterze. Już więcej Wontona
Nie ogląda drużyna w kupę zgromadzona.
Zostańcie tu ucieszne moje krotochwile,
Zostańcie me zabawy, me spokojne chwile.
Ciebie, piszczałko moja, niech ma ten dąb suchy.
Minęło to, że przez cię kraj ten nie był głuchy.
Wszystkie dobrze, wszystkie cię lasy słuchiwały.
Do ciebie się pagórki wszystkie odzywały.
O pagórki! Już po was nie będzie ryczało,
Bydło moje, nie będzie traw waszych deptało.
Darmo przezorny purze lejesz hojne zdroje,
Już nie będą pijały z ciebie woły moje.
O woły! Pracą moją pilnie wypasione,
Serce mi się rozsiada, gdy na was wspomnione, //
k. 24a Kiedyście upadały, kiedyście zdychały,
A ratunku żadnego zioła nie dawały.

Samem nad wami stawał, samem was podwadzał,
A żal mi dobrze z głowy oczu nie wysadzał.
Już się nie będę chełpił pięknymi nabiały:
Wszystkieście moje krowy, wszystkie pozdychały.
Wedle was i cieliczki padły i ciołacy,
Wszystkich psi jedli, wszystkich jedli grubi ptacy.
Tak więc wicher obali w borze sosny całe,
Że i chrusty i drewka nie zostaną małe.
Wilcy, coście obory moje wojowali,
Coście mię w polach, coście mię w lasach kradali,
Przymierze ze mną macie. Ani tajne doły,
Ani wam będą bronić przystępu okoły.
Bezpiecznie nadbiegajcie, mała tu nadzieja:
Pustki i najchytrszego omylą złodzieja. //
O psi, o drużna moja, o straży stateczna. k. 25
Leżcie i śpijcie, żadna trwoga niebezpieczna
Nie zbudzi was. Już nie masz czuć około czego:
I zamku nie strzegają żołnierze pustego.

Rosa dziś rano padła, trawy otrzeźwiały,
A mnie się oczy łzami tylko nie zalały.
Z rosą pasza najlepsza, lecz trudno w tej mierze
Poradzić, kiedy sam bóg ręką swą zabierze.
Leżą łąki zielone, okiem nieprzejrzane,
Stoją stogi sian wonnych w pogodę zebrane.
Cóż po tym? Kiedy nie masz, ktoby zażył tego,
Nie masz cieliczek moich, nie masz stadka mego!
Najlepiej w świat z oczyma. Potrzeba dać pole
Żalowi: mniej to boli, co w oczy nie kole.
Zostańcie piękne łąki, już więcej na wasze
Pasterz Wonton bydeł swych nie pogoni pasze. //
Wonton nie pasterz. Już was kosą swą nie zatnie. k. 25a
Żegnam was, i już was tu zostawiam ostatnie.
I ty bracie, bądź łaskaw, a jeśliś co chęci
Mojej zaznał, niech będę u ciebie w pamięci.

Narzekalnice czyli pasterki nad grobem Filidy

Pasterka I

Chlorys Nimfa młodziuchna kiedy wieńce wiła
Z barwinku, żałobliwie westchnąwszy mówiła:
— Gdzie teraz owe czasy, moja złota Fili,
Kiedyśmy wonne wieńce na tej łące wili,
A satyrowie dzicy pod zielonym gajem,
Rogi i piersi nagie otoczywszy majem,
Grali nam na multankach. Tyś im, me kochanie,
Darowała wianeczek za takowe granie. //
k. 26 Oni jakoby wieszczy będąc twego końca,
Grali ku twej uciesze do zachodu słońca.
Jeszcze wieniec nie uwiądł, któryś ty uwiła,
Tyś zwiędła, tyś się prędzej nad kwiat odmieniła.

Pasterka III

Jako robotny kosiarz, kiedy pośród lata
Ostrym żelazem trawę zarosłą umiata,
Roni rozkwitłe włosy ogolona łąka,
A stal się posykując dalej głośno brząka;
Jeśli tam gdzie konwalia pędy przy dolinie
Wynika, a nie znać jej w pospolitym gminie
Zielska niepoczesnego, prędko kosiarz tęgi
Przejmie śmiertelną stalą jej panieńskie kręgi.
Tam ona omdlewając rozpuszcza swą kosę
Hojną z wnętrzności lejąc wytoczoną rosę.
Tak Filis, śliczna Filis, duszy mej kochanie,
Kiedy nas dosięgało powszechne karanie, //
k. 26a Śmiertelnego upadku, prawie od poranku
Płacząc i narzekając rzewnie bez ustanku,

Żegnała ostatecznie panny i panice,
A śmierć z nienagła patrząc na usta dziewice
Godne lat wiekuistych ludziom jej zajrzała,
Że nici dożywotnie natychmiast przerwała.

Pasterka IV

Ja łzami grobu twego oblewać nie będę
Filido, lecz na nowe pieśni się zdobędę,
Którymi skrzydłych członków śmiertelne zewłoki
I ducha niewinnego zniosę pod obłoki.
Mocno ja bowiem ufam i prawdziwie tuszę,
Że twą niepokalaną w ciele czystym duszę,
Mieszkańcy wiekuiści niebieskiego dworu,
Dawno do anielskiego przenieśli taboru.
Ciało wstydliwe chociaż loch ogarnął marny,
Okuty z wierzchu tylko rozkwitłymi darny, //
Przecie, jeśli bóg zdarzy, kosteczki dziewicze, k. 27
Za czasem oblekłszy się w własności słowicze,
Wypuszczą skrzydła z barków, a z porosłej skóry,
Zewsząd górnolotnymi otoczą się pióry,
Którymi, gdy wylecisz nad grobowiec zimny,
Będziesz wytwarzać bogu słodkomowne hymny.
Będziesz od tego słuchu nosić nasze modły,
Aby zapały gniewu bożego ochłodły.

// POTYCZKA HORACJUSZÓW I KURIACJUSZÓW k. 28

(z Liwiusza)

Zawarłszy przymierze, podług umowy, biorą się potrójni młodzieńcy do broni; z obu stron zachęcają ich swoi, mówiąc, że bogowie domowi, ojczyzna, rodzice, ile pozostało obywateli w domu, ile jest w wojsku, wszyscy ich broni, wszyscy ich zawierzają rękom, a oni dzielni i włas-

nym zapałem, i pełni zachęcających głosów, występują wśród placu między dwoma wojskami.

Z obu stron osiadły przed obozami wojska, więcej od obecnego niebezpieczeństwa jak od troskliwości, wolne. Chodziło bowiem o panowanie, powierzone odwadze i szczęściu tak małej liczby. Dlatego umysły ich natężone i niepewne, najokropniejsze, najmniej miłe widowisko całkiem zajmuje.

Znak jest dany: nacierający orężem potrójni młodzieńcy, jakby dwa szyki i dusze wojsk wielkich spotykają się. Ani tym ani tamtym własne niebezpieczeństwo, lecz publiczne panowanie lub służba staje na myśli, i że odtąd takim będzie los ojczyzny jakim go zdziałają. Jak tylko za
k.28a pierwszym uderzeniem szczęk wydały // bronie i migające się zajaśniały miecze, niezmierna okropność przeraziła widzów, a gdy się na żadną stronę nie nakłaniała nadzieja, drętwieje ich głos i oddech.

Gdy się znowu zwarli i gdy już nie tylko poruszenie ciała i machanie nagłe pocisków i broni, ale blizny i krew widzieć się dały, dwaj Rzymianie, jeden na drugiego, zraniwszy trzech Albańczyków, konający polegli. Na których upadek gdy wykrzyknęło radosne wojsko albańskie, rzymskie legie, już cała nadzieja, nie przecież jednak opuściła troskliwość: bledną o los jednego, którego trzej Kuriacjuszowie obstąpili.

Przypadkiem był on nieranny, lecz jako sam wszystkim nierówny, tak każdemu z osobna groźny. Więc by podzielił potyczkę wziął się do ucieczki, myśląc, że gonić go będą ile
k. 29 każdemu zranione pozwoli ciało. // Już o niejaką przestrzeń od miejsca, gdzie się spotykano ubiegł, gdy w tył spoglądając widział z dala jednego od drugiego za sobą goniących, pierwszego przecież niezbyt od siebie oddalonego. Na tego z wielkim pędem zwraca się, a gdy wojsko albańskie woła na Kuriacjuszów, by śpieszyli na pomoc bratu, już Horacjusz zabiwszy nieprzyjaciela, zwycięsko na drugą dąży

potyczkę. Wtedy wrzaskiem, jakiemu powód daje niespodziewana pomyślność, Rzymianie wspierają żołnierza swego, a on ukończyć potyczkę śpieszy. Wprzód więc nim trzeci, co nie był daleko, mógł go dojść, i drugiego zabija Kuriacjusza. Już równi bronią pojedyńczą pozostali, lecz ani nadzieją, ani siłami równi; jednego nietknięte żelazem ciało i podwójne zwycięstwo straszliwym w potyczce z trzecim stawiało, drugi osłabione bliznami, zmordowane biegiem ciągnąc ciało, już zwyciężony pobojem braci, zwycięskiemu ofiarą nadstawia się nieprzyjacielowi. Ani to potyczką było. // Triumfujący Rzymianin — dwóch, rzecze, poświęciłem k. 29a braterskim cieniom, trzeciego — przyczynie tej wojny, by Rzymianin nad Albańczykiem panował, poświęcę.

Zaledwie broń trzymać mogącemu, miecz z góry w szyję utapia i leżącego obnaża. Rzymianie wśród zwycięskich okrzyków Horacjusza przyjmują z tym większą radością im bliższą obawy rzecz ich była.

Potem do pogrzebu swoich z nierównym zwracają się umysłem. Jednych bowiem wzrosło panowanie, drudzy w obcą wpadli podległość.

1820—1821.

// WYWOŁANIA SYLLI k. 30

(Z Waleriusza Maksyma X.9)

Syllę ani chwalić ani ganić nikt dosyć nie potrafi, ponieważ ludowi rzymskiemu zwycięstwami Scypiona, srogością Hanibala przypominał. Chwalebnie bowiem obroniwszy powagę szlachty, okrutnie całe miasto i wszelkie Włoch części potokami krwi obywatelskiej zalał. Cztery legie przeciwnej strony, co jego zawierzyły słowu, w publicznym budynku, który się na polu marsowym znajdował, nadaremnie miłosierdzia błagające, wyrżnąć kazał, których żałosne skargi trwogą przerażone usłyszało miasto. Poszarpane żelazem ciała, Tyber, niecierpliwy takiego ciężaru, na

skrwawionych unieść musiał wodach. Pięć tysięcy Prenestejczyków, za nadzieją ocalenia daną im przez Cetegusa, gdy wyszli z murów i broń rzuciwszy padli błagając na
k. 30a ziemię, wyrżnąć natychmiast, a ciała ich // po polu rozrzucić kazał. Cztery tysiące siedemset obywateli srogiego wywołania wyrokiem zamordowanych w rejestrach publicznych chciał mieć zapisane; znać by pamięć tak pięknego nie zaginęła czynu.

Nie przestając na tym, że się srożył przeciwko tym, co się bronią z nim różnili, nawet spokojnych obywateli, dla ich bogactw, przez donosicieli wyszukanych, do liczby wywołanych przyłączył. Dobył nawet miecza przeciwko kobietom, jak gdyby nie dość nasycony [*był*] mężów zabójstwem. I to także niepojętej srogości oznaką było, że ucięte głowy, nie tylko postać, ale jeszcze nieco ducha zachowujące, przynosić sobie kazał, by nimi, kiedy ust nie mógł, oczy napasł. Jakżeż srogo obszedł się z Markiem Mariuszem pretorem, którego od motłochu aż do grobowca Lutacjuszów rodziny,
k. 31 przywleczonego // nie pierwej życia pozbawił, aż mu oczy wyłupił i wszystkie części ciała połamał.

Zaledwie podobną do wiary rzecz opowiadać zdaje się, ale on także Marka Pletoriusza, że na widok męczarni Mariusza padł bez duszy, natychmiast sam zabił. Nowy miłosierdzia pogromca, u którego niechętnie widzieć zbrodnię, było zbrodnię popełniać. Lecz czy umarłych cieniom przynajmniej przebaczył? Bynajmniej! Albowiem P. Mariusza, którego chociaż potem nieprzyjaciel, kwestorem przecież bywał, odkopane popioły w wodach Anienu rozproszył. I tymi to czynami mniemał, że dostąpi nazwiska szczęśliwego. //

k. 31a

Galba

(Z 49 księgi „Historii" Tacyta)

Taki był koniec Serwiusza Galby w 73 roku życia, który pomyślnie pięciu cesarzów przetrwał panowanie szczęśliwy cudzym, jak własnym rządem. Starożytny był ród jego,

wielkie dostatki, rozum mierny, raczej bezwystępny niż cnotliwy, nie gardził ani poszukiwał sławy. Cudzego majątku nie chciwy, swego oszczędny, publicznego skąpy, znosił bez przykrości cnoty przyjaciół i wyzwoleńców swoich, kiedy trafiał na dobrych, złych zaś cierpiał z niebezpieczną niewiadomością. Ale urodzenie jego i nieszczęście czasów takiej gnuśności imię mądrości nadały. W mocy wieku kwitnął sławą wojenną w wojnie z Germanami. Prokonsul, Afryką pomiarkowanie, w starości głębszą Hiszpanią, z równą rządził sprawiedliwością. // Wyższym zdawał k. 32
się nad prywatnego póki nim być nie przestał, i za powszechnym zdaniem godny państwa, gdyby nie był panował.

// Sąd i śmierć Marii Stuart królowej Szkockiej. Wyją- k. 32a
tek z historii Anglii X. A. N. Jodłowskiego.

Czterdziestu sędziów wysadzonych na tę sprawę przyszło do zamku. [72]

LUDWIKA OSIŃSKIEGO

Sędziowie!

Tak są liczne i prawie codzienne w życiu człowieka nieprzewidziane zdarzenia, ślepym kierowane losem, że mnie samemu, żadnym obowiązkiem do urzędowych sądowniczych rozpraw nie powołanemu, w krótkim czasu przeciągu powtórnie już stawać przychodzi w obronie takiego czynu, do którego wola i rozmyślność działającego ani wpływa, ani wpływać mogła.

Chlubne jest dla mnie zaufanie przytomnego tu pułkownika Siemianowskiego, oddającego mi swojej niewinności obronę, bo śmiem sobie pochlebiać, że ani on chciałby rzeczy niesłusznych żądać ode mnie, ani ja, bez wewnętrznego przeświadczenia, odważyłbym się stanąć przed wami.

Nie zastrasza bynajmniej ani obrońcy ani broniącego ta księga praw w rękach waszych, dostojni sędziowie, złożona. Karze ona zbrodnie, lecz nie przypadkowe nieszczęścia,

i kiedy los dziwaczny rzuca na nieszczęśliwego smutne pozory winy, kiedy częstokroć spokojne sumienie cierpieć musi od prześladującej opinii, ta jeszcze pozostaje ucieczka, ta nieprzełamana tarcza, aby w tej świątyni sprawiedliwości nie tylko obawę kary oddalić, ale całą pociechę nieskażone-
k. 33 go honoru w głośnym usprawiedliwieniu // odzyskać.

Słyszeliście dopiero, najszacowniejsi sędziowie, czytane przez W. kapitana Rapportera wszystkie wywody słowne, wszystkie śledzenia ze strony rządu i prawa, całą relację sprawy, cały stan rzeczy. Jest to jedyny akt oskarżenia w imieniu sprawiedliwości przeciw W. pułkownikowi Siemianowskiemu. Obrońca jego żądać będzie cierpliwości wysokiego sądu, gdy z obowiązku swego cały ten nieszczęśliwy wypadek, we wszystkich szczegółach opowiedzieć musi. Szczególną to jest cechą niewinności właściwą, że broniący się ani chce ani potrzebuje w opowiadaniu czynu różnić się od tego, co przed nim rzecz sama, albo, prawo i prawda powiadały.

Dnia 3 grudnia roku zeszłego 1809, pułk drugi piechoty francusko-galicyjskiej, pod dowództwem swego pułkownika W. Euzebiego Siemianowskiego, wykomenderowany został dla uczynienia miłej sercu Polaka uroczystości, koronacji cesarza Francuzów. W tenże sam dzień około południa (czas bowiem i miejsce nie jest w żadnym z wywodów słownych z należytą dokładnością oznaczone), na Krakowskim przedmieściu, gdy dla przedłużenia linii z trzech szeregów dwa formowano, żołnierz z tego pułku, z batalionu 2 kompanii 1 fizylierów nazwiskiem Paweł Orczykowski, nie znający dobrze musztry, zamiast z trzeciego szeregu wstąpić w drugi, wyszedł przed front, i od nadjeżdżającego na niespokojnym koniu pułkownika, przypadkiem szpadą ugodzony został. Po zadanym razie rychła śmierć nastąpiła. //

// WZORY LISTÓW k. 34

List Ig. Krasickiego do X z powinszowaniem Nowego Roku

Rok się stary kończy, nowy zaczyna,
Zatem powinszowań bez końca.

Żyj lata matuzalowe,
Albo przynajmniej połowę,
A choćby ćwierć dla igraszki,
Dwieście lat i to nie fraszki.

Jeżeli koncept nienajwyborniejszy, życzenie uprzejme. Proszę je tym sercem przyjąć, którym pisane i zachować mię w szanownej przyjaźni. //

// List pani Sevigne do pani Coulange k. 34a

Donoszę ci rzecz najdziwniejszą, najniepodobniejszą, najosobliwszą, najcudniejszą, najznamienitszą, najgłośniejszą, najniesłychańszą, najszczególniejszą, najniepospolitszą, najmniej do wiary podobną, najnieprzewidziańszą, największą, najrzadszą, najpospolitszą, najświetniejszą, najskrytszą do dziś dnia, najgodniejszą zazdrości, na koniec rzecz, której tylko jeden przykład znajdujemy w zeszłych wiekach, jeszcze ten przykład nie jest ze wszystkim stosowny; rzecz, której nie możemy wierzyć w Paryżu, jakżeby jej wierzono w Lionie, rzecz, na którą wszyscy gwałtu wołają, rzecz, która napełnia radością panią de Roban i panią de Hotuille, rzecz na koniec, co się stanie // w niedzielę, a która k. 35
może w poniedziałek zrobioną nie będzie, rzecz, którą widzący mniemać będą, iż cierpią zaćmienie. Nie mogę wziąć na siebie bym Ci powiedziała. Zgadnij ją, daję ci do trzech razy. I cóż, trzeba ci więc ją powiedzieć. Pan de Logane żeni się w niedzielę w Luwrze, zgadnij z kim? Daję do 4, daję ci do 10, daję ci do 100 razy. (Pani de Coulange mówi): A toż ciężka rzecz do zgadnienia, jest to pani de la

Valior — bynajmniej, wielmożna pani. Jest więc panna de Ber. — Bynajmniej, wielka z ciebie wieśniaczka. Ach, w rzeczy samej, jakieśmy prostaki, mówię, jest to pani de Collurt — jeszcze mniej. Trzeba na koniec ci powiedzieć. Żeni
k. 35a się w niedzielę // w Luwrze, z pozwoleniem królewskim z panną de . . . z panną, zgadnij mię, żeni się z panną córką nieboszczyka brata królewskiego, z panną wnuczką Henryka IV, z panną d'Eu, z panną de Donbs, z panną de Montpansier, z panną d'Orlean, z panną stryjeczną córką króla, z panną przeznaczoną do tronu, z panną jedynie godną we Francji ręki brata królewskiego.

Otóż piękny przedmiot do rozmowy, jeżeli będziesz krzyczeć, że i to nie jest prawdą, że żartujemy z ciebie, ale że ten żart nie jest pocieszny i nawet dość niesmaczny, na koniec jeżeli nas swarzyć będziesz, znajdziemy, że to nie bez przyczyny czynisz; myśmy to samo robili.

Bywaj zdrowa, listy przez dzisiejszą pocztę dadzą ci poznać czy mówimy prawdę lub nie.

k. 36 **// List księcia Lotaryńskiego, który umierając napisał do szwagra swego Leopolda cesarza.**

Byłbym Insbruk porzucił dla odebrania rozkazów twoich, lecz większy pan woła mnie. Idę zdać mu rachunek z życia, które tobie poświęciłem. Proszę jak najpokorniej waszej cesarsko-królewskiej mości, byś pamiętał o żonie mojej, która go z bliska dotyka, o dzieciach bez majątku i o poddanych w ucisku. [73]

MATERIE NAUK W SZKOLE AKADEMICKIEJ KOWIEŃSKIEJ

z roku 1820 na 1821
dawanych, na publiczny przedwakacyjny egzamin zebrane.[74]

KLASA III PIERWSZOLETNICH k. 40

Z gramatyki

Część ta gramatyki uważa mowę wewnętrznie jako obraz myśli, stąd uczniowie, zacząwszy od szczególnych wyrazów i wymieniwszy ich rozmaite stosownie do rozmaitych znaczeń nazwania; objaśniwszy trudniejsze; przeszli nareszcie do zdań czyli pewnego zbioru wyrazów zależnych od siebie i stanowiących mowę zrozumiałą. Dla poznania wewnętrznego takowej mowy, trzeba poznać naprzód **myśl**: stąd o myśli — wyobrażeniach koniecznie w skład myśli wchodzących — sądzie — zdaniu i jego rozmaitych gatunkach; powtóre znać **przypadki**, stąd o przypadkach — Do czego służą? Jakie znaczą okoliczności? Po trzecie zrozumieć **postaci**: co one są właściwie? Ile jest główniejszych? Następnie od myśli przechodzą do dźwięków zewnętrznych czyli wyrazów; spostrzegamy, iż te muszą jedne względem drugich pewnym ulegać odmianom. Zależy to albo od wyobrażeń — Składnia szyku — Zgody — albo od samych wyrazów bez względu na wyobrażenia. — Składnia rządu — kończy gramatykę; nauka o wierszopistwie zewnętrznie uważanym w obudwu językach; jako to u Polaków — liczba zgłosek — średniówka, rymy — u Łacinników o miarach i ich układzie.

k. 40a // Dla jaśniejszego pojęcia prawideł tyczących się wierszopistwa, jako też dla wprawy w deklamację, uczono się na pamięć wierszy z Kochanowskiego Jana, Krasickiego, Zimorowicza etc.

Tłumaczenie: Wypisy na klasę — Życie Trazybula i Epaminondy z Korneliusza Neposa.

Z historii starożytnej

Wstęp. Wyobrażenie tej nauki — jej cel. — Rozmaite podziały pod względem czasu, miejsca, osób etc. Nauki pomocnicze; najgłówniejsze z nich: **Chronologia** czym się zajmuje, jakie ma właściwe wyrazy; Geografia starożytna — jej cel i potrzeba.

Dzieje starożytne narodów wschodnich. Opisanie geograficzne Azji, Afryki i Europy starożytnej; wyliczenie w tych częściach świata znajomych w starożytności narodów, miast znakomitych etc. Powstanie monarchii Asyryjskiej — rządy sławniejszych panujących. Podział na trzy osobne państwa: dzieje każdego z nich w szczególności. Powstanie — dzieje i upadek monarchii Perskiej.

Dzieje Grecji starożytnej. Opisanie geograficzne krajów, z których się składa Grecja. Stan ludów pelasgińskich i heleńskich w pierwszych czasach Grecji. Wpływ Feników. Założenie miast i królestw — wojna trojańska, jej skutki. Rozwijanie się rodu greckiego — osady. Wojna perska pierwsza i druga. Skutki tych wojen. Ostateczne urządzenie się Grecji. Cywilizacja, nauki, sztuki, obyczaje, handel.[75]

Uczniowie pokażą własne krajobrazy państw starożytnych.

Z nauki moralnej

Nauka moralna na tę klasę do następujących ogranicza się pytań: Co jest obcowanie? Wielorakie? Od czego zależy przyjemność lub nieprzyjemność w obcowaniu? Postępki przystojne i nieprzystojne.

MATERYE NAUK

W SZKOLE AKADEMICKIEY

KOWIENSKIEY

z Roku 1820 na 1821.

DAWANYCH,

NA PUBLICZNY PRZEDWAKACYYNY EXAMEN

ZEBRANE

W WILNIE

w Drukarni XX. Missyonarzy przy Kościele S. Kazimierza.

Zeszyt 4, karta 37. Strona tytułowa programu egzaminów 1821 r. z uwagami B. Giedymina.

Z retoryki

Rzut oka na utworzenie się mowy ustnej i pisanej. Różnica między mówieniem zrozumiałym, które jest celem prawideł gramatycznych, i przyjemnym, o którym traktuje retoryka. **Mowa przyjemna uważana zewnętrznie.** O wyrazach: ich wyborze i użyciu. O wyrażeniach: przymioty wyrażeń. Okres i podział okresu, przymioty, prawidła. O stylu pełnym, ucinkowym, harmonijnym. **Mowa przyjemna uważana wewnętrznie.** O wyrazach względnie do wyobrażeń. O wyrażeniach względnie do myśli. Myśl mocna, czuła, delikatna etc. O stylu prostym, średnim, górnym. Prawidła każdego w szczególności. O gatunkach mowy należących do stylu prostego. Rozmowa potoczna, list właściwy. Opowiadanie dydaktyczne. Opowiadanie historyczne. **Mowa uważana pod tym względem ile się podoba a razem przekonywa i wzrusza,** czyli właściwa **wymowa.** Wyobrażenie wymowy i mówcy. Retoryka, jej cel, pożytki i układ. O mowie wymownej, czyli krasomówczej w ogólności. Wstęp, założenie, podział, dowodzenie, część patetyczna, domówienie.

Uczono się na pamięć jako przykładów do prawideł o stylu listów Krasickiego, Pliniusza etc. Do wymowy — wyjątków z Cycerona tudzież z ojczystych: Skargi, Stanisława Potockiego, Kicińskiego, Ludwika Osińskiego etc.

Tłumaczenie: Życie Lizandra, Hanibala, Eumenesa, Agesiliusza, Alcybiadesa z Neposa. Wyjątki z rozprawy Cycerona „Orator". Wykładano z przemian Owidiusza X. I.[76]

Ćwiczenia polskie. Uczniowie pierwszoletni w ostatnich miesiącach roku idącego pisali w podanej ustnie treści bajki i opowiadania, drugoletni zaś w ciągu roku ćwiczyli się w pisaniu listów, rozmów, opowiadań dydaktycznych, historycznych etc. //

k. 41a **Łacińskie.** Tak pierwsi jak i drugoletni przekładali z polskiego na łacińskie różne wyjątki z historii Rzymskiej. [77]

Z historii starożytnej

Dzieje Rzymskie. Bajeczne podania o przybyciu Trojan do Italii, o królach Albańskich, Romulu i pierwszych królach rzymskich. Co o tych podaniach rozumieć należy i jakie są podobniejsze do prawdy względem początku Rzymian mniemania. Wygnanie królów. Stan Rzymu w pierwszych czasach rzeczypospolitej. Urządzenie się wewnętrzne. Początki wybijania się plebejów spod przemocy kasty patrycjuszów. Wojna z Gallami. Stan Włoch. Wojny samnickie, z Pirrem. Stan Rzymu. Odmiany wielkie w konstytucji wewnętrznej, obyczajach i sposobie myślenia Rzymian. Dalsze zabory na trzech częściach świata. Usiłowania Grakchów. Przewaga arystokracji. Pierwsza wojna domowa i wdarcie się Sylli. Pierwszy triumwirat. Państwo rzymskie przechodzi na zawsze pod rząd samowładny. Przyczyny tych wielkich zmian. Polityka pierwszych samowładców.

Z prawa przyrodzonego

Co jest prawo w najogólniejszym znaczeniu? Prawo służące człowiekowi ilorako się dzieli? Wyobrażenie prawa przyrodzonego. O potrzebach i siłach ludzkich. Wypływające stąd należytości i powinności przyrodzone. Własność, wolność, sprawiedliwość. O ugodzie i warunkach ważnej ugody. O religii przyrodzonej. //

k. 42 KLASA IV PIERWSZOLETNICH

Z retoryki

Rozważając dalej istotę mowy ludzkiej postrzegamy w niej naprzód tę własność, iż wyobrażenia, a za nimi wyrazy mogą się rozmaicie szykować, tudzież, iż kilka różnych

wyobrażeń oznacza się jednym wyrazem. Stąd wypływają osobliwości, czyli postaci właściwe i tropy. Nadto myśl nasza, a zatem i mowa doświadcza wielkich odmian od namiętności uczuć i imaginacji, stąd postaci myślne. Uczniowie główniejsze figury w obu rodzajach wymienią; przytoczą do każdej z osobna przykłady i nareszcie okażą pożytek z nauki o figurach krasomówczych.

Co do mowy, której ogólny rys w niższej klasie już był pojęty, tu się po szczegółach jej rodzaje: paradny sądowy, kaznodziejski, pochwalny — przebiegają z dołączeniem krótkiej tak całej wymowy, jako też każdego rodzaju; historii: wyliczeniem mówców sławniejszych starożytnych i nowoczesnych, tudzież krytycznym ich dzieł ocenieniem.

Z historii powszechnej

Dzieje cesarstwa Rzymskiego: rozmaite zmiany w jego wewnętrznym stanie i położeniu względem obcych narodów od Augusta do Konstantyna W. Rozszerzenie się chrystianizmu, wpływ jego na stan ówczesny ludzkości. Podział państwa na wschodnie i zachodnie. Zagony i osady barbarzyńców. Wzniesienie potęgi arabskiej na Wschodzie. Przewaga Franków na Zachodzie i wskrzeszenie cesarstwa przez Karola W.[78] Ogólne porównanie związku zachodniego chrześcijan ze wschodnim Arabów. System feudalny. Wpływ Normandów, wojny krzyżowe i wpływ ich na Europę. Upadek cesarstwa na Wschodzie. Stan państw chrześcijańskich na Zachodzie. // Rozerwanie się kościoła Rzymskiego. Reformy — ich wpływ na rządy i obyczaje ludów. Dzieje szczególnych państw znanego świata aż do rewolucji Francuskiej. k. 42a

Z prawa politycznego

Przyczyny, dla których ludzie złączyli się w większe społeczeństwa, dają nam wyrozumieć istotę i warunki kontraktu społecznego, czyli ugody pospolitej, która obejmuje

należytości i powinności między najwyższą zwierzchnością a narodem. W szczegółach zaś należą tu pytania: o bezpieczeństwie wewnętrznym i zewnętrznym, o ustawach publicznych i cywilnych, o urzędzie sądowym, o administracji dochodów publicznych i dobrym porządku skarbowym.

KLASA IV DRUGOLETNICH

Z poetyki

Z ogólnego nad sztukami pięknymi zastanowienia się wypadło naznaczyć między innymi miejsce wymowie i poezji. Prawidła tyczące się ostatniej szczególniej uczniów tej klasy zajmowały. Ukażą tedy cel poezji, wymienią jej podziały na: powieściową, dramatyczną, liryczną; a przebiegłszy pokrótce ogólne nad nimi uwagi, poznawszy tudzież nieodbicie potrzebne dla poety talenta i usposobienia, o szczególnych powiedzą gatunkach — bajka Ezopowa, alegoria, powieść poetycka, pasterka, epigramat, sonet, madrygał i inne pomniejsze gatunki. — Satyra, list poetycki, poezja dydaktyczna, opisowa, epopeja, rodzaj dramatyczny, rozmowa poetycka, heroida, kantata, tragedia, komedia, balet, rodzaj liryczny, oda, piosnka, elegia; obok
k. 43 prawideł każdego w szczególności gatunku wymienia się // celniejszych pisarzy starożytnych i nowożytnych. Dzieła wzorowe i zdania o nich krytyków.

Z prawa narodów

Związki konieczne między narodami: zachodzące stąd wzajemne między nimi należytości i powinności. O niepodległości narodów. O prawie wojny, handlu i różnych przyczynach tamowania handlu.

Z historii

Dzieje Polski. Bajeczne o początkach narodu polskiego podania. Epoki historii polskiej. Dom Piastów. Znamienite czyny królów tego domu. Stan Polski: rząd, prawodawstwo, obyczaje, nauki; Familia Jagiellońska. Polska w stanie kwitnącym. Wzrost arystokracji i szlachty; zupełna jej przewaga; ujarzmienie innych stanów. Odmiany w prawodawstwie i obyczajach. Nauki. Handel. Królowie z różnych familii. Polska cierpiąca. Wzmaganie się anarchii wewnątrz, a zewnątrz utrata dawnych zaborów. Upadek nauk, handlu. Spodlenie charakteru narodowego. Rozbiór Polski.

Dzieje Rosji. Stan słowiańszczyzny ruskiej pod panowaniem Wariagów i Chazarów. Przyjście Ruryka. Następcy jego przenoszą stolicę do Kijowa. Dzieje W. księstwa Kijowskiego i innych księstw rosyjskich. Złączenie Rosji pod jedno berło. Stan państwa po wygnaniu Mongołów. Obyczaje. Nauki. Dalsi carowie Rosyjscy. Piotr W. przybiera tytuł imperatora. Następcy Piotra W. aż do Katarzyny II //

Z literatury starożytnej k. 43a

Uczniowie obojgu klas tłumaczyli z wykładem ziemiaństwa Wirgiliusza X. I. i IV. — Eneidy X. II. — Ody Horacego ksiąg III.

Uczyli się początków historii, literatury greckiej.

Ćwiczenia. Polskie pisali w podanych sobie lub przez siebie wybranych materiach rozprawki, tudzież w wyższym stylu opisy i obrazy.

Łacińskie. Treści niektórych ód Horacego językiem łacińskim i krótsze opowiadania. [79]

PRZYPISY I UWAGI

1. Dział Rękopisów Centralnej Biblioteki Akademii Nauk Litewskiej SRR, zbiór LRK, nr 174, k. 1—28.

Jest to sposzyt siedmiu oddzielnych zeszytów w okładce z grubego szarego papieru. Na okładce napis czarnym atramentem: *„Seksterna szkolne. Klasa III pierwszoletnich, czyli właściwa III z roku 1819 na 1820 Kowno. Bernarda Giedymina odpisy na zadania nauczycieli: Adama Mickiewicza z gramatyki i historii; Józefa Nielawickiego z arytmetyki i geometrii"*.

Sądząc z charakteru pisma, wyżej cytowany tytuł na okładce napisany został później niż teksty zeszytów, lecz tą samą ręką. Na drugiej stronie okładki, w górnym lewym rogu, zachowała się naklejka anonimowa z napisem: *„Nr inwentarza 514, od p. Jadw(igi) Skarżyńskiej"*.

Całość zawiera ogółem 94 karty 19,5 X 17 cm nieliniowanego dość grubego papieru *„żeberkowego"* z kilkoma wodnymi znakami ówczesnych miejscowych papierni. Sposzyt liczy kart zapisanych po obu stronach 83, czystych — 11 i drukowanych — 9.

Przedmioty wykładane przez Adama Mickiewicza są zapisane na kartkach (1—28) tylko pierwszego zeszytu. Dalsze pięć zeszytów zawierają przedmioty z arytmetyki i geometrii. Są one przejrzane przez nauczyciela Józefa Nielawickiego i własną jego ręką oznaczone stopniami *„Not dobrych"*, których jest dość sporo. Zeszyty te zbroszurowane są wraz z kolorowymi okładkami, na których widnieją daty i podpisy ucznia. Ostatni zeszyt (k. 84—92) zawiera tekst drukowany, należący do wielkich rzadkości bibliograficznych: *„Materie nauk w szkołach akademickich kowieńskich z roku 1819 na 1820 dawanych, na publiczny przedwakacyjny egzamin zebrane. W Wilnie, w drukarni XX Misjonarzy przy kościele ś. Kazimierza", str. 18.* Druk. ocenzurowany przez Nereusza Golańskiego w Wilnie 30 maja 1820 r.

2. *V.(alde) optime* — ocena celująca napisana jest ręką Adama Mickiewicza atramentem bardziej wyblakłym niż tekst uczniowski.

torum, collegit ineptissime slavicum praecipue polonorum
sermonem omnium linguarum communem esse ge-
netricem. Sed haec omnia non satis firma esse viden-
tur. Verisimillima opinio et doctorum virorum suffragiis
comprobata, linguam latinam ex linguis multis Itali-
cis traxisse origines, digna est sine dubio quam amplec-
tamur. V. opt. Primus enim conditor urbis romanae
quum securum asylum aperuisset, exulibus, latronibus, ali-
isque ejusmodi advenis, convenerant Romam ex fini-
timis civitatibus homines dispari gente, dissimili lin-
gua et successu temporum in unam gentem coalu-
erunt. Latinos etiam multum de sermone graeco su-
ae linguae admiscuisse, ad credendum difficile non
est et probatur vestigiis graecitatis quae tum in
flectendis singulis verbis, tum etiam in construenda
oratione elucent. Cui accedit Aeneam Italiam appul-
sum esse. Si verum est, nam sunt qui negant, sermo
igitur et mores graeci adventu Aeneae illati esse
noscunt.—

Zeszyt I, karta 5, w wierszu 7 od góry *V(alde) optime.*

argenteam, vel ad aliam quandam referendi
sint, dubitant. Diligenter.. Nos igitur sequuti cele-
berrimos Auctores, illam divisionem metaphoricam
accepimus; ita tamen ut ante aetatem auream duas
etiam instituamus periodos, barbaram nimirum et
excultam. Periodus quam barbaram vocamus conti-
net totum spatium temporis ab urbe condita usque
ad initium bellorum punicorum, quo tempore studia
graecanica Romae magni existimari coeperunt
et censoribus praetoribus aliisque magistratibus
frustra resistentibus nobiliori juventuti facta
sunt necesaria. Id quoque scire debemus, quod
hujusmodi aetates haud ita inteligendae sint,
ac si quaevis aetas accurate determinet fata lin-
guae latinae, sitque firma regula, secundum quam
rite de cujusdam auctoris bona aut mala la-
tinitate judicare possimus.. Dilig. Licet quis aurea
aetate floruerit ex eo haud consequitur ut omnia
quae dixerit optima et aurea sint. Idem existiman-

Zeszyt 1, karta 9, wiersz 2 od góry *Diligenter* i 3 od dołu *Dilig(enter)*.

veluti exemplar sui.... Bene.... Quocirca
et absentes adsunt, et opibus abundant egentes,
imbecilli valent, et quod est creditu difficilius, mor-
tui vivunt: tantus eos honos, memoria et desi-
derium amicorum prosequitur.... Quodsi ex na-
tura junctionem mutuam benevolentiae exe-
meris, nec domus nec urbs ulla profecto perstite-
rit, quae enim domus adeo sit stabilis, quae civi-
tas adeo firma quam intestina odia et dissidia ever-
tere funditus non possint? Virum doctum agri-
gentinum quendam graecis carminibus vaticina-
tum ferunt; omnia quae constant et quae mo-
veantur in mundo amicitiam contrahere, dissol-

Zeszyt 1, karta 23, wiersz 1 od góry *Bene* i poprawki tekstu ręką Adama Mickiewicza.

25a

czyli dla słabości ludzkiey w niedostatku przyiaźni
iest pożądaną, aby w dawaniu i wzaiemnem odbie-
raniu posług, czego kto sam dokazać nie może,
od drugich nabywał; czyli iesty piękniejsza
i dalszy przyiaźni iest powód. — Wszystkie wspraw-
czić i przysługi odbieraią się, też od tanich ludzi,
którzy szanowani są i poważani udanem przywią-
zaniem dla usłużności tylko: w przyiaźni zaś pra-
wdziwey nic zmyślonego i fałszywego bydź nie po-
winno. Dla tego sądzę że przyiaźń bardziey z na-
tury serca ludzkiego, aniżeli z jakowych niedo-
statków, początek wzięła. — 1 d.
Co także w zwierzętach nie których, postrzegać się
daie, które do pewnego czasu, dzieci swoie tak ko-
chaią, że od nich są kochane, iż łatwo oczywiście

Zeszyt I, karta 25a, wiersz 4 od dołu *„początek“* poprawiony ręką A. Mickiewicza i dalej ocena: *1 d(obrych).*

3. Słowa *(nam sunt qui negant)* zamknięte w nawiasy ręką Adama Mickiewicza.

4. „Rzymianie" oraz „Romani" w obu tekstach polskim i łacińskim małe „*r*" poprawione na duże „*R*" ręką Adama Mickiewicza

5. Nad słowami „*iis asyla*" liczby „*2*" i „*1*" napisane są ręką Adama Mickiewicza.

6. Słowo „*latinas*" poprawione na „*latinitas*" ręką Adama Mickiewicza.

7. Słowo ucznia „*abruba*" ręką Adama Mickiewicza poprawione na „*Obruta*".

8. „*et*" dopisane ręką Adama Mickiewicza.

9. Znak zapytania „*?*" dopisany ręką Adama Mickiewicza.

10. Znak zapytania „*?*" dopisany ręką Adama Mickiewicza.

11. „*ardunis*" ręką Adama Mickiewicza przerobiono na „*ordinis*".

12. Błędne uczniowskie przeniesienie „*vari-o*" poprawiono przez Adama Mickiewicza na „*vario*".

13. „*rationis*" poprawiono na — „*rationes*".

14. Słowo „*humanarum*" dopisane ręką Adama Mickiewicza.

15. Znak przestankowy „*;*" postawiony ręką Adama Mickiewicza.

16. Słowo „*aut*" przekreślone ręką Adama Mickiewicza.

17. Po słowie „discrepant" znak przestankowy „*;*" zrobiony ręką Adama Mickiewicza.

18. Słowo „actatum" oddzielone przecinkiem „*,*" ręką Adama Mickiewicza, także w tekście polskim znaki przestankowe poprawione przez poetę.

19. Przecinek „*,*" po słowie „*consideratis*" postawiony ręką Adama Mickiewicza.

20. Ocena *Diligenter* postawiona ręką Adama Mickiewicza.

21. Słowo uczniowskie „unicium" poprawione ręką Adama Mickiewicza na „*initium*".

22. Słowo „possemus" poprawione ręką Adama Mickiewicza na „*possimus*".

23. Ocena *Dilig(enter)* postawiona ręką Adama Mickiewicza.

24. „*et*" dopisane ręką Adama Mickiewicza.

25. W tekście polskim słowo „początki" ręką Adama Mickiewicza poprawione na „*początek*" i w końcu zdania dopisano *1. d(obrych)*, tzn. stopni dobrych 1.

26. Słowo „*aliquod*" ręką Adama Mickiewicza poprawione na „*aliquid*".

27. Nad słowami *fuit cunjunctissimus Laelio*" ręką Adama Mickiewicza napisane są liczby „*2*", „*3*", „*1*".

28. Słowo „*praecibus*" poprawione ręką Adama Mickiewicza na „*precibus*".

29. Słowo „philisopicam" poprawione przez Adama Mickiewicza na *„philosophicam"*.

30. „Aticum" zarówno w polskim jak i w łacińskim tekście ręką Adama Mickiewicza poprawiono na *„Atilium"*.

31. Słowo „appallatum" poprawiono ręką Adama Mickiewicza na *„appellatum"*.

32. „quomoda" poprawione na *„quomodo"*.

33. Stopień *Diligenter* napisany ręką Adama Mickiewicza.

34. Słowo *„negem"* dopisane ręką Adama Mickiewicza.

35. „ilo" poprawione na *„illo"*.

36. „senectu" poprawione na *„senatu"*.

37. Ocena *V.(alde)* napisana ręką Adama Mickiewicza.

38. Ocena *„Bene"* napisana ręką Adama Mickiewicza.

39. Nad słowami „tantum concedant hoc" ręką Adama Mickiewicza napisane są liczby *„2"*, *„1"*, *„3"*.

40. Nad słowami „autem propinquitatis" ręką Adama Mickiewicza napisane są liczby *„2"* i *„1"*.

41. Stopień *Bene* napisany ręką Adama Mickiewicza.

42. Stopień *Bene*.

43. Słowa *„mutuorium benevolentiorum"* ręką Adama Mickiewicza poprawione na *„mutae benevolentiae"*.

44. „intesti" poprawiono na *„intestina"*.

45. Stopień *Bene* napisany ręką Adama Mickiewicza.

46. Stopień *Bene*.

47. Stopień *Bene* — ręką Adama Mickiewicza.

48. Dział Rękopisów Centralnej Biblioteki Akademii Nauk Litewskiej SRR, zbiór LRK, nr. 175, k. 1—20.

Jest to sposzyt pięciu oddzielnych zeszytów, podobnie jak i pierwszy, w okładce z grubego szarego papieru. Na okładce ręką ucznia później zrobiony napis: *„Seksterna szkolne. Klasa III drugoletnich, czyli IV z roku 1820 na 1821 Kowno. Bernarda Giedymina odpisy na zadania nauczycieli: Adama Mickiewicza z retoryki i historii; Józefa Nieławickiego z geometrii i fizyki"*. Nalepka inwentarzowa z tym samym numerem i napisem co i pierwszego sposzytu naklejona jest na odwrotnej stronie górnego lewego rogu okładki.

Całość liczy 77 kart 19,6 $\times$ 17 cm, w tej liczbie tekstu zapisanego po obu stronach kart 69, czystych zaś 8, wliczając w to także kolorowe okładki poszczególnych zeszytów, na których są daty i podpisy ucznia.

Przedmioty wykładane przez Adama Mickiewicza z poprawkami i oceną nauczyciela zawarte są tylko w pierwszym zeszycie *(k. 2—20)*, pozostałe cztery zeszyty (k. 21—69) obejmują: „Zagadnienia trygonometryczne"; „Dochodzenie prawdziwej odległości punktu podpory

siderata, ut in dandis et mutuo accipiendis officiis,
quod quisque ipse efficere non posset ab altero su
meret; an alia pulchrior et antiquior sit ami-
citiae causa... Bene. Utilitates quidem et officia
percipiuntur quoque ab ejusmodi hominibus, qui
coluntur et observantur simulatione amicitiae tem-
poris causa tantum: in amicitia autem vera ni-
hil ficti et falsi esse debet. Quapropter arbitror
amicitiam potius a natura animi hominis, quam
a quadam inopia, ortam esse. Bene.
Quae etiam et in bestiis quibusdam animadverti
possunt quae ad quoddam tempus, natos ex se
ita amant et ab iis amantur, ut facile appa
reat mutua eorum amicitia quae a natura
proficiscatur. Denique saepe datur sen-

Zeszyt 1, karta 26, wiersz 4 od góry *Bene* i 6 od dołu *Bene*.

manus postergo per ipsos pueros in urbem reti-
ci jusserit. Quo factum est ut cives mirati magni-
tudinem animi qua fuit Camillus semetipsos ultro
ditioni romanae subjunxerint. — v. op.

Tunc ab urbe condita trecentesimo nonagesimo ter-
tio, terrâ subitaneis motibus concussa, in media
urbe profundo desedit hiatu. Civibus quaerentibus
quid haec portentosa miracula significarent, Au-
gures responderunt: Deos esse Romae iratos

Zeszyt 2, karta 15, wiersz 4 od góry *v(alde) op(time)*.

od punktów mas"; „Zastosowanie praw biegu jednostajnie przyśpieszonego do biegu sprawionego przez siłę ciężkości"; „Teorię machin" oraz „Prawidła, podług których wynajduje się środek ciężkości różnych ciał". Zadania z geometrii i fizyki urozmaicone dość starannie wykonanymi rysunkami. Tekst pisany starannie i czytelnie, papier biały, *„żeberkowy"*, bez linii.

49. Ocena *V(alde) op(time)* napisana ręką Adama Mickiewicza.

50. Ocena *V(alde) op(time)* napisana ręką Adama Mickiewicza.

51. Ocena *B(ene)* napisana ręką Adama Mickiewicza.

52. Ocena *V(alde) op(time)* napisana ręką Adama Mickiewicza. Atrament autografów nauczyciela od tekstu uczniowskiego różni się bardzo nieznacznie odcieniem nieco intensywniejszym.

53. Dział Rękopisów Centralnej Biblioteki Akademii Nauk Litewskiej SRR, zbiór LRK, nr. 172, k. 1—36.

Całość składa się z jednego zeszytu, zaopatrzonego później w okładkę z grubego szarego papieru z napisem: *„Seksterna szkolne. Klasa III drugoletnich, czyli IV z roku 1820 na 1821. Kowno. Notatki z Historii Rzymskiej spisane na lekcjach z ustnego wykładu historii nauczyciela A. Mickiewicza przez ucznia Br. Giedymina"*. Na odwrocie okładki nalepka inwentarzowa z treścią i numerem jak w poprzednich zeszytach.

Kart zapisanych po obu stronach 37. Papier bez linii, szarawy, *„żeberkowy"*, dość gruby, 19,5 × 17 cm.

Tekst pisany pośpiesznie, bardzo nieczytelnie.

Niektóre miejsca rękopisu były tak trudne do odszyfrowania, że należało brać do pomocy podręczniki, którymi się posługiwał Adam Mickiewicz wykładając kurs historii Rzymu. Odczytanie poszczególnych zdań tekstu utrudniało także mnóstwo skrótów i błędów pisarskich oraz brak znaków przestankowych. Zaznaczając to nie chciałbym jednakże umniejszać wartości tego seksternu jako źródła do poznania Adama Mickiewicza — pedagoga, ani też ujmować uczniowi Giedyminowi nieprzeciętnych zdolności prowadzenia notatek. Przeciwnie, jak na ucznia klasy IV szkoły średniej, notatki te świadczą o nim pochlebnie. Istniejące natomiast błędy skłonny byłbym tłumaczyć nie tyle słabym opanowaniem języka, ile raczej chęcią zanotowania możliwie najwięcej oraz wypływającym stąd nienadążaniem ucznia za potokiem słów nauczyciela. Notował więc skrótami, chwytając przede wszystkim treść. Najwymowniej o tym świadczą urywki zdań, których uczeń nie zdążył zapisać. Zdań zupełnie niezrozumiałych jest jednak niewiele. Toteż w wyjątkowych tylko wypadkach, z powodu braku sensu, zmuszony byłem od siebie wtrącić jakieś pojedyncze słowo, aby odtworzyć sens zdania. *Słowa wtrącone podane są w*

nawiasach kwadratowych. Przekręcone nazwy geograficzne oraz nazwiska osób w miarę możności koregowałem na podstawie *„Dziejów starożytnych" Joachima Lelewela*, z których Adam Mickiewicz sporo korzystał, a także na podstawie obowiązującego wówczas w szkołach średnich *„Zbioru krótkiej historii rzymskiej Goldsmitha"*. Dla ścisłości podaję pełny podtytuł tej książki: *„Od założenia Rzymu aż do upadku państwa rzymskiego na Zachodzie. Podług dwunastej edycji z angielskiego na francuski... a z francuskiego na polski przez x. Michała Olszewskiego magistra fil. b. nauczyciela literatury i prawa w gimnazjum Uniwersytetu Wileńskiego przełożony. Edycja druga poprawna"* Wilno, 1820, druk. Pijarów. Ocenzurowany przez Chodaniego 17.X.1816 r.

Adam Mickiewicz, w listach do przyjaciół, podręcznika tego nie wymienia, lecz, że autor był mu dobrze znany, świadczą rękopisy archiwum Filomatów. Na przykład *„O życiu i pismach znakomitego angielskiego pisarza Goldsmitha"* wiadomość na zebraniu Filomatów podawał *Fr. Malewski* 17 kwietnia 1818 r. (Autograf zachował się w Dziale rękopisów Centr. Biblioteki AN Litewskiej SRR, zbiór *LRK — 150, k. 15—18*). Recenzję tej wiadomości podał Tomasz Zan *(Patrz tamże, LRK — 145, k. 7—8)*.

W wykładzie historii Rzymu A. Mickiewicz chronologię podaje na podstawie Goldsmitha, natomiast interpretacja faktów w niektórych wypadkach zupełnie się różni.

54. Wyraz „Klientów" dopisano później, inną ręką i innym atramentem.

55. Zdanie „Króla Akrona zabił" dopisano później, innym atramentem.

56. O tym patrz osobny rozdział tej książki „Potyczka Horacjuszów i Kuriacjuszów (z Liwiusza)".

57. „Żyli z łupów do żadnego handlu nie wdawali się" — zdanie powtórzone prawie dosłownie za *Joachimem Lelewelem*. Patrz *„Dzieje starożytne od początku czasów historycznych do drugiej połowy wieku szóstego ery chrześcijańskiej"*. Wilno, 1818. Nakładem Józefa Zawadzkiego, str. 158.

58. Porównaj u Lelewela: „Pompej pewny, że za tupnięciem jego będą z ziemi legie występować, nie przypuszczał, by się Cezar poważył Rubikon przebywać". *Tamże, str. 211.*

59. Dział rękopisów Centralnej Biblioteki Akademii Nauk Litewskiej SRR, zbiór LRK — nr. 171, k. 1—45, nie licząc czystych.

Całość składa się z trzech zeszytów, zaopatrzonych później w okładkę z grubego szarego papieru z napisem: *„Seksterna szkolne. Klasa III drugoletnich, czyli IV z roku 1820 na 1821 Kowno. Bernar-*

da Giedymina spisanie na lekcjach z ustnego wykładu nauczyciela Adama Mickiewicza o stylu z przykładami do wymowy, wyjątków z Cycerona, bajek z Trembeckiego, Alegorii z Kniaźnina, Ody z Zimorowicza, sielanek z Szymonowicza i Zimorowicza, powieści z Liwiusza, Waleriusza i Tacyta, mowy Lud. Osińskiego i listów Krasickiego i pani Sevigne".

Na stronie tytułowej w lewym górnym rogu okładki jest następująca notatka ołówkiem zrobiona, jak się udało stwierdzić, ręką dr. Władysława Zahorskiego: „*Jadwiga Skarżyńska z Oławy, p(oczta) Patarańce*", w prawym zaś rogu przyklejona nalepka z białego pożółkłego papieru rozmiarów 0,8 × 0,9 cm z cyfrą „*334*". Nalepka inwentarzowa z tym samym numerem i napisem co i poprzednich sposzytów naklejona jest na odwrotnej stronie górnego lewego rogu okładki.

Kart zapisanych po obu str. 36. Papier biały tzw. „*welinowy*" oraz szary z odcieniem seledynowym „*żeberkowy*", format 19,5 × 17 cm, bez linii. Pisano kilkoma odcieniami atramentu, w różnych odstępach czasu i dlatego odnosi się wrażenie, że nie jedną ręką. Lecz przy głębszym zbadaniu wynika, iż różne na oko charaktery pisma są tylko młodzieńczą manierą tej samej ręki ucznia. Pozostałe karty 37—45 — druk, o którym szczegóły niżej.

60. Słowo „zagrażać", pierwotnie napisano było „przegrażać", poprawione.

61. „rzecz" dopisano później nad wyrazem „mowę".

62. Na marginesie ostatniego zdania napisana jest uwaga „*Z ironią*", co znaczy, że tak należy je wymawiać.

63. Między wierszami ostatniego zdania jest dopisek retoryczny „*przedłużyć*".

64. „póty" dopisano później nad pierwotnym wyrazem „dotąd".

65. Do ostatniego zdania odnosi się uwaga retoryczna na marginesie „*powoli*". Następnie, za zdaniem „Chcesz li bym dał tego dowód", dopisano — „*prędko*".

66. Między wierszami ostatniego zdania uwaga retoryczna „*Z powagą*".

67. Wyraz „w tym" dopisany dodatkowo ręką poprawiającego tekst.

68. Między wierszami ostatniego zdania jest później dopisana uwaga retoryczna „*nie zawieszać głosu*".

69. Do ostatniego zdania dopisano uwagę retoryczną „*prędko*".

70. Do zdania następnego między wierszami dopisano uwagę retoryczną „*prędko*".

71. W końcu tekstu ostatnie zdanie skreślone: „Twierdzę, że tej nocy udałeś się z orszakiem zbrojowników do domu Leni".

72. Cały fragment o sądzie Stuart przekreślony.

73. Rękopis rozdziału „Wzory listów" pisany jest staranniej niż poprzednie stronice i pismem znacznie drobniejszym.

74. Rzadki druk współczesny *„Materie nauk w szkole akademickiej Kowieńskiej z roku 1820 na 1821 dawanych, na publiczny przedwakacyjny egzamin zebrane* (dalej ręką ucznia dopisano): *„a po egzaminie skonfiskowane"*, nieco niżej *„Z biblioteki Ber. Kiejsztuta (!) Giedymina"*.

Odbito w drukarni Misjonarzy przy kościele S. Kazimierza w Wilnie. Druk ocenzurowany przez Golańskiego 11 czerwca 1821 r. Druk liczy stron 18.

Tekst drukowany na kartach 38—39 opuszcza się jako nie mający nic wspólnego z Adamem Mickiewiczem. Dotyczy on programu wykładania religii, nauki moralnej, geografii i gramatyki polsko-łacińskiej w klasach I i II.

Język rosyjski w kl. II podzielony był na trzy oddziały: W r. 1819/20 z rosyjskiego dawano **w oddziale I** „O zgłoskach, częściach mowy, rodzajach rzeczowników, rodzajowaniu i stopniowaniu przymiotników, przypadkowaniu imion i zaimków, czasowaniu słów. Czytanie i pisanie". **W oddziale II** „Uwagi nad przypadkowaniem i czasowaniem. Czasowanie słów nieforemnych. Składnia zgody i rządu. Pisownia. Przekładanie na polski język wypisów rosyjskich i bajek z księgi pt. „Пчела" wyjętych". **Oddział III** „Na polski język przełożono: pięć ksiąg dzieła P. Cheraskowa pt. „Кадм и Гармония" tudzież wiersze z napisem: Страшный суд (Магницкого), Добродетель (Хераскова), Осада и взятие города Ореховца (Ломоносова), Злато (Карабанова). Z polskiego na ruski język przekładano historię grecką dla szkół przepisaną." *(LRK — 174, k. 86)*.

W 1820/21 r. z rosyjskiego dawano w kl. II w oddziałach I i II zupełnie to samo jak wyżej. Natomiast w **oddziale III**: „Na polski język przełożono: 6, 7, 8, 9 i 10 księgę dzieła P. Cheraskowa pt. „Кадм и Гармония", oraz wiersze P. Łomonosowa z napisem „Ода выбранная из Иова. Утреннее размышление о божьем величестве. Ода государине Анне Иоанновне на победу над турками и на взятие Хотима 1759 г. Ода на новый год. Ода на счастье". Z polskiego na ruski język przekładano historię grecką dla szkół przepisaną. Nadto uczniowie zdolniejsi pisali w języku rosyjskim listy i prośby". *(LRK — 171, k. 39)*.

75. W porównaniu z programem poprzedniego roku, tutaj usunięto zdanie: „Trzecia wojna perska. Grecja, osłabiona wprzód wojnami domowymi, ulega potędze Macedońskiej".

76. W „Materiach nauk" z 1819/20 r. brak zdania „Wykładano z przemian Owidiusza X. I".

77. Na miejscu ostatniego zdania, w tekście z roku poprzedniego: „Historię języka łacińskiego i wyjątki z Cycerona".

78. Tekst z roku poprzedniego jest znacznie krótszy, lecz posiada zdanie, którego tutaj brak: „Stan Zachodu, obyczaje, nauki, handel".

79. Dalszy ciąg tekstu drukowanego k. 44—45: „Umiejętności matematyczne i fizyczne" oraz „Język francuski" i „Rysunki" jako z Adamem Mickiewiczem bezpośrednio nie związany, opuszcza się.

Na ostatnich stronicach obu „Materii nauk" są następujące spisy uczniów:

R. 1819/20. Uczniowie, którzy w tej Szkole w ciągu teraźniejszego roku przez dobre lub poprawne obyczaje oraz przez swą pilność (i) okazany w naukach postępek, na pochwałę zasłużyli, są ci: Romanowski Gasper, Sokołow Piotr, Szpryngier Ferdynand, Zorewicz Józef, Ibiański Józef, Lipich Julian, Reis August, Tołłoczko Wincenty, Sabiński Franciszek, Waszkiewicz Michał, Bujniewicz Fabian, Czechowicz Franciszek, Giżyński Leon, Golicki Maciej, Pawłowicz Franciszek, Wysocki Dominik, Sawicki Stefan, *Giedymin Bernard*, Kołyszko Antoni, Wimbor Polikarp, Swolkień August, Chłopicki Karol, Pożerski Feliks, Dragatt Józef, Koczan Damazy, Rymkiewicz Marek, Wierzycki Wincenty, Tański Feliks, Szymkowski Antoni.

R. 1820/21. Dobrowolski Konstanty, Józefowicz Justyn, Mackiewicz Hipolit, Matusewicz Antoni, Olszewski Piotr, Syciński Józef, Dembiński Dominik, Kowalski Konstanty, Matuszewski Ferdynand, Romanowski Gasper, Sokołow Piotr, Janczewski Cyprian, *Giedymin Bernard*, Kołyszko Antoni, Tański Feliks.

Pozostałe teksty „Materii nauk" obu lat są jednobrzmiące.

Uwaga do wstępu:

„Katalog rękopisów Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu" opracowany przez Adama Lewaka (z przedmową Fr. Pułaskiego, wydany w Krakowie 1931 r. nakładem PAU, na str. 49) podaje trzy zeszyty uczniowskie. Oto ich opis:

„Nr 189. Rps. Kowno. 1820—1821. Zeszyt 22,3 × 18,5 cm. Papier gruby, szary z odcieniem zielonym. Napis na papierowej okładce późniejszy i inną ręką pisany niż tekst seksternu, str. 38, ostatnie trzy strony niezapisane.

Historia literatury polskiej przez Adama Mickiewicza profesora w szkole powiatowej kowieńskiej. Spisana z rękopisów i ustnego wykładu profesora w szkole przez ucznia IV klasy tejże szkoły w 1821 r B. Kiejstut-Giedymina.

Nr 190. Rps. Kowno. 1821. Zeszyt 22 × 17,3. Papier gruby, szary, str. 76, strona ostatnia niezapisana. Napis na papierowej okładce późniejszy i inną ręką niż w tekście seksternu.

Wymowa. Kurs wykładu Adama Mickiewicza profesora w szkole kowieńskiej. Pisał z rękopismów i ustnego wykładu profesora w szkole, uczeń V klasy tejże szkoły w r. 1821, B. Kiejstut-Giedymin.

Nr 191. Kowno. 1820—1821. Zeszyt 21 × 18. Papier gruby, pożółkły, str. 24, ostatnia strona niezapisana. Napis na papierowej okładce późniejszy i inną ręką niż w tekście.

Początki historii literatury greckiej wykładane przez Adama Mickiewicza, profesora w szkole powiatowej kowieńskiej, w 1820—1821 r. w kl/asie/ VI. (Spisane przez jednego z uczniów). Z daru rodziny Kiejstuta Giedymina Władysławowej Mickiewiczowej".

Seksterny powyższe zostały opublikowane przez dr Bolesława Mańkowskiego w czasopismie „Muzeum", wydawanym przez T-wo Nauczycieli Szkół Wyższych we Lwowie. Rocznik XIV, Lwów 1898, str. 505—581. Wykłady Kowieńskie Adama Mickiewicza.

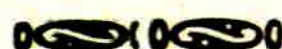
Uwaga do wstępu:

Druk współczesny programu egzaminów szkoły kowieńskiej z 1818 r. na 1819 r. ogłoszony przez Lucjana Uziębłę w „Ateneum", a także osobno „Szkoła kowieńska i jej wizyta w ostatnim roku wykładów Adama Mickiewicza". (W-a, 1904, str. 18—21), między innymi uczniami celującymi wymienia także Bernarda Giedymina, który wówczas był w klasie II.

Dla uzupełnienia danych o Giedyminie należy jeszcze nadmienić, iż w Muzeum Etnograficznym Instytutu Historii Akademii Nauk Litewskiej SRR przechowuje się dotąd niektóre dokumenty osobiste Bernarda Giedymina. Są to świadectwa wpisów metrykacyjnych wydziału fizyczno-matematycznego uniwersytetu wileńskiego z lat 1822—1825, dyplom magistra nauk fizyczno-matematycznych wydany w 1828 r., drukowana kopia świadectwa wydanego w 1832 r. przez rektora Pelikana, który zatwierdzając dyplom magisterski zaliczył B. Giedymina do klasy IX urzędników carskich. Poza tym jest także charakterystyczna dla owych czasów umowa ojca Jakuba Giedymina, oddającego syna Bernarda ze wsi Oławy do szkoły elementarnej w Mereczu w 1816 r. „na stancję", za którą zobowiązuje się płacić naturą — zbożem i innymi produktami rolnymi.

Z dokumentów tych widać, że Giedymin będąc już studentem w Wilnie, prócz nauk fizyczno-matematycznych, budowy mostów i kanałów, studiował jeszcze języki łaciński, niemiecki i francuski, a prywatnie brał lekcje muzyki na skrzypcach „u metra Jp. Łyki".

Z nowszych publikacji o szkole kowieńskiej okresu mickiewiczowskiego wymienić trzeba pracę Zofii Erdman-Jabłońskiej: Koledzy kowieńscy Adama Mickiewicza — nauczyciela. Ateneum Wileńskie, rocznik XI, zeszyt 1—2, Wilno 1929, str. 133—146 i pracę Pinchasa Kona: Z lat nauczycielskich Adama Mickiewicza 1819—1823. Tamże, str. 147—166.

INDEKS NAZWISK

TURINYS

TREŚĆ